

liberal düşünce

Yıl 27 Sayı 108 Güz 2022

LiBeRtE

liberal düşünce

Üç Aylık, Yerel-Sürelî Dergi
Yıl 27, Sayı 108, Güz 2022

liberal düşünce, hakemli bir dergidir

Yayın Kurulu

Dr. Adnan Küçük, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
Prof. Dr. Ahmet Uzun, Akdeniz Üniversitesi, Antalya
Prof. Dr. Ahmet Kemal Bayram, Marmara Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Ahmet Nuri Yurdusev, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Atilla Yayla, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Bahadır Akın, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya
Prof. Dr. Bahattin Karademir, Çukurova Üniversitesi, Adana
Prof. Dr. Bekir Berat Özipek, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Doç. Dr. Buğra Kalkan, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Cemal Fedayi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
Doç. Dr. Cennet Uslu, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Fuat Oğuz, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara
Dr. Hakan Şahin, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Haluk Alkan, İstanbul Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Hamza Al, Sakarya Üniversitesi, Sakarya
Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir, Ankara Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Hayrettin Özler, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya
Doç. Dr. Hüseyin Bal, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
Dr. Levent Korkut, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Mehmet Turhan, Çankaya Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Metin Toprak, Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul
Dr. Murat Yılmaz, Ankara
Dr. Oğuzhan Yanarışık, Polis Akademisi
Prof. Dr. Ömer Çaha, Artuklu Üniversitesi, Mardin
Prof. Dr. Selahattin Togay, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Salih Zeki Haklı, Polis Akademisi, Ankara
Prof. Dr. Tanel Demirel, Çankaya Üniversitesi, Ankara
Dr. Yasemin Abayhan, Hacettepe Üniversitesi, Ankara

Uluslararası Danışma Kurulu

Prof. Dr. Angelo Maria Petroni, Roma Sapienza Üniversitesi, İtalya
Prof. Dr. Chandran Kukathas, Londra Ekonomi ve Siyaset Bil. Okulu, İngiltere
Prof. Dr. Hardy Bouillon, Trier Üniversitesi, Almanya
Dr. İmad-Ad-Dean Ahmad, Hürriyet Minaresi Enstitüsü, ABD
Prof. Dr. Pascal Salin, Fransa
Prof. Dr. Richard Epstein, Chicago Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Suri Ratnapala, Avustralya
Prof. Dr. Victoria Curzon-Price, İsviçre
Dr. Stephen Davies, Ekonomik İşler Enstitüsü, İngiltere
Prof. Dr. Pierre Garelo, Aix-Marsilya Üniversitesi, Fransa
Prof. Dr. Deirdre McCloskey, Illinois Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Jason Brennan, Georgetown Üniversitesi, ABD

Yönetim Yeri

Liberte Yayın Grubu®

GMK Bulvarı No:108/16, Maltepe, Çankaya / Ankara
Tel: (312) 230 87 03 Faks: (312) 230 80 03

İnternet Sitesi: www.liberaldusunce.com.tr | Yazı İşleri: yaziisleri@liberal.org.tr

Abonelik ve İrtibat:

www.liberte.com.tr/ld-abonelik
info@liberte.com.tr

Baskı

Bizim Büro Matbaacılık
Zübeyde Hanım Mah. Sedef Cad. No: 6/A, İskitler, Altındağ / Ankara
Tel: (312) 229 99 28 | Sertifika No: 42488

Sahibi

Liberte Yayıncılık A.Ş. adına,
Hatice Özlem Yılmaz

Editör

Prof. Dr. Alim Yılmaz

Yardımcı Editör

Abdulkadir Pekel

Yazı İşleri Müdürü

Dr. Büşra Sönmez

ISSN 1300-8781

e-ISSN 2667-6486

Basım Tarihi: 10 Aralık 2022

İç Tasarım: Serpil Koçtürk

Kapak Tasarımı: Abdurrahman Yılmaz

Liberal Düşünce dergisi

TÜBİTAK-ULAKBİM tarafından

dizinlenmektedir.

Dergide yayınlanmak üzere makalelerin

dergipark.gov.tr/liberal adresinden

gönderilmesi gerekmektedir.

Liberal Düşünce dergisi

ASOS İndeks, Crossref,

İdeal Online ve SOBIAD

Atıf Dizini'nde

taranmaktadır.

Editörden

MAKALELER/ARTICLES

İlliberalizmin Yükselişi: Sosyal Medya ve Demokrasi

Rise of Illiberalism: Social Media and Democracy

Mesut Aslan..... 1

Mültecilere Yönelik Önyargı Ölçeğinin Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

The Validity and Reliability Study of the Turkish Form of Prejudice Against Asylum Seekers Scale

Yasemin Abayhan & Heyem Hürriyetoğlu & Ayşe Tuna..... 27

Tarihsel Süreçte Tek Vergi Sistemi: Türleri İtibarıyla Değerlendirilmesi

Single Tax System in Historical Process: Evaluation by Types

Berat Kara..... 45

Türk Kadınının 1930 Belediye Seçimlerine Katılımı ve Bir Amerikan Diplomat Raporuna Yansımaları

Participation of Turkish Women to the 1930 Municipal Elections and Its Reflections to an American Diplomat's Report

Ayşe Bedir..... 63

Halil Fikret Kanad'ın Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye Yaklaşımı

Halil Fikret Kanad's Approach of "Ideal of Nationality and Total National Education"

Selçuk Uygun..... 85

Elitizmden Popülizme: Cumhuriyet Halk Partisi'ndeki Paradigmal Dönüşüm ve Ekrem İmamoğlu Örneği

From Elitism to Populism: The Paradigmal Transformation in the Republican People's Party and the Case of Ekrem İmamoğlu

Süleyman Çağrı Güzel..... 109

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

Bir "Yalnız Demokrat"ın Siyaset Serüveni: Yalnız Demokrat Ferruh Bozbeyli Kitabı

Davut Dursun..... 139

Para, Banka ve Finansın Sırları: Tapınak Şövalyelerinden Modern Çağlara

Yaşar Köse..... 153

Bilimsel faaliyetler insanın doğasında yer alan bilme ve anlamaya çabalama eğiliminden ortaya çıkar. İnsan birey olarak anlamaya ve anlamlandırmaya çalışır kendi var oluşunu. Böylece konumlandığı zeminde varlıkla genel manada güvenli bağ kurmaya yeltenir. Zira insana ait belirgin vasıflardan en önemlisi sahip olduğu akıl ve dil yetisidir. Böylece insan düşünme, duygulanma ve düşünceleri üzerine düşünerek meta düzeye çıkama imkânına kavuşur.

Anlam arayışı temel bir süreç olarak insan benliğinin içeriğini oluşturmaya yönelik ve bu yönüyle dış dünyaya yayılan, düşünsel olduğu kadar somut eylemlerde de varlığını hissettiren temel olgudur. Anlamadan yaşamak insan eyleminin muhtevasında bulunmaz. Biçimsel olarak tüm canlılar belli amaçlar istikametinde yaşamlarını sürdürürler ancak anlayabildiğimiz kadarıyla sadece insan farkında olarak anlam arayışındadır.

Benliğin oluşumuna dair sosyal-psikolojik teorilerin temel yaklaşımlarına değinmeden, sadece felsefi düzeyde kaldığımızda anlam arayışını sürekli kılan temel motivasyonun kaygı olduğu aşikârdır. Varoluşumuza yönelik duyduğumuz kaygı hayatımızın bütün boyutlarında yer alır. Kaygı eyleme iten ve bazen de durağanlaştıran duygusal durumlara yol açabilmektedir.

Gündelik hayatın basit etkinliklerinden, zihinsel yüce etkinliklere kadar yaşadığımız kaygının iki temel veçhesi bulunmaktadır: Yıkıcı ve yapıcı. Yıkıcı kaygı panikle birleşerek insan benliğini zedeler. Aşılması zor olan bu hadise karşısında yine paradoksal olarak davranışlarımızı yönlendirerek ancak kurtulabiliriz. Yapıcı kaygı yaratıcıdır ve insanı özne olarak eylemlerinin faili olarak konumlandırır ve yaratıcı değerlere yönlendirir.

Kaygının ya da diğer ifadeyle endişenin duygu olarak yükselmesi ve buna bağlı olarak oluşan zihinsel karmaşa insanı belirsizliğe itmektir. Böylesine yaşanan belirsizlikler karar ve eylemlerin oluşmasını engellediği için hayata dair kurulan güven duygusunu da zedeler. Sonuçta yalnızlaşan, üretmeyen, kararsız ve ne yapacağını bilmeyen insan edilgin öznelardan sadece biri

olarak derin yabancılaşma hissine kapılır. İşte bu his ciddi tehditler içermektedir ve bu tehdit bireyden topluma yayılarak derin olumsuz etkiler yaratır.

Kaygının yapıcı boyutunda ise anlama, anlamlandırma ve dolayısıyla üretme arzusu devreye girer. İnsan yapıcı kaygı aracılığıyla eylemlerini nitelikli ilişkiler ağında yaratıcılığa yönlendirir. Bilim, felsefe, sanat ve teoloji bu noktada hatıra gelir ve hayata dair anlam üretme sürecine canlılık katar. Bu bağlamda kaygı duymak bizi yaratıcılığa, okumaya, yazmaya ve her türden üretim faaliyetine yönlendirecektir.

Türkiye özelinde siyasal, iktisadi ve tüm sosyal oluşumlar hem toplumsal hem bireysel açıdan derin kaygıların yaşandığı evrelerden birinde yaşamaktayız. Yıkıcı kaygıların birçok örnekte maddi temeli yoktur. Bu durumda yapılması gereken umudu besleyerek yapıcı kaygıları yeniden kurmak olmalıdır. Bu bağlamda ihtiyaç duyduğumuz psikolojik destek ve terapi pozitif ilişkileri yeniden kurmak ve söze umutla başlamaktan geçmektedir.

Yaşadığımız kaygının yapıcı olması ve bu sayıda yer alan yazıları okumanız ve yararlanmanız dileğimle!

Alim Yılmaz

Editör

İlliberalizmin Yükselişi: Sosyal Medya ve Demokrasi*

Mesut Aslan**

Öz

Liberalizm ve demokrasi gibi sosyal olgular tarihsel süreçte sürekli bir değişim içerisinde olmuştur. Günümüzün liberal demokratik rejimleri internet ve sosyal medya gibi güncel teknolojik gelişmelerle başa çıkmakta zorlanmaktadır. Çağımızda uluslararası sistemde en yaygın rejim türü demokrasidir. Ancak yaygınlaşan demokrasi son yıllarda derinliğini yitirmekte ve liberal değerler sistem genelinde gerileme eğilimi göstermektedir. Bu eğilim, illiberalizm olarak ifade edilen ve liberal değerlerin görece göz ardı edildiği demokratik rejimlerin son yıllardaki yükselişini göstermektedir. Liberal demokrasi için olumlu kabul edilen iletişim ve medya alanında yaşanan teknolojik gelişmelere rağmen son yıllarda söz konusu değerlerin gerilemekte olduğu farklı bir bakış açısından açıklama gerektirmektedir. Bu bağlamda internet ve sosyal medya gibi araçların liberal demokrasiye doğrudan katkı sunan araçlar olmadığı argümanı güç kazanmaktadır. Liberal değerlere ilişkin çeşitli veri tabanları üzerinden yapılan değerlendirmelerle gerileme eğilimini ortaya koyan bu çalışma, ayrıca söz konusu gerilemede internet ve sosyal medya gibi çağımızın modern iletişim ve medya araçlarının rolünü açıklamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Liberal demokrasi, İlliberalizm, Sosyal Medya, Uluslararası Sistem.

Rise of Illiberalism: Social Media and Democracy

Abstract

Social concepts such as liberalism and democracy have been in constant change since their emergence. Democracies, which appear as liberal democratic regimes today, have difficulties in dealing with current technological developments such as the internet and social media. In our age, the most common type of regime in the international system is democracy. However, widespread democracy has lost its depth in recent years and liberal values tend to regress throughout the system. This trend shows the recent rise of democratic regimes where liberal values are relatively ignored, which is expressed as illiberalism. Despite the technological developments in the field of communication and media, which are considered positive for liberal democracy, the decline of these values in recent years requires an explanation from a different point of view. In this context, the argument that tools such as the internet and social media are not tools that directly contribute to liberal democracy gains traction. This study, which reveals the decline trend with review of various databases on liberal values, also aims to explain the role of modern communication and media tools such as the internet and social media in this decline.

Keywords: Liberal Democracy, Illiberalism, Social Media, International System.

*Bu çalışma Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Kürşad Turan danışmanlığında Mesut Aslan tarafından "İlliberalizmin Yükselişinde Liberal Demokrasilerin Rolü" başlığı ile tamamlanarak Ekim 2021 tarihinde savunulan doktora tezinden türetilmiştir.

**Dr. Öğr. Üyesi | AHBV Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü
aslan.mesut@hbv.edu.tr | ORCID: 0000-0003-0299-0928 | DOI: 10.36484/liberal.1144043
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 27, Sayı:108, Güz 2022, ss.1-25.
Gönderim Tarihi: 15 Temmuz 2022 | Kabul Tarihi: 16 Ekim 2022

Giriş

Demokrasi kavramı ve demokratik rejimler sürekli bir dönüşüm ve değişim içerisindedir. Ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal değişimlerin ortaya koyduğu çıktılar ve genel itibariyle toplumsal yapıdaki değişimlerle ilişkili olarak demokrasi de tarihsel süreç içerisinde kavramsal bir genişleme eğilimindedir. Benzer biçimde hem siyasal hem de ekonomik liberalizmin de tarihsel perspektiften bir dönüşüm içinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenlerle demokrasi ve liberalizm gibi kavramlara ilişkin analizler, sabit bir ölçüte dayalı olmayıp, dönemin şartlarına göre uluslararası sistemdeki diğer rejimlerle karşılaştırmalı olarak ele alınan kavramlardır. Günümüzde uluslararası sisteme hâkim Batılı büyük güçlerin rejim yapıları ekonomik ve siyasal “başarıları” nedeniyle, yirminci ve yirmi birinci yüzyılda uluslararası sistemde demokratik rejimlere ilişkin yapılan analizlerde önemli bir referans noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum söz konusu rejimlerin mükemmel bir yönetim biçimine sahip oldukları anlamına gelmemekle birlikte, İsveç, Danimarka, Norveç, Almanya, Belçika, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Birleşik Krallık gibi örnekler çağımızın şartları altında liberal demokrasinin başarılı örnekleri kabul edilmektedir (Herre, 2022)¹.

Demokratik rejimlere ilişkin kantitatif analizlere yer verilen bu çalışmada, demokrasinin liberal hak ve özgürlükleri kapsayan liberal varyantı temel alınmıştır. Günümüzde demokratik rejimlerin yalnızca toplumsal iradenin belirlenmesi yahut bu iradenin faaliyete geçirilmesi bağlamında değil, aynı zamanda bilinçli, eşitlikçi ve çoğulcu bir toplumsal yapıyı koruma ve teşvik etme yükümlülüğü olduğunu savunan liberal demokrasi anlayışına göre demokratik rejimler, hukukun üstünlüğü, bilgiye erişim, güçler ayrılığı ve benzeri alanlarda da hak ve özgürlükleri korumalıdır.

Çalışmada, demokrasinin liberal varyantının yanı sıra, Fareed Zakaria'nın kavramsallaştırdığı illiberal demokrasi olgusundan da faydalanılmaktadır. Demokrasinin toplumsal iradeye ilişkin niteliklerini koruyan, lakin liberal değerlerin göz ardı edildiği rejimleri ifade eden illiberal demokrasi kavramı, bu çalışmada günümüzde uluslararası sistem genelinde demokratik rejimlerin liberal değerler bakımından genel bir gerileme eğilimi göstermesi

¹ Bu bağlamda büyük güçlerin başarısı, uluslararası sistemdeki diplomatik ve askeri güçleri, kalkınma ve ekonomik gelirlerinin görece olarak üstünlüğünü ifade etmektedir. Liberal demokrasi bakımından başarı ise, rejimlerin demokratik seçim süreçlerine ilişkin rekabet ve katılım gibi alanlarda ve ifade özgürlüğü, kanunlar önünde eşitlik gibi bireysel hak ve özgürlüklerin korunmasına ilişkin anayasal güvenceler ve pratik uygulamalar bakımından uluslararası sistemdeki diğer rejimlere göre daha kapsayıcı, eşitlikçi ve özgürlükçü görüldüklerini ifade etmektedir.

nedeniyle yükselen bir “illiberalleşme” yahut illiberalizmin yükselişi olarak ifade edilebilecek durumu tanımlamak için tercih edilmiştir.

Uluslararası sistemde liberalizm ve demokrasiye ilişkin eğilimleri göstermek adına başvurulan sınıflandırmalara ilişkin çeşitli çalışmalar farklı sonuçlar sunabilmektedir. Bu durum genel itibariyle demokrasi yaklaşımları arasındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Ancak belirli bir rejime ilişkin marjinal farklılıklar içeren çelişkili analizler bulmak mümkün olsa da sistem genelinde birtakım eğilimleri objektif olarak ortaya koymak mümkündür. Demokrasinin günümüzde uluslararası sistemdeki en yaygın yönetim biçimi olduğu bu bağlamda genel kabul gören bir tespittir. Bu çalışma sistem genelinde bir diğer eğilime dikkat çekmektedir. Her ne kadar demokratik rejimler yaygınlaşmakta olsa da demokratik rejimlerin liberal nitelikleri gerilemektedir. İlliberalleşme olarak ifade edilen bu gerileme eğilimini çeşitli kuruluşların sunduğu veriler üzerinden göstermenin yanı sıra bu gerilemenin önemli nedenlerinden biri olarak yirmi birinci yüzyıldaki teknolojik gelişmelerin rolünü göstermek çalışmanın temel iki argümanını oluşturmaktadır.

Çeşitli kuruluşlarca sunulan veriler üzerinden bir rejimin *ne kadar* demokratik olduğuna ilişkin tespitlerde bulunmak mümkündür. Çalışmada, liberal değerlerin korunmasına ilişkin eğilimlerin ortaya konmasının ardından, çağımızda hayatın her alanını köklü bir biçimde etkileyen teknolojik gelişmelerin başında gelen internet ve özellikle sosyal medyanın bu eğilimlerde taşıdığı rol tartışılacaktır.

Yirminci yüzyılın sonlarında ortaya çıkan internet, yirmi birinci yüzyılın başlarında hızla yaygınlaşarak küresel bir olgu haline gelirken, aynı zamanda mobil ağlar, mobil cihazlar ve sosyal medya gibi ilintili teknolojilerin de hız kazanması küresel anlamda toplumsal yapıda köklü değişimleri de beraberinde getirmiştir. Söz konusu teknolojilerin ortaya çıktıkları ilk dönemlerde artan iletişim ve filtrelenmemiş bilgi akışı, demokratikleşme açısından olumlu gelişmeler olarak karşılanmıştır. Ancak her ne kadar internet ve sosyal medya gibi teknolojilerin olumlu etkilerinden söz etmek mümkünse de günümüzde aksi yönde sonuçları olduğu kanısı da hızla yaygınlaşmaktadır.

Çalışma uluslararası sistemde demokratik rejimler ve liberal değerlere ilişkin çeşitli veri kaynaklarından derlenerek hazırlanan analizler üzerinden günümüzde bu olgulara ilişkin eğilimleri ortaya koymaktadır. Ardından çağımızda internet ve sosyal medya araçlarının demokratik rejimlere etkilerine ilişkin tartışmalara ve 2016 ABD başkanlık seçimleri gibi örnek olaylara değinilerek, demokrasi ile bu araçların arasındaki ilişkinin yönüne dair değerlendirmelere yer verilecektir. Sonuç olarak bu çalışma, başta modern liberal

demokrasiler olmak üzere, günümüzde uluslararası sistemdeki demokrasi ve liberal değerlere dair eğilimlerde internet ve sosyal medya gibi teknolojik gelişmelerin rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır.

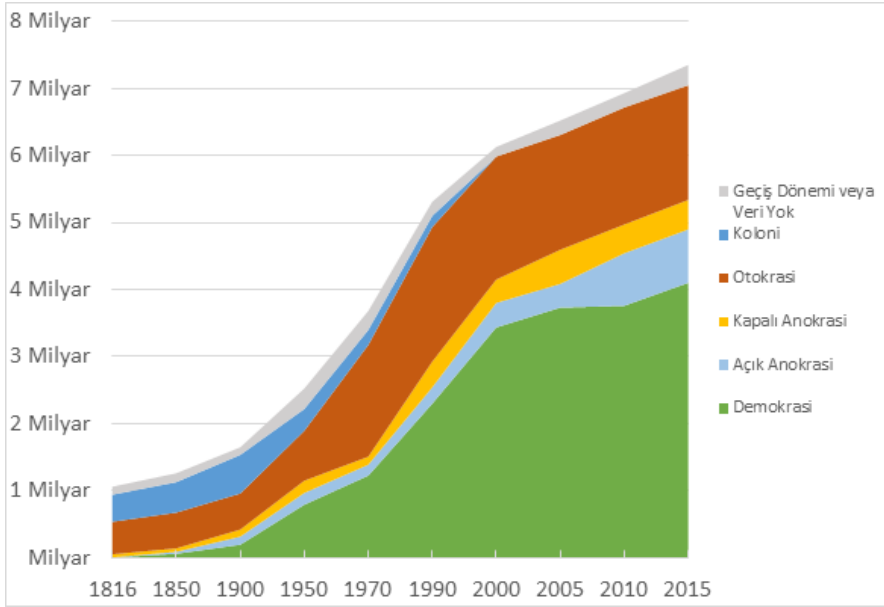
21. Yüzyılda Demokrasi ve Teknolojik Gelişmeler

Demokrasiye ilişkin yaklaşımların en önemli ortak noktalarından biri, ortaya kondukları dönemin toplumsal yapısı ve bu yapının ne şekilde algılandığına bağlı olmalarıdır. (Lutz ve Toit, 2014; Sørensen, 2008, s. 4) Bu nedenle bir rejimin ne kadar demokratik olduğu da tarih boyunca görece bir biçimde ele alınmıştır. Liberal demokrasi anlayışını şekillendiren temel tartışma ise halkın iradesini ortaya koyan demokrasi mekanizması ile bireyin özgürlüğünü vurgulayan liberalizm arasındaki dengenin kurulması üzerinden ilerlemiştir. (Sørensen, 2008, s. 6) Demokrasinin, seçim demokrasisi, liberal, çoğunlukçu, uzlaşmacı, katılımcı, müzakereci ve eşitlikçi demokrasi gibi başlıca varyantları arasından, uzlaşmacı ve çoğunlukçu demokrasiye ilişkin ölçülebilir değerlendirme kriterlerinin belirlenmesi mümkün olmadığından, diğer varyantlara ilişkin kantitatif değerlendirmeler sunan çalışmalara başvurulmaktadır. (Coppedge ve diğerleri, 2022) Bir rejimin demokrasi olarak sınıflandırılabilmesi için, Robert Dahl'ın seçimlere ilişkin niteliklere vurgu yapan demokrasi tanımı tercih edilmiştir. Dahl, normatif nitel tanımları temel almasına rağmen, herhangi bir toplumsal organizasyonun idaresinin demokratik olup olmadığını veya *ne kadar* demokratik olduğunu belirlemeye yönelik gerçek hayatta karşılığı olan ve görece test edilebilir bir yaklaşım sunmuştur. Her ne kadar Dahl'ın demokrasi tanımının tüm koşullarını sağlayan bir örnek tarihte görülmemiş olsa da (Dahl, 2006, s. 71), Dahl, rejimlerin bu koşullara yaklaşabildiği derecede demokratik olduğunu ve bu rejimlerin kapsamının ve derinliğinin artırılması için çaba sarf edilmesi gerektiğini savunmuştur. (Dahl, 2006, ss. 72-75) Özetle Dahl, çok dar ve indirgemeci yaklaşımlarla aşırı geniş ve muğlak yaklaşımlar arasında bir "orta nokta" sunmaktadır. Çalışmanın kapsamı içerisinde liberal demokrasi, "birey ve azınlıkların haklarının "çoğunluğun tiranlığına" ve devlet baskılarına karşı korunduğu" (Coppedge ve diğerleri, 2022, s. 4) demokratik rejimleri ifade etmektedir. Bu bağlamda, liberal demokrasi skorları anayasal bireysel hak ve özgürlüklerin kapsamı ve derinliği, hukukun üstünlüğü ve güçler ayrılığının ne derecede sağlandığı gibi değerlendirmelerle ölçülmektedir.

Dahl'ın (2006; 2003) ortaya koyduğu tanımsal çerçeve, demokrasinin ölçülebilir kriterlere dayandırılmasının önünü açtığından demokratik rejimlerin *kalitesi* veya bir başka ifadeyle *seviyesi* kantitatif olarak ölçülebilir. Ayrıca,

Dahl demokratikleşme süreçlerinin süreklilik arz ettiğini ve demokrasinin bir kez “elde edilen” bir rejim türü olarak değil, sürekli iyi (yahut kötü) yönde değişim gösteren bir süreç olarak ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. (Dahl, 2006, s. 71,75) Bu bağlamda günümüzde uluslararası sistemde demokratik rejimlerin niteliğine ilişkin yapılan çalışmaların hemen hepsi görece objektif ve ölçülebilir sonuçlar elde etmek adına Dahl’ın sağlıklı bir demokrasi için gerekli gördüğü kriterlere dayalı çeşitli başlıklar altında rejimleri kategorize etmekte yahut değerlendirmektedir.

Demokrasi, günümüzde uluslararası sistemde en yaygın rejim türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yaygınlaşma, hem belirli bir rejim altında yaşayan nüfus sayısı hem de sistemdeki rejim sayısı bakımından farklı demokrasi tanım ve kriterlerine dayalı yapılan kantitatif çalışmalarda açıkça görülmektedir. Roser ve Herre (2013), tarafından yayımlanan verilere ilişkin aşağıdaki görsel, günümüzde dünya nüfusunun yarısından fazlasının demokratik veya görece demokratik bir rejim altında yaşadığını göstermektedir.

Şekil 1- 1816-2015 Arası Rejim Türüne Göre Dünya Nüfusu (Roser ve Herre, 2013)

Demokratik rejimlerin yükselişi, küresel bağlamda toplumların kendi kaderini tayin etme bakımından tarihin en parlak dönemlerinden biri içerisinde olduğumuzu göstermektedir. Ancak, her ne kadar demokratik rejimlerin sayısında bir artış eğilimi görülse de bu rejimlerin liberal *derinliği*, yani çeşitli

hak ve özgürlüklerin uluslararası sistemdeki yeri ve kapsamına ilişkin çalışmalar farklı bir sürece işaret etmektedir.

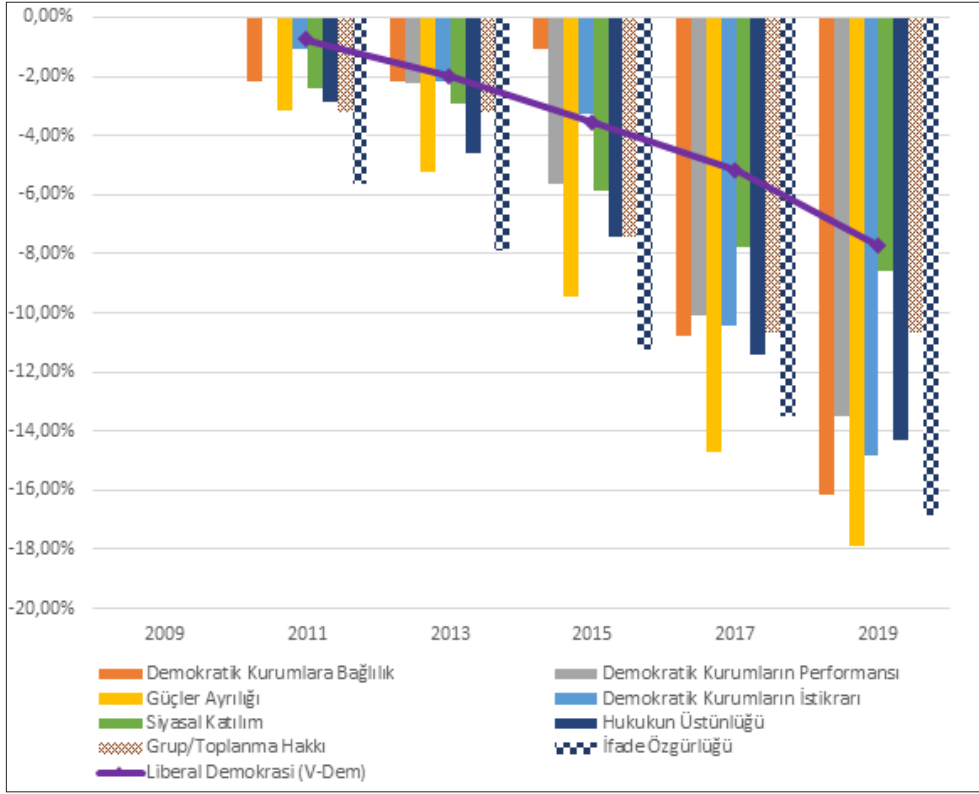
Günümüzde demokrasi kavramı yalnızca bir karar alma sürecini ifade etmemektedir. Özellikle demokrasinin liberal varyantının uluslararası sisteme hâkim olması nedeniyle, günümüzde demokratik rejimlerin bireysel hak ve özgürlükler bakımından birtakım liberal nitelikleri koruması gereklidir. Söz konusu hak ve özgürlüklerin bir kısmının göz ardı edildiği rejimleri tanımlayan yarı-demokratik, anokrasi, rekabetçi otokrasi, gibi çeşitli geçiş rejimi tanımları arasından, özellikle liberal hak ve özgürlükler ile demokratik süreçler arasındaki ilişkiyi vurgulayan illiberal demokrasi kavramı tercih edilmiştir. İlliberal demokrasi kavramı ilk olarak Fareed Zakaria tarafından 1997 yılında *Foreign Affairs* dergisinde yayınlanan illiberal demokrasinin yükselişi adlı makalede ortaya atılmıştır. Zakaria'nın illiberal demokrasi kavramını geliştirmesinde SSCB'nin yıkılmasının ardından demokratikleşme sürecine giren "Demir Perde" ülkelerinin demokratikleşme süreci etkili olmuştur. (Zakaria, 1997; Verovšek, 2021, s. 841) Zakaria, illiberal demokrasiyi serbest ve adil seçim süreçlerinin işlediği, lakin hukukun üstünlüğü, güçler ayrılığı veya ifade özgürlüğü gibi anayasal liberalizmin temel unsurlarının bulunmadığı rejimleri tanımlamak için kullanmıştır. (Zakaria, 1997, s. 22) Bu noktada Zakaria'nın illiberalizm olgusunun öne çıkarılmasının nedeni, liberal demokrasinin liberal ve demokratik öğeleri arasında görece belirgin bir ayrıma gitmiş olmasıdır. İlliberal demokrasiler iktidarın görece adil seçimlerle el değiştiği, lakin bu iktidarların anayasal hakları göz ardı ettiği bir rejim türü olarak değerlendirilmiştir (Zakaria, 1997, s. 22; Moller, 2008, s. 555). Mudde (2004, s. 542), popülizmin özellikle Batılı demokrasilerin siyasal süreçlerinde zamanın ruhu (Alm. *Zeitgeist*) olduğunu ifade etmiştir. İlliberal demokrasinin yükselişi ifadesini kullanırken, illiberal demokratik rejimlerin sayısındaki artıştan değil, Mudde'in savına benzer biçimde gerileyen liberal değerler ve bu gerilemenin çoğunlukla demokratik süreçler yerine bireysel hak ve özgürlükler bağlamında gerçekleştiği ifade edilmektedir. Özetle, tanımlardaki belirsizliklerin de etkisiyle, bu çalışmada yirmi birinci yüzyılda uluslararası sistemde illiberal rejim sayısının artışından söz edilmemektedir. Ancak, yerleşik liberal demokrasiler de dâhil olmak üzere sistem genelinde bir "illiberalleşme" eğilimi olduğu vurgulanmaktadır.

Demokratik rejimlerin uluslararası sistemde yaygınlaşmasına rağmen, bireysel ve siyasal hak ve özgürlükler bakımından son yıllarda genel bir gerileme eğilimi söz konusudur. Bu durum liberal demokrasinin temel niteliklerinden biri olan bireysel hak ve özgürlüklerin korunmasının demokratik rejim sayısındaki artışı takip etmediğini göstermektedir. Yani, liberal demokrasi

yaygınlaşmakta lakin yaygınlaşan demokrasi liberal derinliğini yitirmektedir. Şekil 2 ve Şekil 3'te liberal demokratik değerlerde yaşanan gerilemeye ilişkin farklı kuruluşlar tarafından sunulan verilerden derlenerek hazırlanan grafiklere yer verilmiştir. İlgili veriler Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ülkelerinin yakın geçmişte hak ve özgürlüklerin korunması, hukukun üstünlüğü ve kanunlar önünde eşitlik gibi çeşitli kategorilerdeki performanslarındaki değişimleri göstermektedir.² OECD ülkelerinin tercih edilmesinin nedeni farklı kaynaklardan derlenen veriler arasında tutarlılığı sağlamak ve aynı zamanda görece gelişmiş devletlere ait verilerin daha sağlıklı ve güvenilir bulunması iken, yıllara göre değişim yüzdelerinin gösterilmesi bu başlık altında vurgulanmak istenen eğilimlerin daha açık bir biçimde ortaya konması için tercih edilmiştir. Şekil 2'de OECD ülkelerinin 2009 yılına göre demokrasi ve özgürlükler bakımından değişim yüzdeleri sunulurken, söz konusu rejimlerin 2009-2019 yılları arası performansı gösterilmiştir.

Demokratik rejimlerde liberal değerlere ilişkin sunulan grafikler, Bertelsmann Stiftung (BTI) Enstitüsü verileri ile harmanlanarak hazırlanan Quality of Government Institute (QoG) verileri, Max Roser (2013) öncülüğünde oluşturulan Polity IV verileri, Wimmer ve Min (2006) verilerinden harmanlanan analizler ve son olarak Varieties of Democracy (V-Dem) verileri ile oluşturulmuştur. Özetle ölçülebilirlik ve objektiflik bakımından en doğru sonuçları elde etmek amacıyla farklı tanımlar, ölçüm metotları ve uzmanlar kullanılarak hazırlanmış veri ve analizlere başvurulmuştur. Ortak yıllar ve devletlere ilişkin veriler seçilerek, karşılaştırma ve analizlerin tutarlılığı sağlanmıştır. Şekil 2, günümüzde uluslararası sistemde çeşitli hak ve özgürlüklerinin gerilemekte olduğunu ortaya koymaktadır.

2 Letonya 2016 ve Litvanya 2018 yılında OECD ülkeleri arasında katıldığından, ilgili verilerin okunmasını kolaylaştırmak ve tutarlılığını sağlamak adına katıldıkları yılların sonrası da dâhil olmak üzere tamamıyla hariç tutulmuştur. Ancak birliğe 2010 yılında katılan Slovenya, Şili, Estonya ve İsrail kapsamın daralmaması ve katılım tarihlerinin görece erken olması nedeniyle bu analize dâhil edilmiştir.

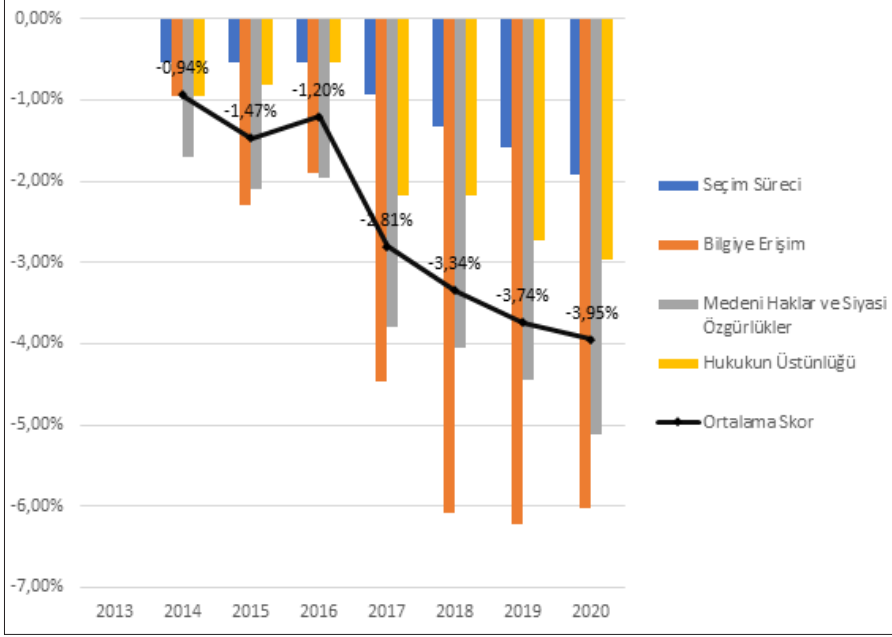

Şekil 2- OECD Ülkelerinde Liberal Değerlerin Değişimi (BTI ve V-Dem)(Coppedge ve diğerleri, 2021; Teorell ve diğerleri, 2021)³

BTI ve V-Dem tarafından sunulan veriler ışığında, Şekil 2 on yıllık (2009-2019) süreçteki değişimi göstermektedir. Bu noktada tüm kategorilerdeki skorların genel olarak gerileme eğiliminde olduğunu ve V-Dem liberal demokrasi skorunun da bu gerilemeye eş değer bir sonuç ortaya koyduğu vurgulanmalıdır.

Son olarak demokrasinin kalitesine ilişkin değerlendirmeler yapan Sustainable Governance Indicators (SGI) verileri ile hazırlanan Şekil 3, farklı kategorilerde OECD ülkelerinin performanslarındaki değişimleri göstermektedir. Dört farklı kategoriye ilişkin skorların değişimi ışığında SGI verileri de BTI ve V-Dem ile örtüşen bir gerilemeye işaret etmektedir.

³ BTI tarafından sunulan veriler QoG veri tabanında sadece 2018 yılına kadar dahil edildiğinden, 2019 yılı verileri doğrudan BTI veri tabanından derlenerek eklenmiştir. V-Dem verileri ve diğer yıllara ait BTI verileri QoG tarafından derlenmiştir. Her yıla ait yüzdelik oranlar, ilgili kategoriye ait skorların 2009 yılına göre değişimini göstermektedir.

Şekil 3 - OECD Ülkelerinin 2013 Yılına Göre Demokrasi Skoru Değişim Yüzdeleri (2013-2020 SGI) (Schiller, Hellmann ve Paulini, 2020)

SGI verileri, yedi yıllık süreçte en yüksek gerilemenin bilgiye erişim kategorisinde olduğunu gösterirken, en düşük gerileme ise seçim süreci kategorisidir. Bu noktada Şekil 1'de sunulan tespitlere benzer biçimde, demokrasinin salt seçimlere dayalı perspektiften genişleme eğilimine rağmen liberal değerler bakımından derinliğini yitirdiğini söylemek mümkündür.

Sonuç olarak Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından doksanlı yılların sonlarında sistem genelinde demokratik rejim sayısı alternatiflerini geride bırakmış ve Şekil 1'de görüldüğü üzere nüfus oranı bakımından da demokrasi sisteme hâkim olmuştur. Ancak çeşitli kuruluşların sunduğu veriler liberal demokrasi için hayati önem taşıyan hak ve özgürlüklerde bir gerileme yaşandığını göstermektedir. Böylelikle demokratik rejim sayısı artarken, demokratik rejimlerde liberal değerlerin arka planda kaldığını söylemek mümkündür. Sistem genelinde demokratikleşme olumlu bir gelişme olarak karşılanırken, günümüzde hak ve özgürlüklere ilişkin gerileme ve özellikle OECD ülkeleri gibi ekonomik ve siyasal bağlamda görece güçlü devletlerin ve köklü demokratik rejimlerin bu gerilemenin bir parçası oluşu bir açıklama gerektirmektedir.

Demokratik rejimlerin yaygınlaşmasına ters bir görünüm sunan liberal değerlere ilişkin verileri ekonomi, güvenlik, sosyoloji gibi çeşitli perspektiflerden açıklamalarla ele almak mümkündür. Ancak bu çalışmada liberal

değerlerdeki gerilemenin kayda değer sebeplerinden biri olarak internet ve sosyal medya gibi teknolojik gelişmeler ele alınacaktır. Yirmi birinci yüzyıla damgasını vuran internet, mobil veri ağları ve iletişim cihazları, sosyal medya gibi gelişmeler hem demokratik süreçler hem de özgürlüklerin korunması ve desteklenmesi bakımından olumlu karşılanmıştır. Lakin söz konusu teknolojiler hızla ucuzlar, yaygınlaşır ve gelişirken, özgürlükler gerileme eğilimi göstermektedir. Şekil 3'te gösterilen kategorilerden "bilgiye erişim" başlığının ilgili tarih aralığında en yüksek gerilemeyi göstermesi bu bağlamda önem taşımaktadır. Bilgi ve bilişim çağında, demokratik rejimler için hayati önem taşıyan başlıklardan biri olan vatandaşların bilgiye erişiminin gerilemesi teknolojik gelişmelerin her zaman beklenen çıktılarını sunmadığını göstermektedir.

21. Yüzyılda Teknolojik Gelişmeler

Bilgi akışı ve iletişim liberal demokrasilerin sağlıklı işleyişi için önemli bir dayanak noktasıdır. Yirmi birinci yüzyılın başlarında internetin yaygınlaşması ile gazete, radyo, televizyon ve telefon gibi iletişim kanallarına bir yenisi eklenirken, internetin geleneksel alternatiflerine göre liberal demokratik rejimler için büyük bir avantaj olduğu kanısı yaygındı. Yeni teknolojiler hem bireyler arası ilişkileri güçlendiren hem de vatandaşların siyasi karar alma mekanizmaları ile bilgi alışverişini artıracak olumlu gelişmeler olarak kabul görmekteydi. (Allison, 2002, s. 4) Uluslararası sistemde demokratikleşme bakımından Keohane ve Nye (2012) gibi düşünürlerin karşılıklı bağımlılığa ilişkin tespitleri yahut Lipset (1959) ve Przeworski'nin (1959) ekonomik kalkınma ve demokrasi arasında kurduğu ilişki açısından da internet, literatürde liberal değerlerin korunması ve demokrasi inşası bakımından olumlu gelişmeler olarak karşılanmıştır. Benzer biçimde demokratik barış teorisi bakımından da gelişen iletişim teknolojilerinin - savaşların bedelini ödeyenlerin vatandaşlar olması nedeniyle - liderlerin çatışmacı hedefleri için desteği bulmakta zorlanacağı düşünülmüştür. (Allison, 2002, s.12)

İnternetin yaygınlaşmaya başladığı dönemlerde, liberal değerlerin korunması bakımından toplumsal yapıda eşitlikçi ve özgürlükçü etkiler yaratacağı inancı oldukça güçlü ve yaygın biçimde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, John Perry Barlow, 1996'da yayımladığı "Siber Alan Bağımsızlık Deklarasyonu" başlıklı yazısında Çin, Almanya, Fransa, Rusya, Singapur, İtalya ve ABD hükümetlerine hitaben "Her geçen gün demode olan bilgi endüstrileriniz, Amerika ve başka yerlerde, dünyanın her yerinde "ifade etme" [olgusuna] sahip olduğunuzu iddia eden kanunlar önererek kendilerini idame ettirmektedir. Bu kanunlar, fikirlerin endüstriyel bir ürün olduğunuzu beyan etmektedir. [...] Bizim dünyamızda

insan zihninin üretebildiği her şey hiçbir maliyet olmaksızın sınırsızca çoğaltılabilmekte ve paylaşılabilir. Küresel düşünce aktarımı [süreç] artık sizin fabrikalarınıza muhtaç değildir.” ifadelerini kullanmıştır. (Barlow, 1996)

Barlow’un deklarasyonuna benzer biçimde, internetin ilk dönemlerinde ortaya atılan güçlü teorilerden biri, Kedzie’nin (1997) “diktatörün ikilemi” teorisidir. Kedzie, Lipset (1959), Przeworski (2004) ve Epstein (2006) gibi düşünürlerin ekonomik kalkınma ve demokrasi arasında kurduğu ilişkiye benzer biçimde, küreselleşmenin getirdiği liberal piyasa ekonomisi ile internet ve sağladığı serbest bilgi akışı arasında kaçınılmaz bir bağ olduğunu savunmuştur. Bu nedenle, bilgi akışı üzerindeki kontrolünü kaybetmek istemeyen otoriter rejimler - yahut “diktatörler” - ekonomik kalkınma ile iktidarlarının devamlılığı arasında bir tercih yapmak zorunda kalmakta ve “diktatörün ikilemi” ortaya çıkmaktadır. (Kedzie, 1997, s. 16) Bu yaklaşımın temelleri George Shultz’un 1985’te aktardığı, “totaliter rejimler bir ikilem yaşamaktadır: ya bu teknolojileri baskılayarak endüstri devriminin daha da gerisine düşecekler, ya da bu teknolojilere izin vererek totaliter hakimiyetlerinin kaçınılmaz erozyonuna şahit olacaklar. Aslına bakarsanız, ellerinden gelen bir şey yok, çünkü teknolojik ilerleme dalgasını tümüyle engellemeleri asla mümkün olmayacak” ifadelerinden esinlenerek ortaya çıkmıştır. (Berghel, 2016) Ancak maalesef internetin sarsılmaz demokratik ve özgürlükçü doğasına ilişkin bu inanç ve beklentiler, kısa zamanda yerini çok daha karmaşık ve çelişkili bir tabloya bırakmıştır.

Steele ve Stein (2002), bilgi akışını sağlayan teknolojilerin politikaya yön veren araçlar olmayıp, bu teknolojilerin bir katalizör etkisi yaratarak hali hazırda eğilimleri hızlandırdığını savunmuştur. (Allison, 2002, s. 5) Steele ve Stein, otomobil, uçak, demiryolu gibi mobilizasyon bakımından yahut telgraf, telefon, radyo ve televizyon gibi bilgi akışı bakımından ortaya çıktıkları dönemde devrim niteliğinde görülen fakat uzun vadede beklenen iyimser çıktıları sunmayan teknolojik gelişmeleri örnek göstererek, interneti de benzer biçimde ele almış ve Kedzie’nin iyimser yaklaşımının aksine görece nötr bir bakış açısı sunmuştur. (Steele ve Stein, 2002, s. 26)

Yirmi birinci yüzyılın bilgi ve iletişim teknolojilerinin toplumların özgürleşmesine hizmet ettiği derecede tiranlığa hizmet etmesi, küreselleşmeyi tetiklediği derecede milliyetçiliği teşvik etmesi ve son olarak karar alıcıların doğru bilgiye daha hızlı erişerek bilinçli tercihlerde bulunması yahut vatandaşların aydınlanmasına öncülük etmesine hizmet ettiği derecede onları yanıltması ve bilgi kirliliği yaratması mümkündür. (Rosenau ve Johnson, 2002, ss. 55-56) Teknolojik gelişmelerin, liberal demokrasiyi desteklediği ve

kaçınılmaz pozitif etkileri beraberinde getirdiği inancını “teknolojik determinizm” olarak ele alan Rosenau ve Johnson’a göre, teknolojik araçlar ancak kullandıkları amaçlar uğruna etkilidir. Bu amaçlar ise Steele ve Stein’in değindiği üzere değişken olup, halihazırdaki rejim yapısı yahut toplumun sosyo-ekonomik yapısına bağlıdır. (Rosenau ve Johnson, 2002, s. 58)

İnternet teknolojilerini demokrasi için pozitif bir güç olarak ele alan teoriler temelde iki dayanak noktasına sahiptir. Hükümetlerin hâkimiyeti dışında kalan bilgi akışı kanallarının liberal demokrasilerde vatandaşların doğru bilgiye hızla ulaşmasını sağlayarak demokrasinin derinliğini yahut kalitesini arttıracacağı, otoriter rejimlerin demokratikleşmesini teşvik edeceği inancı ve internet gibi çeşitli bilgi kaynakları üzerinden karşılıklı gerçekleştirilen bilgi akışının doğası itibariyle daha demokratik ve özgürlükçü bir niteliğe sahip olacağı inancıdır. Ancak literatürde internetin bilgi akışına katkılarına dair çekimser yaklaşımlara rastlamak da mümkündür. Örneğin, Scheufele ve Nisbet (2002), interneti “başlangıçta lezzetli fakat [uzun vadede] kaçınılmaz olarak besleyicilikten yoksun bir sakız” olarak değerlendirmiştir. (Scheufele ve Nisbet, 2002, s. 55)

Liberal demokrasiler, günümüzde hem uluslararası sisteme hâkim güçler olmaları, hem de ekonomik ve sosyal yapılarının istikrarlı ve verimli olduğu algısı nedeniyle demokratikleşme sürecindeki rejimler için model niteliği taşımaktadır. Nihayetinde, internet ve buna bağlı teknolojik gelişmelerin demokrasiye etkilerinin ne yönde olduğu literatürde tartışma konusu olurken, herhangi bir etkisinin olup olmadığı konusunda bir tartışmadan söz etmek makul değildir. (Zang, Xiong ve Gao, 2019, s. 3) Bu nedenle, liberal demokrasilerin yeni problemleri ne şekilde ele aldığı önem taşımaktadır.

1983 yılında ABD’de ulusal düzeyde faaliyet gösteren yazılı, sesli ve gör-sel medya araçlarının yaklaşık %90’ı elli farklı şirkete ait iken, 2003 yılında bu rakam altıya düşmüştür. (Bagdikian, 2004, s. 27) Düşük sayıda aktörün bilgi akışı üzerindeki hakimiyeti, vatandaşların bu kanallardan sunulan bilgiye şüphyle yaklaşmasına ve bilgi akışının çeşitliğinin düşmesiyle sonuçlanmıştır. Geleneksel medya kuruluşlarının bilgi akışı üzerindeki hâkimiyeti, internet kanalları üzerinden gerçekleştirdikleri bilgi akışını da kapsamaktadır. (Bagdikian, 2004, s. 56) Yani kendi çıkarları uğruna spesifik bir perspektiften bilgi sunan yahut bazı olayları aktarmayan medya şirketlerinin internet kanalları da aynı içerikleri sunduğu için, internetin getirdiği bilgi akışının bu yönünün devrimsel yahut demokratik bir niteliği bulunmamaktadır. Bağımsız bir grup hatta birey, internet üzerinden milyonlarca kişiye hitap edebilmektedir. Ancak bu noktada da hem güvenilirlik hem de erişim problemleri

doğmaktadır. Üstelik bir şekilde bağımsız ve güvenilir haber kaynağı olduğundan şüphe duyulmasa dahi, internetin günümüzde geldiği noktada bireylerin kendi bölgelerini ve ilgi alanlarını kapsayan bağımsız bilgi kaynaklarını dijital dünyada “keşfetmesi” oldukça zordur. (Eveland ve Dunwoody, 2000, s. 219) Son olarak, bilgiye erişimin varlığı, bu bilginin kullanılacağı anlamına gelmemektedir. Bireylerin karar alma süreçlerinde herhangi bir konuya ilişkin için ihtiyaç duydukları minimum bilgiyi aradıkları (Scheufele ve Nisbet, 2002, s. 59) düşünülürse, alternatif bilgi kaynaklarının varlığı, pratikte doğrudan “bilinç” haline gelmemektedir.

İnternetin bilgi akışı bakımından demokratikleşme veya liberal değerlere her zaman doğrudan pozitif bir katkı sunduğunu söylemek mümkün değildir. Teknolojik gelişmeler yirmi birinci yüzyılda bağımsız bilgi kaynaklarının ortaya çıkışını kolaylaştırmış gibi görünse de pratikte bu kaynakların güvenilirliği ve erişilebilirliği beklenen düzeye ulaşamamıştır. İnternet dünyası, sağladığı bilgi akışı nedeniyle özgürlük ve demokrasi uğruna kullanılacağı öngörüsüyle heyecan ve mutlulukla karşılanmıştır. (Morozov, 2011, s. 5) Ancak, zamanla internet dünyasının bilgi kirliliği içerisinde doğru ve güvenilir bilgiye erişmeyi zorlaştırdığı ve bu nedenle beklentileri karşılamadığı görülmüştür. İnternetin ardından ortaya çıkan sosyal medya ise bireylerin iletişimini insanlık tarihinde görülmemiş bir hız ve kolaylıkla sağlayan bir ilerleme olmuştur. Bir kez daha demokratikleşme ve liberal değerler için olumlu bir gelişme olarak karşılanmış, ancak uzun vadede hem teorik hem de pratik olarak aksi yöndeki etkileri de ön plana çıkmıştır.

Popülizm, Dezenformasyon ve Sosyal Medya

Sosyal medya, bilgi kaynaklarının alıcılar ile aynı olduğu bir kitle iletişim platformudur. Böylelikle, televizyon, radyo veya telefon gibi tek yönlü yahut birebir bilgi akışını artıran araçlardan farklı çıktıları de beraberinde getirmiştir. Sosyal medyanın yarattığı bilgi akışı hem demokratik hem de otokratik rejimlerde toplumsal yapı, karar alma mekanizmaları, aktivizm, siyasal katılım, iç ve dış politika gibi hemen her alanda değişimleri de beraberinde getirmiştir. (Lutz ve Toit, 2014, s. 3) Bu değişimler, ekonomik ve teknolojik olarak gelişmiş ülkelerin genellikle liberal demokrasiler olması ve bu rejimlerde sosyal medya platformlarının daha hızlı ve erken yaygınlaşması nedeniyle bu platformlarda demokrasi ve özgürlüklerin korunduğu ve yaygınlaştığı yönünde genel bir kanı uyandırırken, Arap Baharı gibi örneklerin de ortaya çıkmasıyla bu bakış açısı pekişmiş ve küresel bir olgu olarak görülmüştür. (Guess ve Lyons, 2020, s. 10; Jha ve Kodila-Tedika, 2020, ss. 5-6) Ancak günümüzde sosyal medyanın dezenformasyon ve popülizm ve kişisel verilerin

gizliliği gibi geniş bir yelpazede liberal değerlere ve demokrasinin yapısına dair oldukça güçlü olumsuz etkilerinin olduğuna ilişkin bulgular ve teoriler de önem kazanmıştır. Sosyal medyanın olumsuz çıktılarına değinmeden önce, genel olarak siyasal yapıyı ne şekilde etkilediğini irdelemek yararlı olacaktır. Farrell (2012), sosyal medyanın siyasal çıktı mekanizmalarını başlıca üç başlık altında ele almıştır. Bunlar:

- toplumsal hareketlerin örgütlenmesinin maliyetini düşürme,
- ortak hedeflere sahip vatandaşların bir araya gelmesini kolaylaştırma,
- ifade özgürlüğünü destekleme,

şeklinde sıralanabilir. Sosyal medyanın, vatandaşlar arası kolay ve düşük maliyetli bir iletişim aracı olduğu gerçeğini yadsımak mümkün değilse de toplumsal hareketlerin her durumda özgürleştirici hareketler olarak karşımıza çıkmadığını da göz önüne almak gereklidir. Demokrasi veya liberal değerler her toplumda karşılık bulmadığı gibi, (Lokot, 2021) sosyolojik yapıya bağlı olarak aksi yönde toplumsal hareketler için de aynı avantajlar söz konusudur. Ayrıca toplumsal hareketlerin ortaya çıkışının kolaylaşması, vatandaşların birtakım istek ve hedefler etrafında birleşmemesi halinde herhangi bir katkı sunmamaktadır.

İkinci madde, sosyal medyanın geleneksel medya ve iletişim kanallarını kullanarak birbirlerinden haberdar olamayacak vatandaşların bir araya gelmesini kolaylaştırıcı etkisini ifade etmektedir. (Farrell, 2012, s. 39) Ancak, kolaylaşan gruplaşma mekanizmalarının aynı zamanda ortaya çıkan gruplara olan aidiyeti zayıflattığı göz önüne alınmalıdır. (Morozov, 2011, ss. 180-181) Bir gruba katılmanın kolaylığı, vatandaşların herhangi bir araştırma ve değerlendirme yapmaksızın gruplara destek vermesinin de önünü açmaktadır.

Üçüncü mekanizma ise sosyal medyanın ifade özgürlüğünü teşvik ettiğini belirtmektedir. Farrell'a göre, özellikle otoriter rejimlerde bireyler sıklıkla baskı ve yaptırımlardan kaçınmak için gerçek fikirlerini gizleme yoluna gitmektedir. (Farrell, 2012, s. 40) Sosyal medya platformları özellikle otoriter rejimlerde ifade özgürlüğüne görece katkıda bulunsa da liberal rejimlerde popülizm ve dezenformasyon gibi problemleri de beraberinde getirmektedir. Özellikle yapay zekâ algoritmaları ve sosyal medya platformlarının kâr odaklı yaklaşımları, bireylerin farklı fikirler veya haberlerle karşılaşmalarını zorlaştırmaktadır. Vatandaşların, kendi fikir ve düşüncelerini perçinleyen bir bilgi akışı beslenmesi ise toplumsal ayrılaşmanın artmasına neden olmaktadır. Son olarak, vatandaşların fikir ve düşüncelerini özgürce paylaşabildikleri bir platforma sahip olmaları, bu fikirlerin sınıflandırılarak ortak hedef ve

talepler haline getirilmesi anlamına gelmemektedir. Bu nedenle karar alıcılar yahut demokratik kurumlar için sosyal medya platformları doğrudan kamuoyunun belirlendiği bir araç niteliği taşımamaktadır. (Lutz ve Toit, 2014, s. 3; Yegen, 2013)

Sosyal medya platformlarının siyasal çıktılarının demokrasi ve özgürlükler bağlamında doğrudan pozitif niteliğe sahip olmadığı görüldüğü gibi, özellikle geçtiğimiz son on yılda bu platformların siyasi hedef ve çıkarlar uğruna özellikle devlet ve devlet destekli aktörler tarafından kullanılmaya başlamanın da etkisiyle dezenformasyon ve veri madenciliği gibi kuvvetli olumsuz sonuçları da ön plana çıkmaya başlamıştır. (Lokot, 2021, ss. 142-143) Öte yandan özel şirketler tarafından genellikle ücretsiz olarak sunulan sosyal medya platformlarının gelir kaynağı olarak kullanıcı verilerini toplayarak işlemesi ve bu verilerin başta pazarlama ve reklam olmak üzere çeşitli amaçlarla kullanılması nedeniyle, kişisel verilerin gizliliğine ilişkin de önemli problemler doğmuştur. Bu ekonomik süreçler, liberal piyasa ekonomisi ile, siyasal özgürlükler arasında bir ikilem yaratmıştır. (Zuboff, 2014, 2019) Sosyal medya platformlarının dezenformasyon ve popülizmi besleyen çıktıları rejim yapısında önem taşıyan demokratik süreçlerin işleyişini ve bireysel hak ve özgürlükleri tehdit etmektedir.

Guess ve Lyons (2020) dezenformasyonu, “objektif olarak doğrulanabilir gerçekleri çarpıtan yahut gerçeklikle çelişen iddia ve görüşler” şeklinde tanımlamakta ve dezenformasyonun kavramsal olarak gerçeklik ve doğruluk taşıdığı iddiası nedeniyle komplo teorisi yahut söylenti gibi olgulardan farklılaştığını ifade etmektedir. Dezenformasyon kavramı, bilgi kaynağı olan aktörün bilinçsiz hatasını yahut sorumsuzluğunu değil, kaynakların doğrudan gerçekliğin çarpıtıldığı bilgiyi yayma amacı taşıdığı durumu ifade etmektedir. (Guess ve Lyons, 2020, s. 10) Elbette özellikle sosyal medyada her kullanıcının bilgi kaynağı haline gelmesi nedeniyle dezenformasyonun yaygınlaşması kaçınılmazdır. 2016 yılında ABD’de yapılan bir araştırmaya göre yaklaşık her üç kişiden biri “güncel olaylar, temel bilgiler ve haberlere ilişkin dezenformasyona maruz kaldığını” ifade etmektedir. Yine aynı araştırmada katılımcıların yüzde 23’ü bilinçli veya bilinçsiz olarak yanıltıcı bilgi ve haberleri sosyal medya platformlarında paylaştığını belirtmiştir. (Barthel, Mitchell ve Holcomb, 2016) Bu veriler, yaygınlaşan dezenformasyonun çok kısa bir süre içerisinde ve güvenilir kaynaklar tarafından yanlışlanması halinde dahi bireyler üzerinde kalıcı etkilerinin olduğu da (Thorson, 2016, s. 2) göz önüne alındığında büyük önem taşımaktadır. Dezenformasyon demokrasi yaklaşımlarının hemen hepsinde vurgulanan doğru ve güvenilir bilgiye

erişimin önünde yeni bir engel olarak popülizmi teşvik etmekte ve demokratik süreçleri zedelemektedir.

Vatandaşların, doğru veya yanlış, bilgi akışına maruz kalması ve yanlış bilgilerin kısa zamanda dışlanarak yalnızca farklı bakış açıları ve ideolojilerin birbirleri ile mücadele ettiği yahut tartışıldığı açık ve özgür platformlar olarak görülen sosyal medya alanı bu bağlamda liberal demokratik rejimler için ideal bir “serbest düşünce piyasası” olarak düşünülebilir. (Thorson, 2016) Ancak dezenformasyon, bu piyasada yıkıcı bir etki yaratmaktadır. Bilinçli bir biçimde çarpıtılan gerçeklerin bu düşünce piyasasından dışlanmadığı sosyal medya platformları, idealize edilen karşılıklı etkileşim ve münazara yolu ile toplumsal iradenin ortaya konması sürecini sekteye uğratmaktadır. Dezenformasyon sosyal medya platformlarında hızla yaygınlaşırken, olumsuz siyasal çıktıların en belirgin ve etkili biçimde ön plana çıktığı durumlardan biri 2016 ABD Başkanlık Seçimleri örneği olmuştur. (Budak, 2019, s. 139) 2016 seçimlerinde, vatandaşların özellikle sosyal medya platformları üzerinden gerçeklerin çarpıtıldığı ve yanıltıcı bilgi yağmuruna tutulmuş olması seçimlerin ardından başta ABD olmak üzere liberal demokrasilerde sosyal medya platformlarının demokratik seçim süreçlerine negatif etkilerine dikkat çekmiştir.

Dezenformasyon, tanım itibarıyla amaç ve niyete bağlı olduğundan, önlenmesi görece zorlu bir olgudur. 2016 seçimlerinin ardından ABD’de seçim sürecinde sosyal medya platformlarının ve bu platformlar üzerinden dış aktörlerin yürüttüğü faaliyetlerin incelenmesine ilişkin çeşitli düzeylerde komisyonlar oluşturulmuş ve bu konuda kapsamlı çalışmalar başlatılmıştır. (Budak, 2019) Yanıltıcı içerik üreten kişilerin açıklamaları (Dewey, 2016), Facebook çalışanlarının açığa çıkardığı bilgiler (Paul ve Milmo, 2021) ve Mark Zuckerberg’in senato komisyonu önünde yaptığı açıklamalar (Byers, 2018) sosyal medya ve dezenformasyonun seçim sürecine etkilerini göstermiştir. Nihayetinde, hem sosyal medyanın bilgi akışı yapısı nedeniyle oluşan dezenformasyonun olumsuz etkileri (Wells, McMillan ve Volz, 2019) hem de bu platformları kullanarak Rusya’nın (Volz, 2020) seçim sürecine müdahalesi ortaya konmuştur. Sosyal medya gibi yeni medya ve iletişim araçlarının demokratik süreçleri zedeleyen çıktıların kontrolüne yönelik hem hükümet hem de kamuoyunda bir farkındalık yaratan 2016 seçimlerinin ardından, bu konuda birtakım girişimlerde bulunulmuştur. Ancak sosyal medya platformlarının özel şirketler tarafından yönetiliyor oluşu, bu alanda yapılacak düzenlemelerin bu şirketlerin ekonomik çıkarları ile kaçınılmaz olarak çakışacağı anlamına gelmektedir.

Dezenformasyonun Facebook ve benzeri platformlarda etkili bir biçimde yaygınlaşmasının ardında iki önemli mekanizma yer almaktadır. İlki çarpık

görüŖ ve haberlerin kaynağındaki aktörlerin hedefledikleri birey ve gruplara ulaşmak amacıyla ücretli reklamlara başvurması, ikincisi ise sosyal medya platformlarının kullanıcıların bu platformlarda daha fazla vakit harcaması ve etkileşimde bulunması maksadıyla geliştirdikleri ve kullanıcıların karşılaştığı bilgi akışını otomatik olarak düzenleyen yapay zekâ algoritmalarıdır. (Singer ve Brooking, 2018, s. 113) Her iki mekanizmanın da sosyal medya platformlarının bireylerin tercihleri, sosyal çevreleri, fiziksel dünyadaki aktiviteleri gibi hayatın her alanını kapsayan konularda toplayıp işledikleri verilere dayanıyor (Madrigal, 2017) oluşu, aynı zamanda bu şirketlerin gelir kaynağı olan kullanıcı verilerinin işlenişine ilişkin düzenlemeler yapılmasını zorlaştırmaktadır. Söz konusu mekanizmalar öylesine başarılı bir biçimde işlemektedir ki, dezenformasyona dayalı sahte haber ve bilgiler, güvenilir ve köklü haber kaynaklarından çok daha başarılı ve hızlı bir biçimde sosyal medyada yayılmaktadır. (Silverman, 2016)

Kullanıcı verilerinin reklam ve pazarlama maksadıyla işlenerek üçüncü taraflara sunulması üzerine kurulu ticaret modelini kullanan şirketlerin ticaret hacmi göz önüne alındığında ABD gibi devasa bir ekonomik güç için dahi bu alanda yeni düzenlemeler yapmak büyük risk taşımaktadır. 2016 Seçimlerinde adaylar seçim kampanyaları için Facebook reklamlarına toplamda yaklaşık 81 milyon dolar harcarken, Facebook tarafından açıklanan rakamlar ABD’de yaklaşık 146 milyon kullanıcının bir noktada dezenformasyona maruz kaldığını göstermektedir. (Wagner, 2017) Bu durum ABD nüfusunun yaklaşık yarısının seçim sürecinde çeşitli dezenformasyon kampanyalarına maruz kaldığını göstermektedir. Seçimlere ilişkin bu minvaldeki tüm bulgulara rağmen, ABD’de sosyal medya platformlarında yayılan dezenformasyona karşı kapsamlı ve kalıcı düzenlemeler yapılmamıştır. Bu durumun nedenleri arasında ABD ekonomisi için dahi hatırı sayılır bir market hacmine sahip “kullanıcı verisi” piyasasına zarar verme çekincesinin yer aldığını söylemek mümkündür.

Kullanıcı verilerine ilişkin düzenlemelere karşı alternatif bir argüman olarak sunulan ifade özgürlüğünün korunmasına ilişkin itirazlar, hükümetin bireylerin kendini özgürce ifade etmesini kısıtlamaya yönelik birtakım düzenlemelerde bulunmasının hem hukuken hem de kültürel olarak kabul edilemez oluşuna dayanmaktadır. (Lecher, 2017; Samples, 2019) Bu yaklaşımın hukuki yönü çalışmanın kapsamı dışında olsa da ABD’de anayasal ifade özgürlüğü perspektifinden, özel şirketlerin ve dolayısıyla sosyal medya platformlarının ifade özgürlüğünü korumak gibi bir yükümlülüğü olmadığı vurgulanmalıdır. (Stjernfelt ve Lauritzen, 2020, s. 91) Günümüzde bu platformların kullanıcıların paylaşımlarına ilişkin yaptığı düzenlemeler, şirketlerin ifade özgürlüğü bağlamında bir yükümlülüğü bulunmadığını göstermektedir. Demokratik

değerler perspektifinden ele alındığında, elbette hükümetlerin sosyal medyaya ilişkin düzenlemeler getirerek kullanıcıların ifade özgürlüğünü kısıtlaması tercih ve tavsiye edilebilir bir yaklaşım değildir. (Folkenflik, 2017) Ancak bu durum, dezenformasyon ve popülizm gibi problemlere ilişkin yapılabilecek tek düzenlemenin sansür ve bilgi akışını kısıtlamak olduğunu varsaymaktadır. Oysa farklı düzenlemelerle dezenformasyonla - en azından bir dereceye kadar - mücadele edilmesi mümkündür. (Samples, 2019)

Serbest piyasa modelinde hükümetlerin sosyal medya platformlarına ilişkin düzenlemelerde bulunmasının, ekonomik liberalizmi sekteye uğratacağı (Graham, 2018) argümanı ise günümüzün köklü liberal demokrasilerinde dahi vatandaşların korunması adına çeşitli düzenlemelerin bulunması nedeniyle yeterli değildir. Sonuçta, liberal demokrasilerin sosyal medyanın getirdiği yeni problemlere yaklaşımı bu sorunları çözenin özel şirketlerin sorumluluğu olduğu yönünde olmuştur. Sorunların ardında yatan temel nedenler ise görece ikinci plana atılmaya devam etmekte olup, bu şirketlerin kullanıcı verilerine dayalı iş modelleri ve gelirleri her geçen yıl büyümeye devam etmektedir. ABD özelinde kullanıcı verilerine ilişkin sıkı düzenlemelerin yapılmamasında ABD ve Çin liderliğindeki bu sektörde ABD'nin Çinli rakiplerine karşı piyasada güç kaybedeceği çekincesi de önem taşımaktadır. (Graham, 2018) Facebook, platformda dezenformasyon ve nefret söyleminin yaygınlığı ve bu minvaldeki içeriklerin yaygınlaşmasının ardında yatan temel nedenin şirketin “etkileşim ve paylaşım” odaklı algoritmaları olduğunu teyit etmektedir. (Horwitz, 2021) Elbette bu durum Facebook ile sınırlı olmayıp, günümüzde milyarlarca kullanıcı tarafından aktif olarak kullanılan tüm yaygın sosyal medya platformları bilgi akışı, dezenformasyon ve popülizm bağlamında benzer sorunları beraberinde getirmektedir.

Sosyal medya platformlarının sunduğu bilgi akışı ve bu bilginin kullanıcılara sunum şekli, popülist akımların ve liderlerin yükselişinde de etkili olmuştur. Her ne kadar Donald Trump'ın başkanlık seçimlerini kazanması ve genel itibarıyla popülist bir kampanya yürütmesi nedeniyle sosyal medyada dezenformasyon ve popülizm ön plana çıkmışsa da aslında bu durum küresel bir nitelik taşımaktadır. Siyasal spektrumun her noktasından farklı kampanya ve liderler tarafından sosyal medya popülist siyaset için etkin bir araç olarak kullanılmaktadır. (Gerbaudo, 2018, s. 746) Sosyal medyanın popülist hareketler için etkili bir medya ve iletişim aracı olmasının ardında yatan iki temel faktör bulunmaktadır. Birincisi, bu başlık altında ele aldığımız ve her kullanıcının pratikte bir bilgi kaynağı haline gelmesiyle sonuçlanan sosyal medyaya özgü bilgi akışı olarak ifade edilebilir. Bu durum dezenformasyonun yaygınlaşmasını sağlarken, sosyal medya platformlarında kullanıcıların hangi içeriklerle

karşı karşıya kaldığını belirleyen algoritmalar ise ikinci faktördür. “Kişiselleştirilmiş içerik” şeklinde sunulan bilgi akışı mekanizmaları, özellikle popülist hareketlerin ve toplumsal ayrışmaların ortaya çıkışı ve güç kazanması açısından büyük önem taşımaktadır. (Pariser, 2014, s. 7) Sosyal medya platformlarının temel gelir kaynağı olan kullanıcı verilerine erişimlerini artırmak için, kullanıcıların bu platformlarda daha fazla vakit geçirmesi ve paylaşım yapmasını sağlaması gerekmektedir. Bu maksatla kullanıcıların önlerine çıkarılan içerikler ilgi çekici, şaşırtıcı, hızla tüketilen içerikler olduğu gibi, spesifik olarak kullanıcının ilgi alanları, tercihleri, sosyal çevreleri gibi yüzlerce farklı değişken üzerinden yapılan analizler ve gelişmiş yapay zekâ algoritmaları aracılığıyla belirlenmektedir. (Stjernfelt ve Lauritzen, 2020, ss. 88-89) Facebook’a ait şirket içi bir raporda “...gerçek olsun olmasın, etkileşim üreten devasa bir makine yarattık...” (Horwitz, 2021) şeklinde ifade edilen bu durum, bilgi akışının katlanarak artmasına yol açmaktadır. Ancak kapsamlı ve derinlikli bir tartışma ortamı oluşmadığından popülist akımlar için verimli bir ortam yaratmaktadır. Yirmi birinci yüzyılda hemen her seçim kampanyasının sosyal medyada başarılı bir ayağının olması neredeyse zorunlu olmuşken, (Groshek ve Koc-Michalska, 2017) bu platformların popülist akımların ortaya çıkışını kolaylaştıran mekanizmalara sahip olması nedeniyle söz konusu kampanyalar da kaçınılmaz olarak bu yönde bir avantaj elde etmiştir. Sosyal medya platformlarının geleneksel medya araçlarına nazaran popülist hareketlere daha fazla katkı sağlamasının ardındaki en önemli nedenler, hem her bireyin bir bilgi kaynağı haline gelmesi, hem de bu platformların popüler içerikleri sürekli ön plana çıkarmasıdır. Aynı düşünce yapısına sahip insanların bir araya gelmesini kolaylaştıran sosyal medya platformlarının aynı zamanda bireylere kendi dünya görüşlerini sürekli geri yansıtan ve bu görüşlere uygun içerikleri ön plana çıkaran bir bilgi akışı sunması (Singer ve Brooking, 2018, s. 123), popülist akımlar için sosyal medyanın sunduğu avantajların dayanak noktasını oluşturmaktadır.

Eli Pariser’in (2014) “filtre balonu” (ing. Filterbubble) kavramı, sosyal medya platformlarının ve genel itibarıyla internet hizmetlerinin sunduğu kişiselleştirilmiş bilgi akışının kullanıcıların bilinçsizce kendi dünya görüşleri içerisinde hapsoldüğünü ifade etmektedir. Vatandaşların kendi görüş ve tercihlerine uygun medya ve iletişim kanallarını kullanmaları elbette sosyal medya platformlarına özgü bir durum değildir. Bireyler geçmişte de kendilerine yakın buldukları perspektifleri sunan medya kanalları üzerinden güncel haberleri takip etmekteydiler. Ancak Pariser, günümüzde dijital dünyanın yarattığı filtre balonlarının üç temel yönden geleneksel medya araçlarından farklılaştığını ifade etmektedir. İlk olarak, filtre balonları kişiseldir. Örneğin geçmişte muhafazakâr bir medya kanalını takip eden bir vatandaş, en azından

aynı dünya görüşüne sahip diğer vatandaşlarla aynı içeriğe ve bakış açısına ortak olurken, teknolojik gelişmelerin sunduğu kişiselleştirme düzeyi doğrudan tek bir kişiye özgün bir bilgi akışı sunulmasını sağlamaktadır. (Pariser, 2014, s. 104,102,117) Böylelikle bireyler benzer görüşe sahip bir kitlenin bilgi akışına ortak olmak yerine, doğrudan yalnızca kendisine özel sunulan hazırlanmış bir içerik akışı ile karşı karşıyadır. İkinci önemli fark ise, filtre balonunun görünmez oluşudur. Geleneksel medya araçlarında kullanıcılar hangi kanalı takip ettiklerini seçerken, bilinçli bir tercih yapmaktadır. Ancak günümüzde sosyal medya platformlarının sunduğu bilgi akışı içerisinde kullanıcıların platformun kendilerini ne şekilde tanımladığına dair bir fikri bulunmamaktadır. Bu nedenle içinde bulunduğu “balonu” görememektedir. Üçüncü nokta ise, günümüzde internet ve sosyal medyanın geldiği nokta itibariyle vatandaşların bu filtre balonlarından kaçınmasının neredeyse imkânsız oluşudur. (Pariser, 2014, ss. 9-12) Günümüze değin vatandaşlar için gazete okumak yahut belirli bir televizyon kanalını izlemek bilinçli ve aktif bir eylem olarak gerçekleşirken, günümüzde bir konuda araştırma yapmak isteyen, eğlence veya sosyal çevresi ile iletişim amacıyla dijital dünyada vakit geçiren bir kullanıcı kişiselleştirilmiş bilgi bombardımanına maruz kalmaktadır.

Nihayetinde sosyal medya araçlarının sunduğu bilgi akışı, özellikle şirketlerin kar maksimizasyonu nedeniyle sığ, çarpık ve popülist bir tartışma ortamı haline gelmiştir. Bu platformların hızla toplum genelinde yoğun kullanım bulması nedeniyle siyasal süreçleri etkilemesi kaçınılmaz hale gelirken, liberal demokratik süreçleri desteklemek yerine popülist, dışlayıcı ve ayrımcı çıktılar yaratmıştır.

Sonuç

Çağımızda uluslararası sisteme demokratik rejimler hâkim olurken, özellikle son yıllarda bireysel hak ve özgürlükler gerileme eğilimindedir. Muhtelif kaynaklardan derlenen verilerle ortaya konan bu gerilemenin özellikle bilgiye erişim ve demokratik kurumlara bağlılık gibi liberal niteliklerini etkilediği görülmüştür. Demokrasi ve özgürlüklere ilişkin derlenen verilerin genel itibariyle birbirleri ile örtüştüğü ve tutarlı bir perspektiften genel bir gerilemeye işaret ettiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda, liberal demokrasiler için olumlu gelişmeler olarak görülen internet ve sosyal medya gibi iletişim ve medya araçlarının hızla yaygınlaştığı bir dönemde liberal değerlerde gerileme yaşanıyor oluşu, bu gerilemede teknolojik gelişmelerin etkili olup olmadığı tartışmalarını ön plana çıkarmaktadır. Özgürlüklerdeki gerileme eğiliminin, sadece demokratikleşmekte olan rejimlerde değil, köklü liberal demokrasilerde de görülüyor oluşu da bu noktada önem taşımaktadır.

İnternet ve sosyal medya gibi teknolojik gelişmelerin demokrasi ve özgürlükler adına salt fayda sağlayan olgular olarak ele alınması yerine, toplumsal bir katalizör görevi üstlendiği ve demokrasi adına olumlu veya olumsuz etkiler sunabileceğine ilişkin tespitler, bu gelişmelerin gelişmiş liberal demokrasilerdeki özgürlükleri ise olumsuz etkilediğini göstermektedir. Söz konusu gelişmeler bireyler arası iletişimi ve medya erişimini arttırsa da otoriter rejimlerin demokratikleşmesi adına sağladığı faydalara ilişkin tartışmalı bulgulara rastlanmıştır.

Çağımıza damgasını vuran internet, sosyal medya, mobil veri ağları ve iletişim cihazları gibi gelişmelerin hızla yaygınlaştığı yakın geçmişte, demokrasinin niteliğine ilişkin kantitatif çalışmalar nitelikli bilgiye erişimin gerilediğini gösterirken, popülizm ve dezenformasyon gibi demokrasiyi yozlaştıran mekanizmaların güç kazandığını söylemek mümkündür. Başta ekonomik çıkarların korunması olmak üzere, çeşitli nedenlerle bu teknolojik gelişmelerin avantaj sağladığı popülizm ve dezenformasyona karşı kapsamlı önlem ve düzenlemelerden kaçınılması ise söz konusu mekanizmaların yaygınlaşması ve küresel bağlamda başta demokratikleşme sürecindeki rejimler olmak üzere tüm demokratik rejimler için olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

Teknolojik gelişmelerin günümüzde uluslararası sistemde liberal değerlerde yaşanan gerilemede önemli bir rol üstlendiğini söylemek mümkündür. Bu gelişmeler köklü liberal rejimlerde dahi demokratik seçim süreçlerini sekteye uğratmakta, toplumsal ayrışmaları derinleştirmekte, dış aktörlerin iç politikaya müdahalesine imkân tanımaktadır. Ancak, sosyal medya platformlarının yirmi birinci yüzyılda ortaya çıkardığı bu gibi yeni ve köklü sorunlarla mücadelenin yükümlülüğü büyük oranda vatandaşlara ve özel şirketlere yüklenmiş olup, bu konuda ulusal ve uluslararası düzenlemeler yapma konusunda çekimser bir tutum izlenmektedir. Uluslararası sistemdeki büyük güçler olarak liberal demokratik rejimlerin, sistem genelinde yaygınlaşması uğruna teşvik ve müdahalelerde buldukları demokratik rejim yapısının hayati süreç ve değerlerini tehdit eden problemlere karşı etkin bir politika geliştirememiş olması da sistem genelinde liberal demokratik değerlerde görülen düşüşte etkilidir. Nihayetinde yerleşik liberal demokratik rejimlerin dahi başa çıkmakta zorlandığı bu problemlerle, liberal demokratik değerlerin henüz yeni yeşermeye başladığı coğrafyalardaki toplum ve liderlerin başa bırakılması, illiberal rejimlerin yükselişini kaçınılmaz hale getirmiştir.

On sekizinci yüzyıldan bu yana süregelen bireysel ve siyasal özgürlüklerin tanımlanması, sınırlarının ve derinliklerinin belirlenmesi tartışmalarını, günümüzde sosyal medya platformlarını yöneten özel şirketlerin objektif

ve etkin bir biçimde sonlandırmasını beklemek gerçekçi değildir. Özellikle dezenformasyonun temelinde yer alan niyet ve amaç gibi faktörlerin tespiti ve tümüyle önlenmesi öngörülebilir gelecekte mümkün görünmemektedir. Bu platformlar üzerinden gerçekleşen bilgi akışına hükümetlerin doğrudan müdahale etmesi ise, liberal demokrasilerin niteliğine elbette zarar verecektir. Oysa sosyal medya platformlarının kullanıcı verilerinden faydalanarak sunduğu etkin hedefleme mekanizmaları ve kullanıcılara ilgi çekici ve popüler içerikler sunan algoritmaların düzenlenmesi mümkündür. Böylelikle hem ifade özgürlüğü zedelenmemiş hem de bireylerin farklı dünya görüşlerine erişimi kolaylaşmış olacaktır. Üstelik kişisel verilerin sosyal medya platformlarınınca ne şekilde ve derecede toplanıp işleneceğine ilişkin düzenlemeler ifade özgürlüğünü koruyacak ve popülist akımların ortaya çıkışını zorlaştıracaktır. Günümüzde bu platformların neredeyse özel hayatın gizliliğinin ihlaline varan uygulamalarının dizginlenmesi liberal değerlerin korunmasına katkı sağlayacaktır. Sosyal medya alanında gerçekleştirilmesi gereken bir diğer düzenleme ise, bu alanda faaliyet gösteren şirketlerin özellikle kullanıcı verilerinin işlenmesine ilişkin daha şeffaf bir yapıya bürünmesini sağlamak olabilir. Son olarak, iktidarların bilgi akışı üzerindeki kontrolünü sıkılaştırmasının önüne geçmek adına çeşitli uluslararası örgütler üzerinden küresel normların oluşturulması da liberal demokratik değerlerin sistemde yaygınlaşması ve korunması adına önemli bir adım olacaktır.

Kaynakça

- Allison, J. E. (2002). *Technology, development, and democracy: International conflict and cooperation in the information age.* (J. E. Allison, Ed.) SUNY series in global politics. Albany: State University of New York Press.
- Bagdikian, B. H. (2004). *The new media monopoly.* Boston: Beacon Press.
- Barlow, J. P. (1996, 8 Şubat). A declaration of the independence of cyberspace. electronic frontier foundation. Erişim adresi: <https://www.eff.org/cyberspace-independence>.
- Barthel, M., Mitchell, A. ve Holcomb, J. (2016, 15 Aralık). Many Americans believe fake news is sowing confusion. Pew Research Center's Journalism Project. Erişim adresi: <https://www.pewresearch.org/journalism/2016/12/15/many-americans-believe-fake-news-is-sowing-confusion/>.
- Berghel, H. (2016, 10 Haziran). The dictators dilemma. Erişim adresi: http://www.berghel.net/col-edit/out-of-band/july-16/oob_7-16.php.
- Budak, C. (2019). What happened? the spread of fake news publisher content during the 2016 U.S. presidential election. *The World Wide Web Conference on—WWW '19* içinde (ss. 139-150). *The World Wide Web Conference, sunulmuş bildiri, San Francisco, CA, USA: ACM Press.* doi:10.1145/3308558.3313721
- Byers, D. (2018, 10 Nisan). Senate fails its Zuckerberg test. CNNMoney. Erişim adresi: <https://money.cnn.com/2018/04/10/technology/senate-mark-zuckerberg-testimony/index.html>.

- Coppedge, M., Gerring, J., Knutsen, C. H., Lindberg, S., Teorell, J., Alizada, N., ... Ziblatt, D. (2021). V-Dem Dataset v11.1 Varieties of democracy project. Varieties of Democracy (V-Dem) Project. doi:10.23696/VDemDS21
- Coppedge, M., Gerring, J., Knutsen, C. H., Lindberg, S., Teorell, J., Marquardt, K. L., ... Wilson, S. (2022). V-Dem methodology V12. Varieties of Democracy (V-Dem) Project.
- Dahl, R. A. (2006). A preface to democratic theory (Expanded ed.). Chicago: University of Chicago Press.
- Dahl, R. A., Shapiro, I. ve Cheibub, J. A. (Ed.). (2003). The democracy sourcebook. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Dewey, C. (2016, 17 Kasım). Facebook fake-news writer: 'I think Donald Trump is in the White House because of me'. Washington Post. Erişim adresi: <https://www.washingtonpost.com/news/the-intersect/wp/2016/11/17/facebook-fake-news-writer-i-think-donald-trump-is-in-the-white-house-because-of-me/>.
- Epstein, D. L., Bates, R., Goldstone, J., Kristensen, I. ve O'Halloran, S. (2006). Democratic transitions. *American Journal of Political Science*, 50(3), 551-569. doi:10.1111/j.1540-5907.2006.00201.x
- Eveland, W. P. ve Dunwoody, S. (2000). Examining Information processing on the World Wide Web using think aloud protocols. *Media Psychology*, 2(3), 219-244. doi:10.1207/S1532785XMEP0203_2
- Farrell, H. (2012). The consequences of the internet for politics. *Annual Review of Political Science*, 15(1), 35-52. doi:10.1146/annurev-polisci-030810-110815
- Folkenflik, D. (2017, 26 Eylül). Facebook scrutinized over its role in 2016's presidential election. NPR. Erişim adresi: <https://www.npr.org/2017/09/26/553661942/facebook-scrutinized-over-its-role-in-2016s-presidential-election>.
- Gerbaudo, P. (2018). Social media and populism: An elective affinity? *Media, Culture & Society*, 40(5), 745-753. doi:10.1177/0163443718772192
- Graham, D. E. (2018, 26 Mart). Opinion | don't regulate Facebook. Washington Post. Erişim adresi: https://www.washingtonpost.com/opinions/dont-regulate-facebook/2018/03/26/e363f4d4-3133-11e8-8abc-22a366b72f2d_story.html
- Groshek, J. ve Koc-Michalska, K. (2017). Helping populism win? Social media use, filter bubbles, and support for populist presidential candidates in the 2016 US election campaign. *Information, Communication & Society*, 20(9), 1389-1407. doi:10.1080/1369118X.2017.1329334
- Guess, A. M. ve Lyons, B. A. (2020). Misinformation, disinformation, and online propaganda. N. Persily ve J. A. Tucker (Ed.), *Social media and democracy: The state of the field, prospects for reform içinde*, SSRC anxieties of democracy. Cambridge, United Kingdom ; New York, NY: Cambridge University Press.
- Herre, B. (2022, Mart). Liberal democracy. Our World in Data. Erişim adresi: <https://ourworldindata.org/grapher/liberal-democracy>.
- Horwitz, J. (2021, 3 Ekim). The Facebook Whistleblower, Frances Haugen, says she wants to fix the company, not harm it. *Wall Street Journal*. Erişim adresi: <https://www.wsj.com/articles/facebook-whistleblower-frances-haugen-says-she-wants-to-fix-the-company-not-harm-it-11633304122>.
- Jha, C. K. ve Kodila-Tedika, O. (2020). Does social media promote democracy? Some empirical evidence. *Journal of Policy Modeling*, 42(2), 271-290. doi:10.1016/j.jpolmod.2019.05.010

- Kedzie, C. (1997). *Communication and democracy: coincident revolutions and the emergent dictators*. RAND, Santa Monica.
- Keohane, R. O. ve Nye, J. S. (2012). *Power and interdependence* (4th ed.). Boston: Longman.
- Lecher, C. (2017, 25 Eylül). How Facebook tried to keep political ads in the shadows. *The Verge*. Erişim adresi: <https://www.theverge.com/2017/9/25/16360674/facebook-political-ads-regulation-fec>.
- Lipset, S. M. (1959). Some social requisites of democracy: economic development and political legitimacy. *American Political Science Review*, 53(1), 69-105. doi:10.2307/1951731
- Lokot, T. (2021). *Beyond the protest square: digital media and augmented dissent. Protest, media and culture*. London ; New York: Rowman & Littlefield.
- Lutz, B. ve Toit, P. du. (2014). *Defining democracy in a digital age: political support on social media*. London: Palgrave Macmillan UK : Imprint : Palgrave Macmillan. Erişim adresi: <http://www.palgraveconnect.com/pc/doi/10.1057/9781137496195>.
- Madrigal, A. C. (2017, 12 Ekim). What Facebook did to American democracy. *The Atlantic*. Erişim adresi: <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2017/10/what-facebook-did/542502/>
- Moller, J. (2008). A critical note on 'the rise of illiberal democracy'. *Australian Journal of Political Science*, 43(3), 555-561. doi:10.1080/10361140802267316
- Morozov, E. (2011). *The net delusion: The dark side of internet freedom* (1st ed.). New York: Public Affairs.
- Mudde, C. (2004). The populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4), 541-563. doi:10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x
- Pariser, E. (2014). *The filter bubble: How the new personalized web is changing what we read and how we think*. New York: Penguin Books. Erişim adresi: <http://rbdigital.oneclickdigital.com>.
- Paul, K. ve Milmo, D. (2021, 4 Ekim). Facebook putting profit before public good, says whistleblower Frances Haugen. *The Guardian*. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/technology/2021/oct/03/former-facebook-employee-frances-haugen-identifies-herself-as-whistleblower>.
- Przeworski, A. (2004). Democracy and economic development. E. D. Mansfield ve R. Sisson (Ed.), *Political Science and the Public Interest* içinde (s. 27). Columbus: Ohio State University Press.
- Rosenau, J. N. ve Johnson, D. (2002). Information technologies and turbulence in world politics. J. E. Allison (Ed.), *Technology, development, and democracy: International conflict and cooperation in the information age* içinde , SUNY series in global politics (ss. 55-78). Albany: State University of New York Press.
- Roser, M. ve Herre, B. (2013). *Democracy. Our World in Data*. Erişim adresi: <https://ourworldindata.org/democracy>.
- Samples, J. (2019, 9 Nisan). Why the government should not regulate content moderation of social media. *Cato Institute*. Erişim adresi: <https://www.cato.org/policy-analysis/why-government-should-not-regulate-content-moderation-social-media>.
- Scheufele, D. A. ve Nisbet, M. C. (2002). Being a citizen online: new opportunities and dead ends. *The International Journal of Press/Politics*, 7(3), 21. doi:<https://doi.org/10.1177/1081180X0200700304>
- Schiller, C., Hellmann, T. ve Paulini, P. (2020). *Sustainable Governance Indicators 2020 Dataset*. Bertelsmann Stiftung. Erişim adresi: <https://www.sgi-network.org/2020/Downloads>.

- Silverman, C. (2016, 16 Kasım). This analysis shows how viral fake election news stories outperformed real news on Facebook. BuzzFeed News. Canada. Erişim adresi: <https://www.buzzfeednews.com/article/craigsilverman/viral-fake-election-news-outperformed-real-news-on-facebook>.
- Singer, P. W. ve Brooking, E. T. (2018). *Likewar: The weaponization of social media*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt, an Eamon Dolan Book.
- Sørensen, G. (2008). *Democracy and democratization: Processes and prospects in a changing world. Dilemmas in world politics (3rd ed.)*. Boulder, Colo: Westview Press.
- Steele, C. ve Stein, A. (2002). *Communications revolutions and international relations*. J. E. Allison (Ed.), *Technology, development, and democracy: International conflict and cooperation in the information age içinde*, SUNY series in global politics (ss. 25-54). Albany: State University of New York Press.
- Stjernfelt, F. ve Lauritzen, A. M. (2020). *Your post has been removed: tech giants and freedom of speech*. Cham: Springer International Publishing. doi:10.1007/978-3-030-25968-6
- Teorell, J., Dahlberg, S., Sundström, A., Holmberg, S., Rothstein, B., Alvarado Pachon, N. ve Dalli, C. M. (2021). *QoG Standard Dataset 2021*. University of Gothenburg: The Quality of Government Institute. doi:10.18157/QOGSTDJAN21
- Thorson, E. (2016). Belief echoes: the persistent effects of corrected misinformation. *Political Communication*, 33(3), 460-480. doi:10.1080/10584609.2015.1102187
- Verovšek, P. J. (2021). Caught between 1945 and 1989: Collective memory and the rise of illiberal democracy in postcommunist Europe. *Journal of European Public Policy*, 28(6), 840-857. doi:10.1080/13501763.2020.1768279
- Volz, D. (2020, 21 Nisan). Senate report affirms U.S. Intelligence findings on 2016 Russian interference. *Wall Street Journal*. Erişim adresi: <https://www.wsj.com/articles/senate-report-affirms-u-s-intelligence-findings-on-2016-russian-interference-11587483408>.
- Wagner, K. (2017, 1 Kasım). Donald Trump and Hillary Clinton spent \$81 million on Facebook ads before last year's election. *Vox*. Erişim adresi: <https://www.vox.com/2017/11/1/16593066/trump-clinton-facebook-advertising-money-election-president-russia>.
- Wells, G., McMillan, R. ve Volz, D. (2019, 8 Ekim). Senate faults Google, other tech giants for role in Russian election meddling. *Wall Street Journal*. Erişim adresi: <https://www.wsj.com/articles/senate-report-seeks-to-curb-possible-russian-influence-in-2020-election-11570556521>.
- Wimmer, A. ve Min, B. (2006). From empire to nation-state: explaining wars in the modern world, 1816-2001. *American Sociological Review*, 71(6), 867-897.
- Yegen, C. (2013). Demokratik ve yeni bir kamusal alan olarak sosyal medya. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 17.
- Zakaria, F. (1997). The rise of illiberal democracy. *Foreign Affairs*, 76(6), 22. doi:10.2307/20048274
- Zang, L., Xiong, F. ve Gao, Y. (2019). Reversing the u: new evidence on the internet and democracy relationship. *Social Science Computer Review*, 37(3), 295-314. doi:10.1177/0894439318767957
- Zuboff, S. (2014, 15 Eylül). A digital declaration. *FAZ.NET*. Erişim adresi: <https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/debatten/the-digital-debate/shoshan-zuboff-on-big-data-as-surveillance-capitalism-13152525.html>.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power (First trade paperback edition)*. New York, NY: PublicAffairs.

Mültecilere Yönelik Önyargı Ölçeğinin Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

Yasemin Abayhan*
Heyyem Hürriyetoğlu**
Ayşe Tuna***

Öz

Bu çalışmanın amacı, Anderson (2018) tarafından geliştirilen "Prejudice Against Asylum Seekers Scale" isimli ölçeğin Türkçeye uyarlanmasıdır. Geliştirilmekte olan ölçeğin psikometrik özelliklerini incelemek amacıyla madde-toplam test puanı korelasyon katsayıları, doğrulayıcı faktör analizi ve güvenilirlik analizi uygulanmıştır. Bu analizler sonucunda, ölçeğin "klasik önyargı" ve "koşullu önyargı" olarak tanımlanan iki faktörlü yapısının kabul edilebilir düzeyde olduğu bulunmuştur ($CFI = .92$, $RMSEA = .075$, $GFI = .90$, $AGFI = .87$, $NFI = .89$). Tüm test puanının Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı ise $.77$ olarak hesaplanmıştır. Ayrıca, ölçeğin ölçüt geçerliğini incelemek amacıyla ölçekten elde edilen puanlar ile Sosyal Baskınlık Yönelimi Ölçeği, Sağ Kanat Yetkecilik Ölçeği ve Suriyeli Göçmenlere Yönelik Tutum Ölçeğinden alınan puanlar arasındaki ilişkiler incelenmiş, elde edilen bulgular ilgili kısımda aktarılmıştır. Bulgular sonuç olarak, Mültecilere Yönelik Önyargı Ölçeği'nin Türkçe Formu'nun güvenilir ve geçerli bir ölçek olduğunu göstermiştir. Bu ölçeğin sadece klasik değil koşullu önyargıyı da göstermesi açısından önemli olduğu ve bu yönüyle literatüre önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mülteci, Önyargı, Geçerlik, Güvenirlik, Ölçek Uyarlama.

The Validity and Reliability Study of the Turkish Form of Prejudice Against Asylum Seekers Scale

Abstract

The purpose of the current study was to adapt and validate the Prejudice Against Asylum Seekers Scale (Anderson, 2018) in the Turkish context. To examine the psychometric properties of the scale, item-total correlations, Confirmatory Factor Analysis, Reliability Analysis were performed. The model fit of the two-factor structure was found to be acceptable ($CFI = .92$, $RMSEA = .075$, $GFI = .90$, $AGFI = .87$, $NFI = .89$). The two factors were defined as "classical prejudice" and "conditional prejudice" as in the original scale. The Cronbach's Alpha for the total scale was calculated as $.77$. To calculate the criterion validity, the correlations between the scores of the scale and Social Dominance Orientation, Right-Wing Authoritarianism, and Attitudes Towards Syrian Immigrants Scale were examined. The findings showed that the current scale is reliable and valid. This scale is critical as it indicates not only classical but also conditional prejudice and will make an important contribution to the literature.

Keywords: Asylum Seeker, Refugee, Prejudice, Validity, Reliability, Scale Adaptation.

*Dr. Öğr. Üyesi | Hacettepe Üni. Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü
yasemina@hacettepe.edu.tr | ORCID: 0000-0002-3370-2100

**Arş. Gör. | ODTÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü | hyymhurriyet@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6340-4462

***Arş. Gör. | Hacettepe Üni. Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü | tunaayse@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-4232-9600 | DOI: 10.36484/liberal.1209023

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 27, Sayı:108, Güz 2022, ss. 27-43.
Gönderim Tarihi: 23 Kasım 2022 | Kabul Tarihi: 29 Kasım 2022

Giriş

İnsan hayatı boyunca pek çok olumlu yaşantılara sahip olabildiği gibi savaş, ölüm ve hastalık gibi olumsuz yaşantılara da maruz kalabilmektedir. Kendine daha iyi bir hayat kurgulamaya çalışan insanlar tarih boyunca göç etmiştir. İnsanlar göç ederek bazen olumsuz yaşantılardan kaçmayı hedeflerken, bazı durumlarda ise daha olumlu yaşantılara erişmeyi umut etmektedir. Aslında göç ile ortaya çıkan değişiklikler yalnızca fiziksel mekân değişimi olarak ele alınmamalıdır. Göç; göç eden bireyleri, yeni yerleşim bölgelerini ve buradaki bireyleri etkileyen çok yönlü bir olgudur (Bhugra, 2004). Bu doğrultuda göçler, toplumsal dinamikleri etkileyen hatta değiştiren en etkili faktörlerden biri olarak; farklı yaşam biçimine, dile, dine, kültürel ve ahlaki değerlere sahip kitleleri bir araya getirmiş, bu kitlelerin birlikte yaşam sürmelerine böylece etkileşim kurmalarına neden olmuştur (Karpat, 2010).

15 Mart 2011 tarihinde Suriye`de başlayan iç çatışmalar ülkeyi kaosa sürüklemiş, çok sayıda insan yaşadıkları bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Ülkede yaşanan çatışmaların iç savaş boyutuna ulaşmasıyla birlikte ülkelerini terk etmek zorunda kalan Suriyelilere Türkiye`de “açık kapı politikası” uygulanmıştır. Bunun neticesinde, Nisan 2011`de Suriyelilerin Türkiye`ye göç hareketi başlamıştır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (The United Nations Refugee Agency-UNHCR) 2018 verilerine göre bugüne kadar 6,3 milyon kişi Suriye`den başka yerleşim yerlerine göç etmiştir. 2022 yılı itibarıyla Türkiye`de geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin sayısı Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği`nin resmi rakamları ile 3.574.800; Göç İdaresi Başkanlığı resmi rakamlarına göre 3.585.447 olarak belirtilmiştir. Bu istatistikler Türkiye`nin bütün ülkeler arasında en yüksek sayıda Suriyeli göçmen nüfusuna ev sahipliği yapan ülke olduğunu göstermektedir.

Dolayısıyla, Türkiye`deki Suriyeli mülteciler ile Türk toplumunun arasında sürekli bir etkileşim olması kaçınılmaz hale gelmiştir. Böylece, mültecilerin yerleştikleri bölgede yaşayan insanlar birtakım faktörler ile ilişkili olarak mültecilere yönelik olumlu veya olumsuz bazı tutumlar geliştirebilmektedir. Türkiye`de Suriyeli mültecilere yönelik tutumları ele alan araştırma bulgularına göre Türkiye`de Suriyelilere ilişkin söylemlerin “tehlikeli yabancılar” ya da “potansiyel tehlikeli gruplar” olarak ortaya çıktığı görülmektedir (Ünal, 2014). Yine aynı çalışmada, katılımcılar Suriyelileri çoğunlukla “tehlike arz eden”, “suç işleyen” ya da “işleme potansiyeli olan” gruplar şeklinde adlandırmışlar ve Suriyelilerin Türklerin yaşadığı bölgelerde üstünlük kurmayı amaçladıklarına ilişkin inançlarının olduğunu dile getirmişlerdir. Bir başka çalışmada da Suriyeli mültecilere ilişkin tutumlar “ülkenin ekonomik

yapısı için potansiyel bir tehlike oldukları”, “iş imkânlarını sınırladıkları”, “yaşadıkları bölgelerde hırsızlık şiddet, fuhuş ve kaçakçılık gibi suçlara bu-
laşarak toplumun ahlak ve huzurunu bozdukları”, “terör olaylarını tetikle-
dikleri”, “kanunları ihlal ettikleri”, “ülkemizin siyasi, ekonomik, demografik
yapısı ve aile kurumu üzerinde potansiyel bir tehlike oluşturdukları” şeklin-
de araştırma sonuçlarına yansımıştır (Kabaklı-Çimen ve Ersoy-Quadir, 2018).

Bu bulgulara dayanarak, Türkiye’de Suriyeli mültecilere yönelik tutum-
ların daha çok olumsuz yönde olduğu görülmektedir. Ayrıca, Türkiye’de Su-
riyelilere ilişkin temsiller göz önünde bulundurulduğunda söz konusu tem-
sillerde Suriyelilere yönelik önyargılar dikkat çekmektedir. Bu durumda,
önyargının Suriyeli mültecilere yönelik olumsuz tutumları şekillendirmede
büyük rol oynadığı görülmektedir. Buradan hareketle, Türkiye’de Suriyeli
mültecilere yönelik önyargının incelenmesi kritiktir.

Önyargı

Önyargı kavramı, Allport (1954) tarafından, bir kişi veya olguya karşı önce-
ki deneyimlerden yola çıkarak veya tamamen bağımsız olarak sahip olunan
olumlu veya olumsuz fikirler ve duygular olarak tanımlanmıştır. Geçmişte
önyargı üzerine yapılan çalışmalar çoğunlukla dış gruba yönelik olumsuz
tutumu açık bir şekilde ifade etmeye dayanan klasik önyargı kavramını ele
alırken daha güncel araştırmalarda “klasik önyargı” ve “modern önyargı” ol-
mak üzere iki farklı önyargı kavramından bahsetmenin mümkün olduğu be-
lirtilmiştir (Anderson, 2018; Brown, 2011; Duckitt, 1992; Sears, 1988). Daha
önce de belirtildiği gibi klasik önyargı kavramı, bireyin dış grup üyelerine
yönelik olumsuz ve düşmanca tutumunu gizlemeye gerek görmeden açık bir
şekilde ortaya koymasındır.

Modern önyargı ise açık bir şekilde ifade edilmeyen, çoğu zaman bireyin
kendisinin dahi önyargılı olduğunun farkında olmadığı ve/veya inkâr etti-
ği durumları kapsamaktadır (Duckitt, 1992). Modern önyargının temelinde
kişide halihazırda örtük bir biçimde var olan önyargının bastırılması veya
açık bir şekilde ifade edilmesine ilişkin derin bir çatışma yatar. Diğer bir de-
yişle, modern önyargı söz konusu olduğunda dış gruba karşı önyargıyı ifade
etme, aynı zamanda bu önyargıyla çelişen benliği bununla ilişkili inanç ve
değerleri sürdürme motivasyonu arasındaki çatışma ile belirlenir (Crandall
ve Eshleman, 2003). Özellikle son yıllarda fazlasıyla vurgulanan liberal, eşit-
likçi, insancıl değerleri sistemi diğer insanlarla empati kurma ve önyargı-
sız bir benlik imajı sergileme gibi motivasyonları beraberinde getirmektedir
(Dowden ve Robinson, 1993; Franco ve Maass, 1999; Galinsky ve Moskowitz,

2000). Böylece; sosyal, politik veya dini temelli oluşabilen pek çok inanç ve değer kişilerin önyargıyı açıkça ifade etmekten geri durmasına yol açmakta, dolayısıyla önyargıyı bastırma ile ifade etme arasındaki bu çatışmayı güçlendirmektedir. Bu çatışma, dış gruba karşı çelişkili duygulara ve düşüncelere, ayrıca tutarsız davranışlara sebep olabilir (Crandall ve Eshleman, 2003). Duygusal, bilişsel ve davranışsal bağlamda gerçekleşen bu çelişki kişileri hem önyargılarını ifade edebilecekleri hem de korumak istedikleri benlik imajını destekleyecek yollar aramaya itebilir.

Crandall ve Eshleman (2003) tarafından geliştirilen Önyargı Bastırma-Gerekçeleştirme Modeline göre kişi önyargıyı bastırma ile ifade etme arasındaki gerilimden kurtulmak için önyargısını ifade edebileceği gerekçeler bulmaya çalışır. Gerekçeler gerçek önyargının özgürce ve suçluluk duymadan ifade edilmesi için güçlü araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişiler bu sayede hem önyargının yarattığı huzursuzluktan kurtulabilir hem de benlik imajını korumuş olur. Dış gruba yönelik “hoşgörüyü” koşullandırmak da temelde bu gruba karşı var olan önyargının gerekçelendirilerek ifade edilmiş biçimi şeklinde değerlendirilebilir. Buradan hareketle, modern önyargı aynı zamanda koşula bağlı önyargılı olma durumu olarak da ifade edilebilir. Şöyle ki, bireyler dış grup üyelerinin “kabulünü” bir koşula dayandırmakta ve dış gruba yönelik önyargılı tutumlarını istenilen koşulun gerçekleşmemesine dayalı gerekçeler ile meşrulaştırmaktadır (Anderson, 2018). Yukarıda da bahsedildiği gibi günümüzde eşitlikçi normların daha çok vurgulanması ve önyargısız olmanın normatif olarak kabul edilmesiyle dezavantajlı gruplara yönelik önyargı azalmış gibi görünse de önyargının varlığını hala sürdürdüğü ve asıl değişimin önyargının ifade edilmiş biçiminde olduğu görülmektedir. Bunun sonucu olarak modern önyargı kavramının önemi gün geçtikçe daha çok dikkat çekmeye başlamıştır. Bu doğrultuda ilgili alanyazın incelendiğinde, pek çok araştırmacı tarafından açıkça ifade edilen klasik önyargı ile birlikte modern önyargı kavramını da dikkate aldıkları ve azınlık gruplar (Akrami ve ark., 2000), engelli gruplar (Akrami ve ark., 2006), cinsiyet (Ekehammar ve ark., 2000), cinsel yönelim (Falomir-Pichastor ve Mugny, 2009; Morrison ve Morrison, 2003) gibi çeşitli hedef gruplarına yönelik modern önyargıyı incelemek amacıyla çeşitli ölçekler geliştirdikleri görülmektedir.

Türkiye’de mültecilere yönelik tutumlar dikkate alındığında bugüne kadar yapılan çalışmalarda açık önyargının ele alındığı pek çok çalışmanın varlığından bahsedilebilir (Hürriyetoğlu, 2019; Üsten, 2018; Taşdemir, 2018). Açık önyargı ile örtük önyargı arasındaki farkın ortaya konduğu çalışma bulgularının da modern önyargı kavramı ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bireyler savaşa bağlı olarak göç etmek durumunda kalmış olan Suriyelilere

yönelik önyargılarının aslında belirli koşullara bağlı olarak azalabileceğini düşünerek önyargılarını bastırmayı deniyor olabilirler. Örnek olarak, “Mültecilerin yardıma ihtiyaçları olabilir ama ülkemizde de yardıma muhtaç pek çok kişi var.”, “Ülkemizde yaşayabilirler ama kurallara uymaları gerekiyor.”, “Bizim kültürümüze uyum sağlayıp kendi kültürlerini devam ettirmemeli-ler.” gibi ifadeleri dile getirerek kişiler önyargılı tutumlarını koşullara bağlı olarak yapılandırmakta ve aslında yeniden meşrulaştırmaktadırlar.

Özetle, yukarıda vurgulanan bulgular, dış gruba yönelik önyargı çalışırken gerek geleneksel gerekse koşullu önyargının bir arada ele alınmasının önemine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda uluslararası alanyazında, daha net bulgular elde etmek amacıyla yapılacak araştırmalarda kullanılmak üzere Anderson (2018) tarafından hem geleneksel hem de koşullu önyargı boyutlarını içeren “Mültecilere Yönelik Önyargı Ölçeği” (*The Prejudice Against Asylum Seekers Scale*) geliştirilmiştir. Bu doğrultuda, Anderson (2018) tarafından geliştirilen bu ölçeğin Türkçe’ye uyarlanması ve bu ölçeğin Türkçe formunun geçerlik-güvenirlik çalışmasının yapılması araştırmanın kapsamı içerisindeydi.

Yöntem

Katılımcılar

Bu çalışma, yaşları 18 ila 62 arasında değişen ($M = 23.74$, $SS = 7.43$) 510 katılımcı ile yürütülmüştür (353 kadın, 157 erkek). Katılımcılara, başta Hacettepe Üniversitesi öğrencileri olmak üzere kolay ulaşılabilir örnekleme yolu ile ulaşılmıştır. Çalışma, 07.10.2020–16.06.2021 tarihleri arasında *Psytoolkit* (Stoet 2010; 2017) platformu aracılığıyla yürütülmüştür.

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu: Araştırmaya katılacak olan kişilerin yaş, cinsiyet, ikamet ettiği şehir bilgilerine ulaşmak için araştırmacılar tarafından hazırlanan kısa bir form uygulanmıştır.

Mültecilere Yönelik Önyargı Ölçeği: Anderson (2018) tarafından geliştirilmiş olan ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışması bu araştırma ile gerçekleştirilecektir. 16 maddeden oluşmakta olan ölçeğin özgün formunda “koşullu önyargı” ve “klasik önyargı olmak üzere iki alt boyut yer almaktadır. Her boyutta 8 madde bulunmaktadır. Klasik önyargı (ör. *Zaman, para ve yer israfıdır*) boyutu için Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .96, koşullu önyargı (ör. *Kanunlarımızı*)

uydukları sürece ÷lkemize girebilirler) boyutu için Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı ise .89 olarak rapor edilmiştir. Mevcut çalışmada klasik önyargı boyutunun Cronbach alfa değeri .90, klasik önyargı boyutunun Cronbach alfa değeri .74'tür.

Suriyeli Göçmenlere Yönelik Tutum Ölçeği: Keleş, Aral, Yıldırım, Kurtoğlu ve Sunata (2016) tarafından geliştirilen ölçek 26 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin iç tutarlık katsayısı .88 olarak rapor edilirken mevcut çalışmada bu değer .56 olarak bulunmuştur. Ölçekten alınan puanın artması olumsuz tutumların arttığına işaret etmektedir (ör. *Şehir merkezinde Suriyeli mülteci görmek beni rahatsız eder, Suriyeli mültecilerin bulaşıcı hastalık taşıma olasılığı beni tedirgin eder*). Ölçek maddeleri 5 derece üzerinden değerlendirilmektedir (1 = kesinlikle katılmıyorum, 5 = kesinlikle katılıyorum). İlgili ölçek kullanılmadan önce uyarlama çalışmasını gerçekleştiren araştırmacıdan ölçek kullanımına yönelik izinler alınmıştır.

Sosyal Baskınlık Ölçeği: Pratto ve arkadaşları (1994) tarafından geliştirilen ölçek 16 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Türkçe uyarlama çalışması Karaçanta (2002) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı, .85 olarak rapor edilmiştir. Ölçek maddeleri 1 (çok yanlış) ve 7 (çok doğru) olmak üzere 5 derece üzerinden değerlendirilmektedir. Ölçekte bazı maddeler için ters puanlama yapılmaktadır (2, 4, 7, 9, 10, 12, 14, 15). Ölçekte "*Hiçbir grup diğerlerinden üstün olmamalıdır*" gibi maddeler bulunmaktadır. İlgili ölçek kullanılmadan önce uyarlama çalışmasını gerçekleştiren araştırmacıdan ölçek kullanımına yönelik izinler alınmıştır. Mevcut çalışmada ölçeğin Cronbach alfa değeri .86 olarak bulunmuştur.

Sağ Kanat Yetkenciligi Ölçeği: Altemeyer (2007) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçe uyarlama çalışması Güldü (2017) tarafından yapılmıştır. Ölçek "Yetkeci boyun eğme", "yetkeci saldırganlık" ve "geleneksellik" olmak üzere 3 tutum ögesini barındırmaktadır. Ölçek maddeleri 9 derece üzerinden değerlendirilmektedir (1 = kesinlikle katılmıyorum, 9 = kesinlikle katılıyorum). "Ülkemizin, bütünlüğümüze kasteden radikal yönelimleri ve kötülükleri ortadan kaldırmak için ne gerekiyorsa yapabilecek güçlü bir lidere ihtiyacı var" gibi maddelerin bulunduğu ölçekte bazı maddeler için ters kodlama yapılmaktadır (4, 6, 8, 9, 11, 13, 15, 18, 21). Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı, .85'tir. Mevcut çalışmada ölçeğin Cronbach alfa değeri .82 olarak bulunmuştur.

İşlem

Çalışma verileri 07.10.2020 – 16.06.2021 tarihleri arasında toplanmıştır. İlk aşamada ölçeğin geliştiren araştırmacıdan, mevcut geçerlik ve güvenilirlik çalışmasına ilişkin gerekli izinler alınmış, ardından Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonuna başvurularak çalışmanın yürütülebilmesine yönelik etik izin alınmıştır. Ölçek maddelerinin Türkçe çeviri sürecinde ilk aşamada üç araştırmacı bağımsız bir şekilde maddeleri Türkçeye çevirmiş, ardından tüm çeviriler değerlendirilerek yargıcılara gönderilen ilk form hazırlanmıştır. Hem konuya hem de her iki dile hâkim bağımsız yargıcılar tarafından Türkçeye çevrilmiş olan maddeler tekrar çeviri ile ölçeğin orijin dili olan İngilizceye tekrar çevrilmiştir. Çeviri ve tekrar çeviri aşaması sonucunda yargıcılardan gelen öneriler doğrultusunda formuna son şekli verilmiştir. Bu çalışmanın verileri çevrimiçi veri toplama platformu olan *Psytoolkit* aracılığıyla toplanmıştır (Stoet 2010; 2017).

Veri Analizi

İlgili ölçeğin yapı geçerliğinin test edilmesi amacıyla AMOS yazılımı kullanılarak Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA) yürütülmüştür. Ölçüt bağıntılı geçerliğin test edilmesi amacıyla ise SPSS (24.0.0) paket programı kullanılarak Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı analizi yürütülmüştür. Ölçeğin her iki boyutu için güvenilirliğin test edilmesi amacıyla Cronbach Alfa iç tutarlık katsayıları hesaplanmıştır.

Bulgular

Yapı Geçerliği

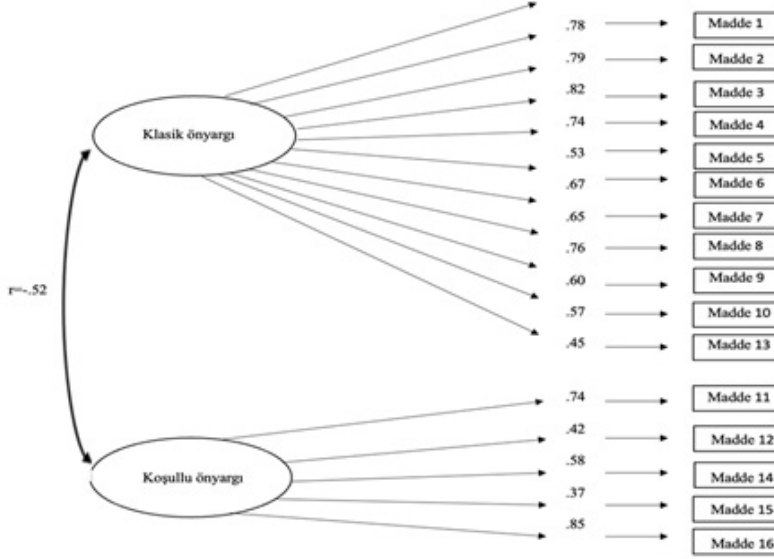
Mültecilere Yönelik Önyargı Ölçeğinin iki faktörlü yapısının Türkiye örnekleminde test edilmesi amacıyla Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA) yürütülmüştür. Analiz kapsamında Normlaştırılmış Uyum İndeksi (Normed Fit Index, NFI), İyilik Uyum İndeksi (Goodness of Fit Index, GFI), Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (Comparative Fit Index, CFI) ve Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü (Root Mean Square Error of Approximation, RMSEA) uyum indeksleri incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre test edilen ilk modelde iki faktörlü yapının uyum değerlerinin kabul edilebilir bir aralıkta olmadığı görülmüştür, $\chi^2 = 966.98$, $p < .05$, $sd = 103$, $\chi^2/df = 9.39$, CFI = .75, RMSEA = .128, GFI = .75, AGFI = .67, NFI = .73 (Model 1). Uyum indekslerinin kabul edilebilir değer aralığında olması için CFI, GFI, AGFI, NFI indekslerinin .90 düzeyinde olması

gerekmektedir. RMSEA indeksi ise 0 ile 1 arasında değişmektedir ve bu değerin sıfıra yaklaşması iyi uyuma işaret etmektedir (Meydan ve Şeşen, 2011). Hem ölçek maddeleri hem de modifikasyon indeksleri incelendiğinde 9. (Yardıma ihtiyaçları var, ancak ülkemizde yardıma daha çok ihtiyacı olan başka insanlar da var.), 10. (Güvenlik sağlandıktan sonra ülkelerine geri dönmeleri gerekir.) ve 13. (Ülkemizdeki sisteme uyum sağlamada güçlük çekebilirler.) maddelerin klasik önyargı faktörüne dahil edilmesinin daha uygun olacağı düşünülmüş ve önerilen yeni model test edilmiştir. Analiz sonuçları, yeni modelin uyum indekslerinin pek çoğunun kabul edilebilir düzeyde olduğunu göstermiştir, $\chi^2 = 530.29$, $p < .05$, $sd = 103$, $\chi^2/df = 5.15$, CFI = .88, RMSEA = .090, GFI = .87, AGFI = .82, NFI = .85 (Model 2). Son olarak, modelin önerdiği iki modifikasyon önerisinin gerçekleştirilmesiyle birlikte uyum indekslerinin tamamıyla kabul edilebilir düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır, $\chi^2 = 390.05$, $p < .05$, $sd = 101$, $\chi^2/df = 3.86$, CFI = .92, RMSEA = .075, GFI = .90, AGFI = .87, NFI = .89 (Model 3). Nihai modelde klasik önyargı faktörü 11, koşullu önyargı faktörü ise 5 maddeden oluşmaktadır. Analiz sonuçları Tablo 1’de, ölçek maddeleri ise Tablo 2’de sunulmuştur. Ölçeğin iki faktörlü yapısına ilişkin modelin standart değerleri Şekil 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Mültecilere Yönelik Önyargı Ölçeğine İlişkin DFA Sonuçları

Model	χ^2	sd	χ^2/sd	GFI	AGFI	CFI	NFI	RMSEA
Model 1	966.98	103	9.39	.75	.67	.75	.73	.128
Model 2	530.29	103	5.15	.87	.82	.88	.85	.090
Model 3	390.05	101	3.86	.90	.87	.92	.89	.075

sd : Serbestlik Derecesi, GFI : Goodness of Fit Index, $AGFI$: Adjusted Goodness of Fit Index, CFI : Comparative Fit Index, NFI : Normed Fit Index, $RMSEA$: Root Mean Square Residual

Şekil 1. Ölçeğe İlişkin Modelin Standart Değerleri

Tablo 2. Ölçek Maddeleri

Klasik Önyargı	
<i>Mülteciler...</i>	
1.	Geldikleri yere geri dönmeliler.
2.	Zaman, para ve yer israfıdır.
3.	Yararlarına nazaran çok daha zahmetliler.
4.	Bizim sorunumuz değildir.
5.	Ülkemizde hoş karşılanmazlar.
6.	Yardıma ihtiyaçları varmış gibi yaparlar.
7.	Toplumumuza uyum sağlamada yetersizler.
8.	Ülkemizde olmaları çok tehlikelidir.
9.	Yardıma ihtiyaçları var, ancak ülkemizde yardıma daha çok ihtiyacı olan başka insanlar da var.
10.	Güvenlik sağlandıktan sonra ülkelerine geri dönmeleri gerekir.
13.	Ülkemizdeki sisteme uyum sağlamada güçlük çekebilirler.
Koşullu Önyargı	
11.	Herhangi bir sabıkaları olmadığı sürece ülkemize gelebilirler.
12.	Ülkemizde çok sayıda mülteci almadığımız sürece sorun yaratmazlar.
14.	Türkçe konuşabildikleri takdirde uyum sağlamaları kolaylaşır.
15.	Ülkemize girişlerine yasal göçmenlere öncelik verilerek müsaade edilmelidir.
16.	Kanunlarımıza uydukları sürece ülkemize girebilirler.

Ölçüt Bağıntılı Geçerlik

Mültecilere Yönelik Önyargı Ölçeğinin ölçüt geçerliğini incelemek amacıyla ilgili ölçekten elde edilen klasik önyargı ve koşullu önyargı puanları ile Sosyal Baskınlık Yönelimi Ölçeği, Sağ Kanat Yetkencilik Ölçeği ve Suriyeli Göçmenlere Yönelik Tutum Ölçeğinden alınan puanlar arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı analizi sonuçlarına göre ilgili ölçeğin klasik önyargı faktörünün yetkencilik ile negatif yönde ve anlamlı bir ilişkisi bulunmaktayken ($r = -.13, p < .05$), sosyal baskınlık ($r = .09, p < .05$) ve Suriyeli göçmenlere yönelik önyargı puanları ($r = .69, p < .01$) arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki vardır. İlgili ölçeğin koşullu önyargı boyutu ile yetkencilik ($r = -.11, p < .001$) ve sosyal baskınlık ($r = -.18, p < .001$) arasında negatif yönde ve anlamlı bir ilişki vardır. Benzer olarak, koşullu önyargı ile Suriyeli göçmenlere yönelik önyargı arasında negatif yönde ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür ($r = -.23, p < .05$). Ölçeğin özgün formundan farklı olarak klasik önyargı ile koşullu önyargı arasında negatif yönde ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r = -.32, p < .001$). Analiz sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Korelasyon Analizi

	1.	2.	3.	4.	5.
1.Klasik önyargı	1				
2.Koşullu önyargı	-.32**	1			
3.Yetkencilik	-.13**	-.11*	1		
4.Sosyal baskınlık yönelimi	.09*	-.18**	.29**	1	
5.Suriyeli göçmenlere yönelik önyargı	.69**	-.23**	.07	.08	1

* $p < .05$, ** $p < .01$

Güvenirlik Analizleri

Ölçekte yer alan maddelerin, mültecilere yönelik önyargı ile (klasik önyargı, koşullu önyargı) ilişkili olup olmadığı madde analizi ile incelenmiştir ve bu amaçla madde-toplam test puanı korelasyon katsayısı hesaplaması yapılmıştır. Maddelere ilişkin düzeltilmiş madde-toplam test puanı korelasyon katsayılarının klasik önyargı boyutu için .50 ile .76 arasında, koşullu önyargı boyutu için .17 ile .43 arasında değiştiği görülmüştür. Madde-toplam test puanı korelasyon katsayıları incelendiğinde koşullu önyargı boyutunda yer alan 9., 10., ve 13. maddelerin korelasyon değerlerinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi DFA sonucunda bu üç madde "klasik önyargı" boyutuna dahil edilmiştir. Yeniden hesaplanan madde-toplam test puanı korelasyon katsayılarının yeterli düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Her iki faktöre ilişkin madde-toplam test puanı korelasyon katsayıları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Madde Analizi

Faktör	Madde	Düzeltilmiş Madde-Toplam Test Puanı	
		Korelasyon Katsayıları	
		Özgün Madde Dağılımı	Güncel Madde Dağılımı
Klasik önyargı	Madde 1	.72	.73
	Madde 2	.74	.71
	Madde 3	.76	.77
	Madde 4	.69	.67
	Madde 5	.50	.50
	Madde 6	.64	.64
	Madde 7	.61	.66
	Madde 8	.72	.71
Koşullu önyargı	Madde 9*	.17	.61
	Madde 10*	.23	.59
	Madde 11	.34	.57
	Madde 12	.42	.41
	Madde 13*	.21	.48
	Madde 14	.42	.53
	Madde 15	.43	.38
	Madde 16	.38	.63

*9., 10. ve 13. maddeler, DFA sonucunda "klasik önyargı" faktörüne dahil edilmmiştir.

Mültecilere Yönelik Önyargı Ölçeğinin klasik ve koşullu önyargı faktörleri için güvenilirliğin test edilmesi amacıyla Cronbach Alfa iç tutarlık katsayıları hesaplanmıştır. Klasik önyargı faktörünün Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .90, koşullu önyargı faktörünün Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .74 bulunmuştur. Ölçeğin toplam puanı üzerinden hesaplanan Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı ise .77'dir.

Tartışma

Bu araştırmanın amacı 2018 yılında Anderson tarafından geliştirilmiş olan Mültecilere Yönelik Önyargı Ölçeği'nin Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik analizlerini yaparak ilgili ölçeği Türk kültürüne kazandırmaktır. Giriş kısmında da bahsedildiği gibi bu veri toplama aracının mültecilere yönelik önyargının ele alınmasında hem klasik önyargının hem de koşullu önyargının ayrıca rol oynadığını vurgulaması önemlidir. Bu bağlamda ölçeğin Türkçe

formunun özgün formdaki iki faktörlü yapıyı koruyup korumadığını görmek amacıyla Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yürütülmüştür. Doğrulayıcı Faktör Analizi sonucunda elde edilen modifikasyon indeksleri koşullu önyargı alt faktöründe yer alan üç maddenin (9, 10 ve 13) klasik önyargı alt faktörüne dahil edilmesi gerektiğini göstermektedir. 9. (*Yardıma ihtiyaçları var, ancak ülkemizde yardıma daha çok ihtiyacı olan başka insanlar da var.*) ve 13. (*Ülkemizdeki sisteme uyum sağlamada güçlük çekebilirler.*) maddelerin içeriğine bakıldığında da bu maddelerin herhangi bir koşulu meşrulaştırma aracı olarak kullanmadan da bireylerin önyargılarını ifade edebildiklerini vurgular. Bu bağlamda her iki maddenin özgün ölçekten farklı olarak klasik önyargı faktöründe yer alması gerektiğine karar verilmiştir. Modifikasyon indekslerine bakıldığında 10. (*Güvenlik sağlandıktan sonra ülkelere geri dönmeleri gerekir.*) maddenin de ayrıca koşullu önyargı faktöründen farklı olarak klasik önyargı alt faktöründe yer alması gerektiği bilgisi elde edilmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi madde analizi sonucunda 10. maddenin koşullu önyargı faktörü ile korelasyon değeri .23'tür. 9. ve 13. maddelere benzer olarak 10. maddenin de korelasyon değerinin düşük olduğu görülmüştür. 10. madde mültecilerin geri dönüşlerini her ne kadar bir koşul üzerinden rasyonalize ediyor olsa da araştırmacılar bu maddenin klasik önyargı boyutunda yer almasının sebebinin geri dönmeyi vurgulaması olduğunu düşünmektedirler. Maddedeki vurgunun mültecilerin kalması yerine belirli bir süre sonucunda gitmeleri üzerine olması bir noktada bu maddeyi klasik önyargının bir parçası haline getirebilir. Keza Zemojtel-Piotrowska ve arkadaşları (2020) gerçekleştirdikleri bir araştırmada klasik önyargı arttıkça bireylerin önyargı sahibi oldukları gruba yönelik ihtiyaç duydukları sosyal mesafenin de arttığını ortaya koymuşlardır.

Ölçeğin ölçüt geçerliğine bakıldığında, klasik önyargı alt boyutunun sosyal baskınlık yönelimi ile pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki ortaya koyduğu görülmektedir. Bu bulgular alanyazınla ve araştırmacıların beklentileri ile tutarlıdır. Alanyazına bakıldığında sosyal baskınlık yöneliminin mültecilere karşı önyargı, onları tehdit olarak algılama ve insandışılaştırma süreçleri ile bağlantılı olduğunu gösteren araştırmalar bulunmaktadır (Anderson, 2016; Esses ve ark., 2008; Lyall ve Thorsteinsson, 2007). Ölçeğin özgün makalesinde de sosyal baskınlık yönelimi ile klasik önyargı boyutu arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki ortaya konmuştur. Aynı şekilde klasik önyargı alt boyutunun Suriyeli mültecilere yönelik önyargı puanları ile pozitif yönde ve anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu ölçeğin klasik önyargı alt boyutunun bugüne kadarki önyargı çalışmalarında yer alan "önyargı" kavramını karşılar nitelikte olduğu düşünüldüğünde bu bulgu beklendik ve ölçeğin ortaya konduğu çalışmadaki bulgularla tutarlıdır (Anderson, 2018).

Ancak ölçüt geçerliği için gerçekleştirilen korelasyon analizinde alanyazınla ve ölçeğin ortaya konduğu çalışmadaki bulgularla tutarlı olmayan bir sonuçtan bahsedilebilir. Bu da klasik önyargı alt boyutunun sağ kanat yetkeciliği ile arasında negatif yönde ve anlamlı bir sonucun elde edilmiş olmasıdır. Bu bulgu her ne kadar alanyazın ile tutarlı olmasa da araştırmacılar tarafından Türkiye bağlamında düşünüldüğünde anlaşılabilir. Keza Türkiye’ye Suriyeli mültecilerin kabul edilmesi ve geçici koruma statüsünde yer alarak misafir edilmesi siyasi otoritenin iradesi ile tutarlıdır. Bu tutarlılık da kendilerini siyasi olarak daha “sağ” görüşte tanımlayan bireylerin uluslararası alanyazının aksine Türkiye’de mültecilerin kabulünü doğrudan daha fazla kabul etmesi ile sonuçlanabilmektedir. Burada ayrıca ulusal kimliklenme süreçlerinden de bahsedilebilir. Citrin ve arkadaşları (2012), ulusal kimliklenmenin bilişsel, duygusal ve normatif olmak üzere üç ayrı boyutta gerçekleştiğinden bahsetmektedir. Ulusal kimliklenmenin bilişsel boyutu bireyin kendi ulus kimliğine dair değerlendirmeleri, algıları ve düşüncelerini kapsamaktadır. Ulusal kimliklenmenin duygusal boyutu ise bireyin o ulusun bir parçası olmaya dair ortaya koyduğu duygusal değerlendirmeleridir. Breton (2015), mültecilere yönelik olumsuz tutumların ulusal kimliklenmenin bilişsel ve duygusal boyutlarıyla bağlantılı olabileceğini ancak normatif boyutun da bu noktada etkisinin çok olduğunu vurgular. Normatif boyuta bakıldığında, bireyin kendi ulusunu diğer uluslardan ayırt etmesini sağlayan sosyal normları ve temel değerleri nasıl kavramsallaştırdığı önemlidir. Dolayısıyla mültecilere yönelik tutumu ulusal kimliklenmenin normatif boyutunda yer alan sosyal temsiller de belirleyebilmektedir. Eğer o ulusun temel özelliklerinden biri “misafirperverlik” olarak kavramsallaştırılıyor ve bu boyut bireylerin normatif şekilde ulusal kimliklerinde rol oynuyor ise sağ kanat yetkecilik puanları ile klasik önyargı puanları arasındaki ilişkinin negatif olması çok da şaşırtıcı olmayabilir. Türk Kültürü özelinde düşünüldüğünde bireylerin ulusal kimliklenmelerinde misafirperverliğin yer alma ihtimali oldukça yüksektir. Bu da sağ kanat yetkeciliği ile mültecilere yönelik klasik önyargı arasında negatif yönde ve anlamlı bir ilişkinin varlığını açıklayabilmektedir.

Koşullu önyargı alt boyutuna dair bulgulara bakıldığında, koşullu önyargı puanları ile Suriyeli mültecilere yönelik önyargı arasında negatif yönde ve anlamlı bir ilişki olduğu fark edilmektedir. Bu bulgu girişte de vurgulandığı şekliyle Modern Irkçılık Kuramı ile bağlantılı olarak düşünülebilir. Ayrıca ölçeğin özgün formundan farklı olarak klasik önyargı ile koşullu önyargı arasında negatif yönde ve anlamlı bir ilişki de söz konusudur. Klasik önyargı bireylerin doğrudan önyargı ifadelerini dile getirebilmeleri ile bağlantılıdır. Önyargı Bastırma-Gereçlendirme Modeli’ne göre bastırılmaya çalışılan

önyargı ifadelerine bireyler birer gerekçe bulmakta, böylelikle önyargılarını rasyonalize edebilmektedir (Crandall ve Eshleman, 2003). Burada aslında bir çatışmadan söz edilmektedir. Bireyler hem önyargılarını ifade etmek hem de toplum tarafından kabul edilen normlara göre davranmak isterler. Bu çatışmanın ortaya çıkardığı gerilimden kurtulmanın yolu önyargıya bir gerekçe bulmaktır. Ancak koşullu önyargı ile klasik önyargı arasındaki ilişkiye bakıldığında önyargıya bir gerekçe bulmaya gerek kalmadan bireyler kendi düşüncelerini klasik önyargı boyutunda yer alan maddelerde ifade etmişlerdir. Bu bağlamda önyargılarını ifade edebilen bireylerin önyargılarını rasyonalize edecek gerekçelere yani koşullara ihtiyaçları kalmadığı için koşullu önyargı puanları klasik önyargı puanlarının artışına kıyasla azalıyor olabilir.

Mevcut çalışmaya bakıldığında Mültecilere Yönelik Önyargı Ölçeği Türkçe formunun geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir. Bu çalışmada temel bazı kısıtlılıklardan söz edilebilir. Öncelikle ilgili çalışmanın verileri çevrimiçi veri toplama platformlarından biri olan Psytoolkit üzerinden toplanmıştır. Her ne kadar bu durum bir kısıtlılık gibi düşünülse de bu araştırmanın güçlü yönlerinden biri olarak da söylenebilir. Zira çevrimiçi veri toplama süreci verilerin daha geniş bir örneklemeden elde edilmesini sağlamak amacıyla kullanılmıştır. Bir diğeri ise çalışmada yer alan bireylerin mültecilerle ne kadar temas ettiğine dair bir ölçümün alınmamış olmasıdır. Bu türde bir nokta her ne kadar kısıtlılık olarak düşünülebilir olsa da özgün makalede de bu türde bir ölçümün olmadığı atlanmamalıdır.

17 Kasım 2022 tarihi itibarıyla Türkiye’de 3.585.447 “geçici koruma” kapsamında yer alan mülteci yer almaktadır (İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, 2022). Uluslararası süreçler Türkiye’nin gitgide daha fazla göç alabileceği gerçeğini de göz önüne sermektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde bir arada yaşayabilmenin sağlanabilmesi için çalışılması gereken konulardan biri de mültecilere yönelik önyargılardır. Bireylerin önyargılarının ölçülmesi kuşkusuz önemlidir ancak elde edilen ölçümlerin uygulamalara ve müdahale programlarına dönüşebilmesi gerekmektedir. Bu minvalde ileride gerçekleştirilecek çalışmaların yalnızca klasik önyargı düzeylerini değil, koşullu önyargı düzeylerini de dikkate alması gerekmektedir. Türkiye’de koşullu önyargı ve klasik önyargının birbirinden pek çok faktör ile ayrışması muhtemeldir. Bu çalışma Türkiye’de gerçekleştirilebilecek olası çalışmalarda klasik ve koşullu önyargının ayrı ayrı ele alınmasını sağlayacak bir psikometrik ölçüm aracını alanyazına kazandırmak amacı ile gerçekleştirilmiştir. İleride yapılacak çalışmalar politik görüş, algılanan tehdit düzeyi, algılanan benzerlik ve ulusal kimliklenme düzeyi gibi değişkenleri klasik ve koşullu önyargı boyutları için ayrı ayrı inceleyebilir.

Kaynakça

- Akrami, N., Ekehammar, B., Claesson, M., ve Sonnander, K. (2006). Classical and modern prejudice: Attitudes toward people with intellectual disabilities. *Research in Developmental Disabilities, 27*(6), 605–617. doi:10.1016/j.ridd.2005.07.003
- Akrami, N., Ekehammar, B., ve Araya, T. (2000). Classical and modern racial prejudice: A study of attitudes toward immigrants in Sweden. *European Journal of Social Psychology, 30*(4), 521–532. doi:10.1002/1099-0992
- Allport, G. (1954). *The nature of prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Altemeyer, B. (2007). *The authoritarians*. Winnipeg: B. Altemeyer.
- Anderson, J. R. (2016). Implicit and explicit attitudes toward asylum seekers: Demographic and ideological correlates. *Australian Psychologist, 53*(2), 1-11. doi:10.1111/ap.12229
- Anderson, J. R. (2018). The prejudice against asylum seekers scale: presenting the psychometric properties of a new measure of classical and conditional attitudes. *The Journal of Social Psychology, 158* (6), 694-710.
- Bhugra, D. (2004). Migration and mental health. *Acta Psychiatrica Scandinavica, 109*(3), 243-258.
- Bikmen, N. (1999). National identity and ethnic prejudice in a Turkish sample / Milli kimlik ve etnik önyargı: Bir Türk örnekleme. *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Bogardus, E. S. (1947). Measurement of personal-group relations. *Sociometry, 10*(4), 306-311.
- Breton, C. (2015). Making national identity salient: Impact on attitudes toward immigration and multiculturalism. *Canadian Journal of Political Science, 48*(2), 357-381. doi:10.1017/S0008423915000268
- Brown, R. (2011). *Prejudice: its social psychology*. West Sussex, United Kingdom: John Wiley & Sons.
- Citrin, J., Johnston, R., ve Wright, M. (2012). Do Patriotism and Multiculturalism Collide? Competing Perspectives from Canada and the United States. *Canadian Journal of Political Science, 45*(3), 531-552. doi:10.1017/S0008423912000704
- Crandall, C. S. ve Eshleman, A. (2003). A justification-suppression model of the expression and experience of prejudice. *Psychological Bulletin, 129*(3), 414–446. doi.org/10.1037/0033-2909.129.3.414
- Dowden, S., ve Robinson, J. P. (1993). Age and cohort differences in American racial attitudes: The generational replacement hypothesis revisited. In P. M. Sniderman, P. E. Tetlock, ve E. G. Carmines (Eds.), *Prejudice, politics, and the American dilemma* (s. 86–103). Stanford, CA: Stanford University Press.
- Duckitt, J. H. (1992). Psychology and prejudice: A historical analysis and integrative framework. *American Psychologist, 47*(10), 1182-1193. doi:10.1037/0003-066X.47.10.1182
- Ekehammar, B., Akrami, N. ve Araya, T. (2000). Development and validation of Swedish classical and modern sexism scales. *Scandinavian Journal of Psychology, 41*(4), 307–314. doi:10.1111/sjop.2000.41.issue-4
- Esses, V.M., Veenvliet, S., Hodson, G. ve Mihic, L. (2008). Justice, Morality, and the Dehumanization of Refugees. *Social Justice Research, 21*, 4–25. <https://doi.org/10.1007/s11211-007-0058-4>

- Falomir-Pichastor, J. M. ve Mugny, G. (2009). "I'm not gay. . . I'm a real man!": Heterosexual men's gender self-esteem and sexual prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35(9), 1233–1243. doi:10.1177/0146167209338072
- Franco, F. M. ve Maass, A. (1999). Intentional control over prejudice: When the choice of the measure matters. *European Journal of Social Psychology*, 29(4), 469–477. doi:10.1002/(SICI)1099-0992(199906)29:4
- Galinsky, A. D. ve Moskowitz, G. B. (2000). Perspective-taking: Decreasing stereotype expression, stereotype accessibility, and in-group favoritism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(4), 708–724. doi.org/10.1037/0022-3514.78.4.708
- Güldü, Ö. (2017). Sağ kanat yetkeçiliği ölçeği: Uyarlama çalışması. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 27-51.
- Hürriyetoğlu, H. (2019). Gruplar arası tehdit ve empatinin Suriyeli göçmenlere yönelik açık ve örtük tutumlar üzerindeki etkisi. *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı (2022, 17 Kasım). Geçici koruma. Erişim adresi: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>.
- Kabaklı-Çimen, L. ve Ersoy-Quadır, S. (2018). Üniversite öğrencilerinin Suriyeli sığınmacılarla ilgili tutumlarının sivil katılımları bağlamında incelenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7,1251-1273.
- Karaçanta, H. (2002). Üniversite öğrencilerinin sosyal baskınlık yönelimi ve başka bazı değişkenler açısından karşılaştırılması. *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Karpat, K. (2010). *Osmanlı'dan günümüze etnik yapılanma ve göçler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Keleş, S. Ç., Aral, T., Yıldırım, M., Kurtoğlu, E. ve Sunata, U. (2016). Attitudes of Turkish youth toward Syrian refugees in respect to youths' gender, income, education, and city: A Scale Development Study. *Turkish Migration 2016 Selected Papers*. London: TPL.
- Lyllall, H. C. ve Thorsteinsson, E. B. (2007). Attitudes to the Iraq war and mandatory detention of asylum seekers: Associations with authoritarianism, social dominance, and mortality salience. *Australian Journal of Psychology*, 59(2), 70-77. doi:10.1080/00049530601148421
- Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2011). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları*. Detay Yayıncılık.
- Morrison, M. A., ve Morrison, T. G. (2003). Development and validation of a scale measuring modern prejudice toward gay men and lesbian women. *Journal of Homosexuality*, 43(2), 15–37. doi:10.1300/J082v43n02_02
- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. M. ve Malle, B. F. (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(4), 741-763. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.67.4.741>
- Sears, D. O. (1988). Symbolic racism. İçinde P. A. Katz, ve D. A. Taylor (Ed.), *Eliminating racism* (s. 53–84). New York, NY: Springer.
- Stoet, G. (2010). PsyToolkit - A software package for programming psychological experiments using Linux. *Behavior Research Methods*, 42(4), 1096-1104. <https://doi.org/10.3758/BRM.42.4.1096>
- Stoet, G. (2017). PsyToolkit: A novel web-based method for running online questionnaires and reaction-time experiments. *Teaching of Psychology*, 44(1), 24-31. <https://doi.org/10.1177/0098628316677643>

- Taşdemir, N. (2018). Ulusal kimliğin sınırlarını tanımlama biçimleri ve Türkiye'ye gelen Suriyeli Sığınmacılara yönelik tutumlar, *Türk Psikoloji Yazıları*, 21, 3-18.
- UNHCR. (2022, Kasım 24). *BM Mülteci Örgütü Türkiye istatistikleri*. The UN Refugee Agency. Erişim adresi: <https://www.unhcr.org/tr/unhcr-turkiye-istatistikleri>.
- Ünal, S. (2014). Türkiye'nin beklenmedik konukları: "öteki" bağlamında yabancı göçmen ve mülteci deneyimi. *Journal of World of Turks*, 6(3), 65-89.
- Üsten, E. (2018). Gendered perceptions of threat from immigrant minorities: A social psychological analysis of prejudice against Syrians in Turkey. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Yaşar Üniversitesi, İzmir.
- Żemojtel-Piotrowska, M., Sawicki, A. ve Jonason, P. K. (2020). Dark personality traits, political values, and prejudice: Testing a dual process model of prejudice towards refugees. *Personality and Individual Differences*, 166, 110168. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110168>

Tarihsel Süreçte Tek Vergi Sistemi: Türleri İtibarıyla Değerlendirilmesi

Berat Kara *

Öz

18. yüzyılda başta Vauban ve Quesnay olmak üzere fizyokrat düşünürler tarafından ortaya atılan tek vergi sistemi görüşü, o günden bu yana literatürde sıklıkla tartışılan bir konu olmuştur. Bu görüş en basit ifadeyle bir ülkenin ekonomisinde tek bir kaynak, konu yahut mal üzerinden alınan tek bir verginin bulunması gerektiğini ifade etmektedir. Tarihsel gelişim sürecinde ortaya çıkan arazinin; arazideki değer artışının; sermayenin; enerjinin; hammaddenin ve son olarak gelirin esas alındığı görüş olmak üzere toplam altı farklı tek vergi sistemi görüşü bulunmaktadır. Bu tek vergi sistemi görüşlerinin her birisi, uygulanacak tek vergi için farklı kaynaklar önermiş ve bunun gerekçelerini belirtmiştir. İşte bu çalışmada hem tek vergi sistemi ve söz konusu bu altı türü açıklanmış hem de tek vergi sistemine ve bu altı görüşe yönelik eleştiriler belirtilmiştir. Ek olarak tek vergi sisteminin çok vergili sistem ile karşılaştırılmalı bir değerlendirmesi de çalışmada yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tek Vergi Sistemi, Çok Vergili Sistem, Fizyokrazi.

JEL Kodları: B11, H21, K34

Single Tax System in Historical Process: Evaluation by Types

Abstract

The view of single tax system is put forward by physiocratic thinkers, especially by Vauban and Quesnay, in the 18th century. It has been a frequently discussed topic in the literature since then. In the simplest terms, this view states that there should be a single tax levied on a single source, subject or goods in the economy of a country. There are totally six different views on single tax systems; based on land; increase in the value of land; capital; energy; first goods (raw material) and income. Each of these views on the single tax system proposed different sources for the single tax to be applied and stated the reasons for this. Here, in this study, both the single tax system and these six types are explained, and criticisms are stated. In addition, a comparative assessment of the single tax system with the multi-tax system is also included in the study.

Keywords: Single Tax System, Multi-Tax System, Physiocracy.

JEL Codes: B11, H21, K34

*Arş. Gör. | İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Maliye Bölümü Bütçe ve Mali Planlama ABD.

berat.kara@medeniyet.edu.tr | ORCID: 0000-0002-6948-2197

DOI:10.36484/liberal.947209

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 27, Sayı:108, Güz 2022, ss. 45-62.

Gönderim Tarihi: 2 Haziran 2021 | Kabul Tarihi: 7 Aralık 2022

Giriş

Vergi sistemi bir ülkede uygulanmakta olan çeşitli vergilerin birbirleri ile olan ilişkisini ifade etmektedir. Bu ilişki tamamlayıcı, telafi edici, denetleyici vb. şekillerde olabilmektedir. Vergi sistemi ve sistemde yer alan vergiler, oranlar, kaynaklar, mükellefler vb. pek çok husus, sahip oldukları önem sebebiyle sürekli olarak tartışılmaktadır. Bu tartışmalar çeşitli eleştirileri ve önerileri beraberinde getirmektedir. Tek vergi sistemi görüşü bunlar arasında yer alan bir öneridir. Tek vergi sistemi en sade şekilde; bir ülkede yalnızca tek bir kaynak üzerinden ve yalnızca tek bir vergi alınmasını ifade etmektedir. Bu haliyle çok vergili sistemin tam tersi durumu ifade eden tek vergi sistemi, literatüre fizyokratlar ile birlikte giriş yapmıştır.

İlk olarak toprak üzerinden alınması görüşüyle birlikte literatüre dahil olan tek vergi sistemi, zamanla arazideki değer artışı, sermaye, enerji, hammadde ve gelir gibi farklı kaynakların vergilendirilmesi görüşleri ile zenginleştirilmiştir. Bu görüşler pek çok bilim insanı tarafından tartışılmış, desteklenmiş yahut eleştirilmiştir. Tek vergi sistemine ilişkin hemen hemen tüm fikirler çok vergili sistemin sebep olduğu düşünülen çeşitli ekonomik sorunlar neticesinde geliştirilmiştir. Tek vergi fikri özellikle de yansımanın daima belirli bir yönde oluştuğunu ileri süren yansıma teorisi ile birlikte adeta Rönesans dönemini yaşamıştır. Bu teoriye göre belirli bir verginin şekli, matrahı ve tahsil yöntemi ne olursa olsun vergi daima belirli bir yönde yansımakta ve eninde sonunda belirli bir üretim faktörü üzerinde kalmaktadır (Turhan, 2020: 410).

Bu çalışmada tek vergi sistemi görüşü, ortaya çıkışından itibaren tarihsel ve karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde tek vergi sisteminin ortaya çıkışının kavranabilmesi açısından önem arz eden fizyokrasi görüşü ve tek vergi sistemi ile ilişkileri incelenmiştir. Devam eden bölümde tek vergi sisteminin temel varsayımları, dinamikleri ve türleri açıklanmıştır. Bu bölümde tek vergi sistemini savunanların görüşlerine yer verilmesinin yanında, türleri itibariyle de ayrı ayrı avantajlarına ve dezavantajlarına değinilmiştir. Akabinde tek vergi sistemine yönelik daha genel ve kapsayıcı eleştirilerin ve çok vergili sistem ile karşılaştırmalı değerlendirmesinin yapıldığı bölüme yer verilmiştir.

Fizyokrasi ve Tek Vergi Sisteminin Doğuşu

Fizyokrasi düşüncesi 18. yüzyılın ortalarında Fransa'da, Francois Quesnay öncülüğünde, ahlak felsefecisi aydınların çalışmaları neticesinde ortaya çıkmıştır. Fizyokrasi düşüncesi ilk ortaya çıktığında bu bilim insanları kendilerine

Les Economistes demişler, ancak Pierre Samuel Du Pont de Nemours'ın *La Physiocratie* başlığıyla yayınlanan eseri sonrasında, bu kişiler fizyokratlar olarak anılmaya başlanmıştır (Schumpeter, 1954: 214-221; Galbraith, 2010: 53). Fizyokrazi düşüncesinin ortaya çıkmasında ve şekillenmesinde Robert Jacques Turgot, Vincent de Gournay, Marquis Mirabeau, Nicolas Baudeau, Vauban ve Pierre Nemours gibi önemli düşünürler etkili olmuştur.

Bu görüşün Fransa'da ve 18. yüzyılda ortaya çıkmasının altında pek çok sebep yatmaktadır. Bu sebeplerin en önemlisi olarak söz konusu dönemde¹ Fransa'da merkantilizm anlayışı dolayısıyla tarım sektörünün ihmal edilmesi kabul edilmektedir. Nitekim fizyokrazi anlayışı esasında merkantilizm anlayışına tepki olarak ortaya çıkmıştır. Öyle ki, bu dönemde Fransa'da vergi yükünün tarım gelirinin %80'ine vardığı gözlemlenmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında merkantilizm anlayışı gereğince ticari kapitalizmin gelişmesi uğruna, tarım sektörünün geri plana itilmesi etkili olmuştur (Atamtürk, 2010: 29-30). Bu gelişmeler Fransa'da fizyokrazi görüşünün rahatlıkla yayılmasını sağlamıştır. Hatta Fransız devriminin hazırlayıcısı olan faktörlerden birisinin, fizyokrazi düşüncesi olduğunu ifade eden bazı düşünürler dahi bulunmaktadır (Güngör, 2006: 6).

Fizyokrazi anlayışının iktisat literatürüne kazandırdığı ve tek vergi sisteminin ortaya çıkış motivasyonunu anlayabilmeyi kolaylaştıracak çeşitli kavramlar ve ifadeler bulunmaktadır. Ancak bunlar arasında öyle iki tanesi vardır ki hem fizyokrazi hem de iktisat bilimi açısından önem arz etmektedir.

Düşüncenin iktisat literatürüne kazandırdığı önemli kavramlardan birisi "doğal düzen"² kavramıdır. Fizyokrazi anlayışının temellerini oluşturan doğal düzen kavramının ilk olarak Vincent de Gournay tarafından kullanıldığı ifade edilmekte olup, temelleri John Locke'a kadar dayanmaktadır. Hatta pek çok kaynakta fizyokrazinin felsefi babası olarak John Locke gösterilmektedir (Savaş, 1997: 226-228). Locke'a göre her çeşit vergi, özellikle tarımsal bir yapıya sahip ülkelerde mülk sahipleri, yani toprak rantı üzerinde kalmaktadır (Turhan, 2020: 282).

Bu doğal düzen kavramında doğanın kanunlarının, bireylerin üretim süreçlerinde de etkili olduğu vurgulanmaktadır (Atamtürk, 2010: 40). Fizyokratların

1 Literatürde bu dönemi ifade etmek için Colbertizm ifadesi kullanılmaktadır. Colbertizm, Fransa'da uygulanan merkantilizm sistemine verilen addır.

2 Bu kavram iktisat biliminin ilerleyen dönemlerinde Klasik okulun da temel savlarından birisi olarak kabul edilmektedir. Ancak burada belirtilmesi gereken husus; doğal düzen kavramının fizyokrazi anlayışından Klasik okul anlayışına geçişte anlam değişikliğine uğradığıdır. Doğal düzen kavramı fizyokrazi düşüncesinde tanrısal bir ifade olup tanrının sistemini açıklarken, Klasik okulda "görünmez el" vasıtasıyla piyasanın sistemini açıklamaktadır. Diğer bir ifade ile doğal düzen kavramı, tanrısal elden, görünmez ele dönüşmektedir (Atamtürk, 2010: 40).

savunduğu doğal düzen kavramı, günümüzde doğal düzen denildiğinde ilk akla gelenden farklı olarak tanrısal temellere dayanmaktadır (Alkin,1975: 26).

Fizyokrazi düşüncesinin literatüre kazandırdığı önemli kavramlardan bir diğeri de günümüzde liberal düşüncenin en bilinen ifadelerinden birisi olan “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler³” ifadesidir. Bu ifade, fizyokratların ekonomik sistemin temelini kişisel çıkara bağlayıp, her bireyin yarar ve zararlarını hesaplayarak diğer bireylerle iş birliği yapma eğiliminde olduğu yönündeki düşüncelerinin ürünüdür (Savaş, 1997: 228).

Fizyokratlar iktisat literatürüne katkıda buldukları bu fikirler ile kendilerinden sonra gelen pek çok iktisadi akımı derinden etkilemişlerdir (Pıçak, Yılmaz Genç, ve Kadah, 2019: 146). Öyle ki, fizyokrazi düşüncesinin öncüsü ve fizyokratların lideri olarak kabul edilen Francois Quesnay’ın fikirleri Adam Smith’i oldukça etkilemiş ve Adam Smith, Francois Quesnay’ın 1774’de ölümünden sonra *Milletlerin Zenginliği*⁴ adlı eserini ona ithaf etmiştir (Heilbroner, 2013: 45).

Fizyokratların şahit oldukları dönemde Fransa’da toprak üzerinden alınmakta olan pek çok vergi bulunmaktaydı. Bu vergilerin büyük çoğunluğu çiftçilerin omuzlarında yer almaktaydı. Bir tarım ülkesi olan Fransa’da bu durum, yoksulluğun ve sefaletin had safhaya ulaşmasına sebep olmuştu. Fizyokratlar bu durumun çözümünün vergi sistemini sadeleştirecek, verginin yalnızca ödeme gücüne sahip olanlardan alınacağı ve bu yolla vergi yükünü daha adil hale getirecek bir vergi reformu olduğunu ifade etmişlerdir. Bu reformun temelinde ise diğer tüm vergileri ortadan kaldıracak ve uygulanacak bir tek verginin yer aldığı, tek vergi sistemi bulunmaktaydı (Şen ve Sağbaş, 2017: 83-84).

Fizyokratların tek vergi sistemini savunmalarının bir diğer gerekçesi de bu yolla ekonomiye devlet müdahalesinin minimize edilebileceğine yönelik düşünceleriydi. Zira fizyokratlar devlet faaliyetlerinin ekonominin olumlu gidişatına zarar verdiğine inanmaktaydılar. Fizyokrazi düşüncesinin lideri olan Francois Quesnay, 1758 yılında yayınladığı *Ekonomik Tablo (Tableau Economique)* adlı eserinde bu hususa değinmiştir. Francois Quesnay merkantilist politikaların yanlışlığını ve devletin ekonomik hayata müdahalelerinin sonuçlarını gözler önüne sererek, doğal düzenin hakim olduğu piyasa mekanizması içindeki iktisadi hayatın işleyişine müdahalelerin ters tepki yarattığını belirten bir teori⁵ geliştirmiştir (Susam, 2020: 28).

3 Laissez Faire, Laissez Passer

4 *Milletlerin Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme (An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations)*

5 Teorinin ekonometrik ve grafik gösterimleri için bakınız (Eltis, 1975), (Bilginsoy, 1994).

Servetin tek kaynağının toprak olduğunu ifade eden fizyokrat düşünürler, devletin ekonomiye gereksiz müdahalelerinin minimize edilmesi gerektiğini, kamunun gerçekleştirmek zorunda olduğu harcamaların finansmanının ise yine kendileri tarafından ortaya konulan ve tarım sektöründen alınan tek bir vergi ile sağlanması gerektiğini belirtmişlerdir (Yılmaz, 2018: 15-16).

Tek Vergi Sistemi ve Türleri

Tek vergi sistemi, belirli bir ülkede birçok farklı kaynak ve konu üzerinden birden fazla vergi almak yerine, görece daha verimli olduğu varsayılan bir kaynak ve konu üzerinden yalnızca bir vergi alınmasını ifade etmektedir (Şen ve Sağbaş, 2017: 71). Diğer bir ifade ile tek vergi sistemi, devletin harcamalarını yalnızca bir kaynak ve konu için uyguladığı vergiden elde ettiği gelir ile finanse ettiği sistemi ifade edilmektedir.

Tarihsel süreçte verginin hangi kaynak, konu ve matrah üzerinden alınması gerektiği yahut nasıl bir vergi sisteminin uygulanması gerektiği, bu sistemin tek vergiye mi yoksa birden fazla vergiye mi dayandırılması gerektiği dönem dönem sıklıkla tartışılmıştır. Tek vergi sisteminin uygulanmasını savunanlar devletin ihtiyaç duyduğu tüm geliri, uygulayacağı tek bir vergiyle sağlaması gerektiğini öngörmektedir. Üstelik bu sava göre tek vergi sistemi uygulaması masrafsız ve daha etkindir (Akdoğan, 2020: 313).

Tek vergi sistemini ilk defa savunan fizyokrat düşünür Vauban'dır. Vauban, 18. yüzyılın başında yazdığı *Kral Öşür* adlı eserinde ekonomide hali hazırda uygulanmakta olan tüm vergilerin kaldırılmasını, bunlar yerine yalnızca kazançlar üzerinden tek bir verginin alınmasını önermiştir. Dahası Vauban, bu verginin %3-10 oranında olması gerektiğini, bununla yetinilebileceğini de belirtmiştir. Ek olarak, Vauban bahsettiği bu tek verginin yanında, tamamlayıcı nitelikte bazı vergilerin de alınabileceğini kabul etmiştir (Nadaroğlu, 2001: 37).

Esasen Vauban'ın tek vergi önerisi, ileride bahsedilecek olan diğer fizyokratların tek vergi önerisinden farklılık arz etmektedir. Zira Vauban'ın önerdiği tek vergi, fizyokratların önerdiği toprak gelirlerinin vergilendirilmesinin yanında, diğer gelirlerin de vergilendirilmesini öngörmekte, bu yolla tek vergi sisteminin tüm tabanla bağlantılı olabildiğini sağlamaktadır (Ağdemir, 2019: 192).

Vauban'ın tek vergi sistemi önerisinden yola çıkan fizyokratlar, Quesnay'ın öncülüğünde bu düşüncüyü geliştirmiş ve yeni bir tek vergi sistemi önerisi ile iktisat literatürüne katkı sağlamışlardır. Onlara göre ekonomide

hali hazırda uygulanmakta olan ve ekonomik değişime engel olan tüm vergiler kaldırılmalı ve tek vergi sistemi uygulanmalıdır (Özğüven, 2001: 76). Quesnay, her ne kadar vergi oranına ilişkin önerilerini paylaşmasa da Ekonomik Tablo adlı eserinde bu tek verginin yalnızca toprak sahiplerinden alınmasını savunmuştur (Pıçak, Yılmaz Genç ve Kadah, 2019: 150).

Quesnay'ın bu sistemde tarım sektörünü belirtmesinin altında ekonomik sebepler yatmaktadır. Başta Quesnay olmak üzere fizyokratlara göre tarım net hasıla yaratan tek sektördür (Susam, 2020: 29). Diğer sektörlerde toprağın verdiği ürünler işlenmekte ve fiziki anlamda bir miktar artışı sağlanamamaktadır. Diğer bir ifade ile bu sektörler kısır sektörler olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar ülkelerin gelişmesinde bu sektörlerin önemi yadsınmasa da bu sektörlerinin gelişimi hammaddelerini tarımdan temin etmeleri sebebiyle, nihayetinde yine tarım sektörünün gelişimine bağlıdır (Ülgen, 2000: 89).

Tek vergi sistemi görüşünün fizyokratlarla birlikte başlamasının yanında, iktisat literatüründe tek vergi ile ilgili ortaya atılan pek çok farklı görüş de bulunmaktadır. Her bir görüşü savunanlara bakıldığında, verginin sadece kendilerinin belirttiği kaynaktan, konudan, maldan alınması gerektiğini iddia etmişlerdir. Bununla birlikte tek vergi sistemini savunanlara bakıldığında, bir ülkede uygulanacak olan verginin teklifi konusunda hemfikir oldukları anlaşılmaktadır. Bu fikir birliğinin temelinde, tek vergi sistemini savunanların hemen hepsinin bu fikirlerini üç temel varsayıma dayandırmaları yatmaktadır. Bu varsayımlar ekonomide net hasıla yaratan yalnızca bir sektörün bulunduğu, ekonomide tüm üretime girdi olan yalnızca bir malın bulunduğu ve son olarak ekonomide adil gelir dağılımının sağlanmasının tek vergi uygulaması ile mümkün olduğudur (Edizdoğan, 2008: 340). Ancak bu sayılanlara yönelik fikir birliğinin yanında, tek vergiyi savunanların bu tek verginin hangi kaynaktan, konudan, maldan alınması gerektiği konusunda farklılaştıkları görülmektedir (Kalenderoğlu, 2007: 65).

Bu düşünce farklılıkları da göz önünde bulundurularak tek vergi sistemine ilişkin görüşler; arazinin (toprak), arazideki değer artışının, sermayenin, enerjinin, hammaddenin ve son olarak gelirin esas alındığı tek vergi sistemi görüşü olmak üzere ayrı ayrı ele alınacak ve incelenecektir.

Arazinin Esas Alındığı Tek Vergi Sistemi Görüşü

Arazinin esas alındığı tek vergi sistemi görüşü, çalışmanın önceki bölümlerinde belirtilen fizyokratların tek vergi sistemi görüşüdür. Fizyokratlar bu görüşlerini ilk defa Mirabeau'nun adıyla 1760 yılında yayınlanan *Theorie de*

*L'impot*⁶ adlı eserde ortaya koymuşlardır (Orain ve Steiner 2016: 34- 37). Buna göre fizyokratlar bir ülkede uygulanacak tek vergi sisteminde verginin tarımdan alınması gerektiğini ifade etmişlerdir. Fizyokratlar tarım sektörünün ülkedeki servetin kaynağı olduğunu ve değer yaratan tek sektör olduğunu, bu sebeple tarım dışı sektörlerin vergilendirilmesinin mümkün dahi olmadığını belirtmişlerdir.⁷ Onlara göre tarım dışı sektörlerin vergilendirilmesi idari bakımdan da pek çok sorunu beraberinde getirecektir. Hatta tarım dışındaki sektörlerden alınacak vergiler, ekonomideki ürünlerin tarım sektöründen çıkarak ekonomiye dahil olması sebebiyle eninde sonunda tarıma yansıyacaktır. Bu sebeple bir ekonomide uygulanması önerilen tek vergi, muhakkak tarım sektörüne yönelik olarak uygulanmalıdır (Edizdoğan, 2008: 341).

Ancak fizyokratlar bu tutumlarının toprak sahiplerini cezalandırmak gibi bir maksattan uzak olduğunu, tek verginin tarımdan alınmasını savunmalarının sebebinin; toprak sahiplerinin buna güçlerinin yeteceği olduğunu belirtmişlerdir (Buchholz, 2005: 43). Gerçek anlamda üretken olan ve safi hasılayı üreten tek sınıf olan tarımın vergilendirilmesi gerektiğini ifade eden fizyokratlar, bu durumu “rant” kavramı üzerinden de açıklamışlardır. Onlara göre tarımsal artık⁸, sahibine rant olarak ulaşmaktadır. Bu rant, doğanın cömertliğini ifade etmektedir ve bu cömertlik üretim yapanın ücretinden daha fazlasını ifade etmektedir. Bu fazlalık, yani üretimi yapanın geçimini sağlamasına yetecek asgari miktardan daha fazlası, rantı oluşturmaktadır (Atamtürk, 2010: 29-30).

Fizyokratlar, tek verginin safi hasılat yaratan tek sektör olan tarımdan alınmasının, verginin olumsuz etkilerini ve topluma olan çeşitli maliyetlerini azaltacağını da belirtmişlerdir (Akdoğan, 2020: 313). Bu maliyetlere örnek olarak sermaye birikimi hususu verilebilir. Fizyokratlara göre hakim sektöre uygulanacak ağır vergiler, yoksulluğa neden olmasının yanında sermaye birikimi üzerinde engelleyici bir rol de oynayacaktır. Bu sebeple hakim sektör tek bir vergi üzerinden vergilendirilmelidir. Fizyokratlar ilerleyen çalışmalarında bu verginin 1/3 oranında olması gerektiğini de belirtmişlerdir. Eğer devlet faaliyetleri belirttikleri şekilde belli bir düzeyin altında tutulursa, bu oran üzerinden tahsil edilecek vergi kamu harcamalarının finansmanına yetecektir (Şen ve Sağbaş, 2017: 83-84). Üstelik bu verginin uygulanması doğal

6 *Theory of Taxation* (Vergilendirme Teorisi)

7 Örneğin fizyokratlara göre ticaret mala karşı mal vererek gerçekleştirilen bir faaliyet olduğu için, ekonomide bir değer oluşturmamaktadır. Sanayinin ekonomideki yararını bir nebze de olsa kabul eden fizyokratlar, ticaret söz konusu olduğunda merkantilistlerden farklı düşünmekte ve ticaretin gelişmesini destekleyen bir tutum sergilememektedir (Tekelioğlu, 1993: 41-42).

8 Bu net ürün, çiftçinin geçimi için gereken miktarın, ücretlerin, harcamaların, faizin ve zayı olan ürünün çıkarılması neticesinde elde kalan ürünü ifade etmektedir (Ağdemir, 2019: 188).

düzenin serbest işleyişini bozmayacak olmasının yanında, uygulanması kolay ve masrafsız bir vergidir (Yılmaz, 2018: 15-16).

Fizyokratlara göre idarenin maliyetlerini artıran tarım dışı sektörlerin vergilendirilmesi uygulamaları yerine, yalnızca tarım sektörünün vergilendirilmesi daha akılcı ve rasyonel bir vergi politikasıdır. Bu durum hem verginin tahsilatını kolaylaştıracak hem de tarh ve tahsil maliyetlerini minimize edecektir. Nihayetinde bu sistem bir ülkede uygulanan vergilemenin basit, açık, verimli, ekonomik ve adil olmasını temin edecektir (Şen ve Sağbaşı, 2017: 84).

Fizyokratların Fransa'da ortaya koydukları bu düşünceler, o dönemde tarım sektörünün oldukça ağır bir vergi yükü altında olmasının da etkisiyle geniş yankı uyandırmıştır. Oldukça tartışılan bu görüşler gündemi uzun süre meşgul etmiştir. Öyle ki, Fransa'da Voltaire'nin *L'homme a Quarante Ecus* isimli eserini kaleme almasında dahi etkili olmuştur (Keyder, 1958: 158). Ancak fizyokrat tek vergi sisteminin bu kadar konuşulmasında yöneltilen eleştirilerin etkisi de bulunmaktadır.

Ortaya konulan bu fizyokrat tek vergi sistemi görüşü iddia ettiklerinin aksine kamu harcamalarının finansmanına yetmeyeceği gerekçesiyle ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Yine yalnızca tarım sektörünün vergilendirilip diğer sektörlerden vergi alınmamasının vergi adaletini zedeleyeceği de fizyokratlara yöneltilen önemli bir eleştiri olarak kaynaklara geçmiştir. Aynı şekilde söz konusu dönemde bu şekilde bir verginin uygulanmasının zor olduğu da eleştirenler tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Tüm bunlara ek olarak yalnızca tarım sektörünün vergilendirilmesi, bu sektörün kaynağının kurutulması riskini de taşımaktadır. Vergi ödememek gayesiyle tarım sektörüne yatırım yapılmaması şeklinde bir davranışın sergilenme ihtimali de göz ardı edilemeyecek düzeydedir.

Arazideki Değer Artışının Esas Alındığı Tek Vergi Sistemi Görüşü

Arazideki değer artışının esas alındığı tek vergi sistemi, 19. yüzyılın sonlarına doğru Amerikalı ekonomist ve politikacı Henry George tarafından ileri sürülmüştür (Akdoğan, 2020: 314). Fizyokratlardan yaklaşık olarak bir asır sonra tek vergi sistemini savunan Henry George, fizyokrasinin kişisel mülkiyeti ön plana çıkararak anlayışını devletin mülkiyetini savunan anlayışa doğru şekillendirmiştir. Henry George dışında bu görüşü destekleyen Ogilvie, Tom Paine, J. Stuart Mill, Herbert Spencer, Ricardo gibi düşünürler de bulunmaktadır (Keyder, 1958: 158).

Henry George'un öne çıkarttığı bu görüş tek verginin topraktaki değer artışına uygulanmasını savunmaktadır. Bu yönüyle Henry George'un tek vergi sistemi görüşü Ricardo'nun "rant teorisi"⁹'ne dayanmaktadır. Bizzat Henry George tarafından sistematize edilen bu görüşte, arazinin değerinde ortaya çıkan artışların tek vergi uygulaması ile devlete aktarılmasının, kamu harcamalarının finansmanına yeteceği varsayılmaktadır (Akdoğan, 2020: 314).

Henry George'un bu görüşü savunmasında sahip olduğu siyasal ve dini değerleri de etkili olmuştur. Eserlerinde de bunu dile getirmekten çekinmeyen George, Amerika Birleşik Devletleri için önerdiği bu vergi sistemini tanımlarken toprağın mülkiyetinin Amerikan halkına ait olduğunu ve bu toprağın kamu malı haline getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu düşünceden hareket eden George, dolayısıyla toprağı kullananların tıpkı birer kiracı gibi topraktaki değer artışı üzerinden vergi ödemesi gerektiğini belirtmiştir (Backhaus, 1997: 453-458).

Henry George'un tek vergi görüşü hayali bir görüş olarak nitelendirilmiş, toprak mülkiyetinin ortaya koyacağı faydayı engelleyeceği yönünden eleştirilere maruz kalmış, tıpkı fizyorkatlarda olduğu gibi toprak üzerinde ağır bir vergi yüküne maruz kalınacağı ve uygulamasının olanaksız olması gibi hususlardan dolayı eleştirilmiştir (Pelin, 1945: 157). Ancak literatüre bakıldığında tek vergi sistemi ile ilgili yapılan modern çalışmaların oldukça büyük çoğunluğunun, Henry George'un düşüncelerine ilişkin olduğu görülmektedir. Öyle ki, literatürde tek vergi sisteminin ingilizce karşılığı olan "Single Tax" ifadesinin yerine, Henry George'a ithafen "Georgism" ve "Geoism" kavramlarının kullanıldığı görülmektedir. Zira George'un tek vergiye ilişkin görüşleri Amerika'da oldukça tartışılmış, pek çok ekonomist ve siyasetçi bu düşünceleri destekleyen çalışmalarda yer almıştır. Nitekim günümüzde halen Henry George'un düşüncelerini benimseyen kişiler tarafından da desteklenen The Henry George Institute aktif olarak Amerika'da faaliyetlerine devam etmektedir.

Sermayenin Esas Alındığı Tek Vergi Sistemi Görüşü

Bu aşamaya kadar olan tek vergi görüşleri çeşitli farklılıkları barındırmakla birlikte genel hatlarıyla toprak üzerinden, diğer bir ifadeyle doğanın sunduğu sabit bir kaynak üzerinden vergi alınmasını öngörmekteydi. Ancak teknoloji, küreselleşme vb. faktörlerin gelişimi ile birlikte tek vergi sistemi ile ilgili düşünceler de değişmiş, literatüre sermayenin esas alındığı tek vergi sistemi görüşü dahil olmuştur.

9 Ricardo'ya göre rant; toprağın özgün ve yok edilemez güçlerini kullanmanın karşılığında, elde edilen üründen toprak sahibine yapılan ödemedir (Ricardo, 1997: 61).

Sermayenin esas alındığı tek vergi sistemi görüşü Emile de Girardin, Menier gibi yazarlar tarafından savunulmuştur. Girardin 1850 tarihli *Le Socialisme et L' Impot* adlı eserinde bu savına ilişkin görüşlerini belirtmiştir. Ona göre gelir üzerinden vergi alınmamalı, yalnızca belirli ve uygun bir sermaye üzerinden vergi alınmalıdır. Esasen Girardin'in bu görüşü o dönemde topraktan kaynaklanan sermayeyi hedeflemesi sebebiyle fizyokratların araziyi esas alan tek vergi sistemi görüşüne de benzemektedir (Walras, 2010: 324).

Bu sistemi savunanlara göre tek verginin sermaye üzerinden alınması, adaletsiz ve çok sayıdaki vergi uygulamalarını ortadan kaldırarak devletin finansal ihtiyaçlarının giderilmesini sağlayacaktır. Uygulaması masrafsız ve adil olan bu vergi sayesinde ekonomideki vergi baskısının azaltılabileceği ifade edilmektedir. Zira bu vergi sistemini savunanlara göre vergilerin nihayetinde sermaye üzerinde kalacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla ekonomide birden fazla vergi uygulamak yerine, tüm vergilerin eninde sonunda üzerinde kaldığı kaynak olan sermayenin tek vergi üzerinden vergilendirilmesi daha rasyonel bir karardır. Tek vergiye ilişkin bu görüşte yeni sermaye oluşumuna dokunulmaması, vergi oranlarının düşük tutulması gibi temel dinamikler de yer almaktadır. Bu görüşü savunanlar verginin teşvik edici fonksiyonunun sermayeyi hareketlendireceğini ve vergi hasılatının yüksek olacağını iddia etmektedir (Akdoğan, 2020: 314-315; Sayar, 1975: 175).

Fizyokratların ve Henry George'un görüşleri için belirtilen eleştiriler sermayenin esas alındığı tek vergi sistemi için de geçerlidir. Yalnızca sermaye üzerinden alınacak bir tek verginin, devletin kamu harcamalarını gerçekleştirmek için ihtiyaç duyduğu kaynağı sağlaması oldukça zor bir durumdur. Yine yalnızca sermayenin vergilendirilerek diğer kaynak ve konuların vergi kapsamı dışında bırakılmasının adil olması pek olası değildir. Üstelik sermaye gibi vergilendirilmesinde sıklıkla sorunların karşılaştığı bir konuda mükelleflerin vergi konusunu tam anlamıyla kavrayabilmeleri, başarılı ve adil bir uygulamanın hayata geçirilmesi de oldukça zordur (Akdoğan, 2020: 314-315).

Tüm bu sayılanlara ek olarak ülkelerin kalkınmaları ve büyümeleri için en önemli faktörlerden birisi olan sermaye üzerine konulacak böyle bir verginin, diğer tek vergi sistemlerine kıyasla daha vahim sonuçlar doğurması da oldukça olasıdır. Özellikle daha önce de belirtildiği üzere tek vergilerin kaynaklarını kurutma riskleri göz önünde bulundurulduğunda, sermayenin tek vergiden olumsuz etkilenerek ekonomideki diğer tüm faktörleri de olumsuz etkilemesi yüksek bir ihtimaldir. Nitekim günümüz uygulamalarına bakıldığında da görülebileceği üzere, ülkeler uluslararası vergi rekabeti kapsamında sermayeyi daha az vergilendirmeye yönelik girişimlerde bulunmaktadır.

Enerjinin Esas Alındığı Tek Vergi Sistemi Görüşü

Modern çağın önemli sanayicilerinden birisi olan Eugene Schueller¹⁰ tarafından 1952 yılında yayınlanan *L'Impot Sur L'Energie* adlı eserde ortaya atılmış ve iktisat literatürüne kazandırılmıştır. Ortaya atan kişinin Fransa'da sahip olduğu mevcut statüsünün de etkisiyle, enerjiden alınan tek vergi sistemi önerisi kısa sürede (özellikle de 1959 yılında Eugene Schueller ölene dek) Fransa'da dikkat çeken bir konu haline gelmiştir. Bu kısacık sürede bu konuyla ilgili gerek dönemin ana akım basınında gerekse de özel dergilerde pek çok olumlu yazılar yayınlanmıştır.

Schueller'in ortaya attığı bu görüşe göre ülkede mevcut tüm vergiler kaldırılmalı ve yalnızca enerji üzerinden alınan tek vergili bir sistem tesis edilmelidir. Schueller bu sistemin dünyada enerji açığı olması ve enerjinin tüm üretim faaliyetlerinde girdi olarak kullanılması sebebiyle etkin olduğunu iddia etmiştir. Ona göre bu kaynaktan alınacak bir vergi hem kamu harcamaları için gereken kaynağın temin edilmesini sağlayacak hem de enerjinin sahip olduğu özelliği sayesinde tüm topluma yayılacak ve adil bir vergi sistemi tesis edilmiş olacaktır. Zira üretimde girdi olarak kullanılan enerji, fiyat içerisinde topluma yayılacaktır (Kalenderoğlu, 2007: 66).

Görülebileceği üzere Schueller'in önerdiği tek vergi sistemi tıpkı Katma Değer Vergisi gibi fiyat içerisine gizlenen ve topluma yayılan bir vergi önerisidir. Schueller bu verginin uygulamasını önerirken, her yıl için düzenli olarak revize edilecek bir ölçeğin belirlenmesi gerektiğini ve vergilemenin bu ölçek temel alınarak gerçekleştirilmesini savunmuştur. Her ne kadar Schueller bu vergi sistemini kısa sürede, yoğun bir şekilde savunsa da 1952 yılında Fransız Cumhuriyeti Geçici Hükümeti'nin Vergilendirme Komisyonu'nda önerisi oy birliğiyle reddedilmiştir.

Nitekim Schueller'in önerdiği bu tek vergi sistemine bakıldığında pek çok olası sorun olduğu anlaşılmaktadır. Böyle bir verginin uygulaması yukarıda diğer tek vergi sistemi önerileri için bahsedilen sakıncaların yanında, üreticilerin enerji kullanımı söz konusu olmayan yahut diğer sektörlerle nazaran daha az enerji kullanılan üretim alanlarına kaymalarına yol açması oldukça olasıdır. Bu durum ise ülke ekonomisi için etkin/verimli olmayan bir duruma işaret etmektedir (Akdoğan, 2020: 314).

Enerji kullanımının görece daha az yahut hiç olmadığı üretim alanları lehine adaletsizliğe sebep olabilecek bu tek vergi uygulaması önerisi, teknoloji açısından bakıldığında da önemli sakıncalar barındırmaktadır. Zira sürekli

¹⁰ Dünyanın en ünlü kozmetik ve güzellik şirketlerinden birisi olan L'Oreal şirketinin kurucusudur.

gelişmekte olan teknoloji enerjinin niteliğini, verimliliğini ve ulaşılabilirliğini de değiştirmektedir. Bu açıdan bakıldığında teknolojik gelişmeler ile birlikte enerjiden alınan tek vergi sistemi git gide daha karmaşık bir hale gelebilecek ve adaletten uzaklaşabilecektir. Nitekim günümüzde dahi enerji üzerinden alınacak/alınması gereken vergiler uluslararası literatürde sıklıkla tartışılan ve henüz üzerinde uzlaşmaya varılamayan bir konudur.

Hammaddenin Esas Alındığı Tek Vergi Sistemi Görüşü

Hammaddenin esas alındığı tek vergi görüşü Adolphe Thiers tarafından ortaya koyulmuştur. Thiers 1848 yılında kaleme aldığı *The Rights of Property: A Refutation of Communism and Socialism* adlı eserinde hammadde üzerinden alınacak tek bir vergiye dayanan bir tek vergi sistemini savunmuştur. Onun bu görüşünün oluşmasında Fransa'nın söz konusu dönemde siyasi olarak oldukça çalkantıda olması etkili olmuştur. Özellikle bu dönemde yoğun bir şekilde tartışılan gelir vergisi meselesine tepki olarak, Thiers tarafından bu görüş ortaya atılmıştır.

Thiers eserinde iki farklı vergiden bahsetmiştir; gelir vergisi ve hammadde vergisi. Thiers gelir vergisinin dolaysız bir vergi olduğunu, önerdiği hammadde vergisinin ise dolaylı bir vergi olduğunu vurgulamıştır. Thiers gerek siyasi hayatında gerekse de eserlerinde sürekli olarak gelir vergisini eleştirmiş ve gelir vergisi uygulaması yerine hammadde üzerinden bir vergi alınmasının daha etkin ve rasyonel olduğunu belirtmiştir. Onun bu görüşlerinin temelinde, tıpkı Schueller'in önerdiği enerjinin esas alındığı tek vergi sisteminde olduğu gibi, bu verginin adeta bir Katma Değer Vergisi gibi ürünün fiyatına eklenerek tüm ekonomiye yayılacağına ilişkin beklentisi yer almaktadır.

Verginin ürünün fiyatına eklenerek tüm ekonomiye yayılacağına inanan Thiers, bu yolla üretim zincirinin topyekun vergilendirilmesini sağlayacağını belirtmiştir. Elbette Thiers'in bu görüşünün temelinde üretimin tüm alanlarında, hammaddenin girdi olarak kullanılması gerekçesi yatmaktadır (Kalenderoğlu, 2007: 66; Nadaroğlu, 2001: 390).

Tıpkı yukarıda bahsedilen diğer tek vergi sistemi önerilerinde olduğu gibi hammaddenin esas alındığı tek vergi sistemi önerisi de çeşitli sakıncaları sebebiyle yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştirilere örnek olarak; bu şekilde bir vergiyle devletin kamu harcamaları için ihtiyaç duyduğu geliri tahsil edemeyeceği, kaynak kullanımını olumsuz yönde etkileme ihtimalinin bulunması, gelirin adil dağılımını olumsuz yönde etkileme ihtimalinin bulunması, vergi tekniği ve uygulaması açısından zorluklara sebep olabileceği verilebilir (Edizdoğan, 2008: 343).

İlk maddenin esas alındığı tek vergi sistemi önerisi, diğer tek vergi sistemi önerilerinden farklı olarak daha geniş bir vergilendirilebilir alanı temel alması sebebiyle, uygulanması daha olası görülmektedir. Zira söz konusu dönemde hammadde girdisi olmaksızın üretim sağlayabilen bir ekonomik alanın neredeyse olmadığı görülmektedir. Ancak teknolojik gelişmeler, küreselleşme vb. faktörlerin etkisiyle hammadde girdisi olmaksızın üretim yapan sektörlerin ulaştığı nokta göz önünde bulundurulduğunda, günümüzde Thiers'in önerdiği bu tek vergi sisteminin uygulanma olanağının olduğu düşünülmemektedir.

Gelirin Esas Alındığı Tek Vergi Sistemi Görüşü

Gelirin esas alındığı tek vergi sistemi görüşü birtakım sosyalist yazarlar tarafından savunulmuştur (Sayar, 1975: 175). Bu görüşü savunanlar çeşitli adlar altında birden çok vergi uygulamak yerine bütün gelir unsurlarını kapsayan tek bir genel gelir vergisi uygulamasının hem ödeme gücü yaklaşımına daha uygun olduğunu hem de idare ve mükellefler açısından vergi uygulamasından kaynaklanan sorunları azaltacağını ifade etmişlerdir (Akdoğan, 2020: 316).

Tek bir gelir vergisi uygulamanın faydası tarafsızlığı ile konjonktür ve dağıtım politikası bakımından etkin olmasından kaynaklanmaktadır. Haller'in burada tarafsızlık ile kastedtiği kişilerin subjektif durumlarını dikkate alması değil, vergi sonucunda üretimin iç ve dış rasyonelliğinin bozulmamasıdır. Elbette böyle bir verginin kabul edilmesi üretimde yön değişikliklerine sebep olacaktır. Buna sebep olan vergilendirme sonucu ürünlerin ya da üretim faktörlerinin fiyatlarına yapılan zamlar değil, vergiler ile özel ihtiyaçların azaltılarak bunun yerine kamu ihtiyacının geçmesidir (Haller, 1994: 324).

Bu görüşü savunan yazarlar verginin global olması gerektiğini belirtmişlerdir. Her ne kadar diğer tek vergi sistemi görüşlerine nazaran daha akla yatkın bir tek vergi sistemi görüşü olsa da böyle bir durumda verginin kapsamı oldukça geniş olacaktır (Edizdoğan, 2008: 344). Üstelik devletin yetine getirmek zorunda olduğu kamu harcamalarını finanse edebilmesi için, uygulayacağı bu tek gelir vergisinin oranını yüksek tutması gerekmektedir. Bu durumun tarihsel süreçte şahit olunduğu üzere ekonomik, siyasal ve toplumsal bazı olaylara sebebiyet vermesi kaçınılmazdır. Diğer bir ifade ile bu uygulama mükelleflerin vergiye karşı ortaya koyacakları tepki üzerinde uyurucu bir etki doğuracaktır. Ayrıca elde edilen tüm gelirlerin tek bir kaynaktan toplanması ve vergilendirmenin bunun üzerinden gerçekleştirilmesi uygulama açısından da zor görülmektedir (Akdoğan, 2020: 316).

Tek Vergi Sistemine Yönelik Eleştiriler ve Çok Vergili Sistem

Buraya kadar bahsedilenlerden anlaşılacağı üzere tek vergi sistemine ilişkin literatürde pek çok görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerin her biri ayrı ayrı bazı avantajlara ve dezavantajlara sahiptir. Söz konusu bu avantaj ve dezavantajların şu an dünya ülkelerinin tümünde uygulanmakta olan çok vergili sistem ile karşılaştırılması önem arz etmektedir.

İlk olarak belirtilmelidir ki tek vergi sistemini uygulamak oldukça kolaydır. Bu sistemde tarh ve tahsil maliyetleri oldukça düşüktür (Şen ve Sağbaş, 2017: 71-72). Oysa çok vergili sistemlerde uygulanmakta olan birden fazla vergi olduğu için bu sistemin uygulanmasının zor olduğu kabul edilmektedir. Bu zorlukla birlikte çok vergili sistem de tarh ve tahsilat işlemlerinin de maliyetli olduğu düşünülmektedir.

Tek vergi sistemine yöneltilen önemli eleştirilerden birisi tek bir kaynağı vergilendirmeyi öngörmesine ilişkindir. Eleştirilere göre yalnızca bir kaynağın vergilendirilmesi bu kaynağın kurutulması sonucunu doğurma ihtimalini barındırmaktadır. Diğer bir ifade ile mükellefler vergi kapsamına girmek için faaliyet alanlarını değiştirerek vergiden kaçınabilecektir (Akdoğan, 2020: 313). Esasen vergilendirilecek bu verginin kaynağı da eleştirilen bir diğer husustur. Zira verginin hangi kaynak, konu yahut mal üzerinden alınması gerektiğine ilişkin tek vergi sistemini savunanlar arasında dahi kabul edilmiş, uzlaşmış bir fikir bulunmamaktadır (Aktan, 2001: 13).

Çok vergili sistem yerine tek vergiye dayanan bir sistem uygulanması durumunda, devletin ihtiyacı olan hasılatı yeterli ölçüde sağlayamayacağı da bir diğer eleştiridir. Bu noktada devletin yeterli hasılatı elde edebilmek için uygulamakta olduğu tek vergi oranını yükseltmesi gibi bir çözüm akıllara gelse de bu durum başka ekonomik, siyasal ve toplumsal sorunlara yol açabilme potansiyeline sahiptir (Akdoğan, 2020: 313; Aksoy, 1998: 321-323). Öyle ki bu yolla yeterli vergi hasılatını elde edebilmek yalnızca müsadere edici niteliğe sahip radikal vergi oranları vasıtasıyla, diğer bir ifade ile servet oluşumunu ortadan kaldıracı bir darbe indirmek ile mümkün olabilecektir (Haller, 1994: 323).

Ek olarak tek vergi uygulamasının ekonomik ve sosyal politikaların uygulanması açısından da bazı sakıncaları bulunmaktadır. Şöyle ki; tek vergi uygulanan bir ekonomide devletin çeşitli ekonomik ve sosyal politikaları hayata geçirebilmek adına yeni vergiler tahsis etmesi yahut var olan vergilerin uygulamasına son vererek teşviklerde bulunması mümkün değildir. Diğer bir ifade

ile tek vergi sistemi, vergilendirmenin fiskal olmayan amacına¹¹ yönelik uygulama zorluklarını beraberinde getirmektedir. Bu sebeple çok vergili sistemi savunanlar, bir ekonomide tek bir vergiyi uygulamak yerine ekonomik, siyasi, sosyal ve ödeme gücü gibi hususlarda uygunluk arz eden kaynaklardan, çeşitli ad ve usullerle farklı farklı vergilerin alınmasının daha yerine olduğunu savunmaktadır. (Erdem, Şenyüz, ve Tatlıoğlu, 2017: 287; Akdoğan, 2020: 313).

Bu duruma örnek olarak devletin tüketimini sınırlamak istediği ürünlere yönelik ek vergi uygulaması yahut üretimini artırmak istediği ürünlere yönelik vergisel teşvik uygulaması verilebilir. Eğer bahsedilen bu kaynaklar tek vergi sisteminde vergilendirilen kaynaklar değil ise bu kaynaklara yönelik bahsedilen uygulamaların vergi aracılığıyla hayata geçirilmesi mümkün değildir. Böyle bir durumda vergi kullanmaksızın çeşitli müdahalelerle bu tür politikaların hayata geçirilebileceği düşünülse de bu oldukça zor ve karmaşık bir uygulama olmasının yanında çok vergili sistemi de çağrıştıracak, tek vergi sisteminin tekliği sorgulanacaktır.

Esasen tek vergi sisteminin bir vergi sistemi olup olmadığı dahi literatürde tartışılan bir konudur. Kavramsal açıdan bakıldığında sistem; düzenli bir şekilde birbirlerini etkileyen ve birbirlerine bağlılık gösteren faktörlerin bütünlüğü anlamına gelmektedir (Ataman, 2002: 131). Burada bahsedilen faktörler, vergi sistemlerindeki vergileri ifade etmektedir. Ancak tek vergi sisteminde birbirleri ile uyum içerisinde olan, birbirlerini etkileyen, birbirlerinin tamamlayıcısı olan ve birbirlerine bağlılık gösteren vergilerden bahsetmek mümkün değildir. Bu sebeple tek vergi sisteminin gerçek anlamda bir vergi sistemi olup olmadığı da eleştiriye oldukça açık bir husustur. Ancak çok sayıda verginin uygulandığı sistemlere bakıldığında, birbirlerini tamamlayan, belli bir plan dahilinde uygulamaya koyulan, birbirleri ile oldukça yakın ilişki içerisinde olan vergilerden oluştuğu görülmektedir.

Her ne kadar eleştirilse ve günümüzde hiçbir ülkede uygulanmasa da fizyokratların tek vergi sistemine ilişkin bu görüşlere söz konusu dönemde Fransa'da güçlenmekte olan sanayi burjuvasının işini epey kolaylaştırmıştır (Ersoy, 2008: 264). Ayrıca tek vergi görüşünün, çok vergili sistemler uygulanırsa dahi vergilerin aşırı ölçüde çoğalmasını ve çeşitlenmesini engellediği yönünde olumlu bir fonksiyonunun olduğunu belirtenler de bulunmaktadır (Akdoğan, 2020: 317).

¹¹ Mali olmayan / ekstra fiskal / sosyal amaç.

Sonuç

Merkantilist düşünceye tepki olarak ortaya çıkan ve literatürde ilk sistemli iktisadi ekol olarak gösterilen fizyokrazi düşüncesinin literatüre kazandırdığı en önemli görüşlerden birisi tek vergi sistemi görüşüdür. Her ne kadar günümüzde hiçbir ülkede uygulanmamakta olsa da bu görüşün ve bu görüşü ortaya atan bilim insanlarının iktisat bilimindeki yeri azımsanamayacak boyuttadır. Zira günümüzde oldukça önem arz eden pek çok iktisadi akımın ve kavramın kökenleri bu görüşü savunan bilim insanlarına kadar dayanmaktadır.

Tek vergi sistemi görüşü günümüzde uygulanmakta olan çok vergili sistemlerden farklı olarak, ekonomide yalnızca bir verginin uygulanmasını önermektedir. Ancak bu görüşü öneren bilim insanları bu tek verginin neyin üzerine konulması gerektiği konusunda fikir birliğine varamamışlardır. Tarihsel süreçte sürekli olarak farklı tek vergi sistemi görüşleri, bu tek verginin uygulanması için farklı kaynaklar önermişlerdir. Fakat hemen hepsi bu kaynağın kurutulacağı, bu kaynaktan elde edilecek vergi gelirlerinin kamu harcamalarının finansmanına yetmeyeceği, adaletsizliklere ve etkinsizliğe sebep olacağı gibi sebeplerle eleştirilmiştir. Nitekim günümüzde bu vergi sistemini uygulayan bir ülkenin bulunmaması da bu tür eleştirilerin haklılığına yorulmaktadır.

Esasen tek vergi sistemine ilişkin görüşlere bakıldığında vergilendirilmesi istenilen kaynakların vergilendirme stratejisi için etkin ve önemli kaynaklar olduğu görülmektedir. Çalışmada belirtilen altı tek vergi sistemi görüşünün tamamının vergilendirilmesini emrettiği kaynaklar, günümüz modern gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin hemen hepsinde çeşitli ad ve usuller ile vergilendirilmektedir. Bu durum bu görüşlerin temelinin zayıf olmadığını göstermektedir. Ancak tek vergi sistemine ilişkin görüşlerin temel problemi, sistemin bizatihi kendisidir. Diğer bir ifade ile ekonomide yalnızca belirtilen kaynağın vergilendirilmesinin savunulması ve diğer tüm kaynakların kısır ve vergilendirilemez olarak kabul edilmesi, tek vergi sistemine ilişkin görüşlere yönelik eleştirinin başlangıç noktası olmaktadır.

Günümüzde böyle bir vergi sisteminin uygulanamayacak olması yukarıda sayılan sebeplere ek olarak teknolojik gelişmelere, küreselleşmeye ve ekonominin her geçen gün daha karmaşık ilişkiler yumağı hale gelmesiyle de ilişkilendirilmektedir. Böyle karmaşıklaşan bir ekonomik düzende etkinliğin ve verimliliğin sağlanması, tek vergi sistemi ile mümkün olmamaktadır. Bu sebeple ülkeler çok vergili sistemler uygulamakta, ekonomiye çeşitli amaçlarla bu vergi sistemini kullanarak müdahale etmektedir.

Kaynakça

- Ağdemir, Z. (2019). Fizyokrasi ve Vergiler: Tarihsel Toplumsal Bir Analiz. *Fiscaoeconomia*, 3(2), 161-197.
- Akdoğan, A. (2020). *Kamu Maliyesi* (21 b.). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aksoy, Ş. (1998). *Kamu Maliyesi* (3 b.). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Aktan, C. C. (2001). Gelir Dağılımında Adaletin Sağlanması ve Yoksulluk Sorununun Ortadan Kaldırılması İçin Vergi Sistemi Nasıl Dizayn Edilmeli? C. C. Aktan içinde, *Kamu Ekonomisi ve Kamu Maliyesi*. Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayını.
- Alkin, E. (1975). *Gelir ve Büyüme Teorileri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.
- Ataman, G. (2002). *İşletme Yönetimi*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Atamtürk, A. B. (2010). İktisadi Doktrinler. İstanbul, Türkiye. 03 15, 2021 tarihinde http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/ekonometri_ue/iktisadidoktrinler.pdf adresinden alındı
- Backhaus, J. G. (1997). Henry George's Ingenious Tax: A Contemporary Restatement. *The American Journal of Economics and Sociology*, 56(4), 453-474.
- Bilginsoy, C. (1994). Quesnay's Tableau Economique: Analytics and Policy Implications. *Oxford Economic Papers*, 46(3), 519-533.
- Buchholz, T. G. (2005). *Ölü İktisatçılardan Yeni Fikirler: Modern Ekonomik Düşünceye Giriş*. (İ. Aktar, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Edizdoğan, N. (2008). *Kamu Maliyesi* (10 b.). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Eltis, W. A. (1975). Francois Quesnay: A Reinterpretation 1. The Tableau Economique. *Oxford Economic Papers*, 27(2), 167-200.
- Erdem, M., Şenyüz, D., & Tatlıoğlu, İ. (2017). *Kamu Maliyesi* (Güncellenmiş 14. Baskı b.). Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Ersoy, A. (2008). *İktisadi Teoriler ve Düşünceler Tarihi* (3 b.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Galbraith, J. K. (2010). *İktisat Tarihi*. (M. Günay, Çev.) Ankara: Dost Yayınevi.
- Güngör, K. (2006). İktisadın Tarihine Kısa Bir Bakış ve Merkantilizmden Günümüze İktisadi Düşünceler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 1-41.
- Haller, H. (1994). *Maliye Politikası Teorik Esasları ve Temel Problemleri*. (S. Turhan, Çev.) İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Heilbroner, R. (2013). *İktisat Düşünürleri: Büyük İktisat Düşünürlerinin Yaşamları ve Fikirleri*. (A. Tartanoğlu, Çev.) Ankara: Dost Yayınevi.
- Kalenderoğlu, M. (2007). *Kamu Maliyesi: Bütçe ve Borçlanma* (6 b.). Ankara: Agon Bilgi Akademisi.
- Keyder, B. (1958). Ziraî Sektörde Vergilendirme. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*(4), 157-171.
- Nadaroğlu, H. (2001). *Kamu Maliyesi Teorisi* (11 b.). İstanbul: Beta Yayınevi.
- Orain, A., & Stainer, P. (2016). Physiocracy and Quesnay. G. Faccarello, & H. Kurz içinde, *Handbook on the History of Economic Analysis Volume I: Great Economists* (s. 28-39). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Özgüven, A. (2001). *İktisadi Düşünceler Doktrinler ve Teoriler*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Pelin, İ. F. (1945). *Finans İlmi ve Finansal Kanunlar - Birinci Kitap* (3 b.). İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.

- Pıçak, M., Yılmaz Genç, S., & Kadah, H. (2019). İktisat Metodolojisinin Evriminde Fizyokratların Rolü. *Uluslararası Yönetim, Ekonomi ve Politika Kongresi* (s. 153-165). İstanbul: ICOMEP.
- Ricardo, D. (1997). *Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin Temel İlkeleri*. (T. Ertan, Çev.) İstanbul: Belge Yayınları.
- Savaş, V. F. (1997). *İktisadın Tarihi*. İstanbul: Liberal Düşünce Topluluğu.
- Sayar, N. (1975). *Kamu Maliyesi: Kamu Gider ve Gelirleri Prensipleri* (5 b.). İstanbul: Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları No: 256.
- Schumpeter, J. A. (1954). *History of Economic Analysis*. New York: Oxford University Press.
- Susam, N. (2020). *Kamu Maliyesi* (4 b.). İstanbul: Beta Yayınevi.
- Şen, H., & Sağbaş, İ. (2017). *Vergi Teorisi ve Politikası* (3 b.). Ankara: Barış Arıkan Yayınları.
- Tekelioğlu, M. (1993). *İktisadi Düşünceler Tarihi*. Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi.
- Thiers, M. J. (2016). *The Rights of Property: A Refutation of Communism and Socialism*. London: Leopold Classic Library.
- Turhan, S. (2020). *Vergi Teorisi ve Politikası* (7 b.). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Ülgen, G. (2000). Merkantilizmden Liberalizme Geçiş ve Piyasa Ekonomisi. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi*(40), 85-99.
- Walras, L. (2010). *Studies in Social Economics*. (J. v. Daal, & D. Walker, Çev.) New York: Routledge.
- Yılmaz, B. E. (2018). *Maliye* (3 b.). İstanbul: Der Kitabevi.

Türk Kadınının 1930 Belediye Seçimlerine Katılımı ve Bir Amerikan Diplomat Raporuna Yansımaları*

Ayşe Bedir**

Öz

1923-1938 yılları arasını kapsayan dönem, modern Türkiye'nin her alanda hızla yeniden yapılandırıldığı bir dönemdir. Şüphesiz ki dönemin kayda değer gelişmelerinden biri de kadınların elde ettikleri siyasi haklardır. Bu hakların ilki, kadınların 1930 Belediye Seçimleri'ne katılarak seçme ve seçilme hakkına kavuşmasıdır. Bu konu, başta Meclis olmak üzere, dönemin basınında ve çeşitli mecralarda müzakere edilmiş ve ayrıca Türkiye'de bulunan yabancı elçilik temsilcileri tarafından da dikkatle takip edilmiştir. Bu çalışmada, Tanzimat Dönemi'nden 1930 Belediye Seçimleri'ne kadar kadın haklarındaki tarihsel gelişmeler aktarılmış; bu çerçevede, söz konusu siyasi kazanımın Türkiye'de elçilik 3. Kâtibi Amerikan diplomatı David Williamson'ın raporuna nasıl yansdığı irdelenmiştir. Raporun, kadınların 1930 seçimlerine katılımını ve gelecek seçimlere etkisini hafife aldığı ve yine raporun, diplomatın yer yer şahsi görüşlerini içermekle birlikte Türk yetkililerinin basın açıklamaları ve onlarla bizzat yapılan görüşmelere dayanarak hazırlandığı ve kamuoyu yoklaması niteliği taşıdığı görülmüştür. Raporda yer alan değerlendirme ve görüşler, arşiv belgeleri, resmi kaynaklar, dönemin süreli yayınları ve literatür çerçevesinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk Dönemi, Türk Kadın Hakları, Kadınların Seçme Seçilme Hakkı, 1930 Belediye Seçimleri, David Williamson.

Participation of Turkish Women to the 1930 Municipal Elections and Its Reflections to an American Diplomat's Report

Abstract

The era comprising between the years 1923-1938 was a period that Modern Turkish Republic was rapidly reconstructed in all spheres. Undoubtedly, one of the most noteworthy developments of this era was the political rights that women gained. The first of these rights is the women's achieving right to vote and stand for election by participating in the 1930 Municipal Elections. These rights granted to women in the political field were discussed and negotiated in the press of the current period and in various channels, notably in the Parliament, and also this topic was carefully pursued by the representatives of the foreign embassies in Turkey. In this study, the historical developments in the women's rights from the Tanzimat Period to the 1930 Municipal elections are presented, within this scope, how this political achievement of 1930 was reflected in the report of the American diplomat David Williamson, 3rd secretary of Embassy, was scrutinized. It was seen in the report that it underestimated the participation of women in the 1930 elections and its impact on the next elections, and also it was also concluded that although the report includes the diplomat's personal views from time to time, it was prepared based on the press statements of the Turkish authorities and the information obtained from the interviews with them, and that it had the quality of a public opinion poll. The appreciations and comments of the diplomat in this report were examined as part of the archive sources, official sources, periodicals of that period and literature on the subject.

Keywords: Atatürk Era, Turkish Women Rights, Female Suffrage, 1930 Municipal Elections, David Williamson.

*Bu çalışma, 3th International Conference on Advanced Research in Social Sciences (11,14 March, 2021, Oxford-United Kingdom) adlı konferansta "Women Rights in Turkey: The Reflections of the 1930 Municipal Elections" başlığıyla sunulan özet şeklinde yayımlanmış metnin, yeni bulgu ve belgelerle kapsam ve içeriği genişletilmiş halidir.

**Dr. | Yüksek Kurum Uzmanı, Türk Tarih Kurumu | a.bedir34@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0443-4570 | DOI: 10.36484/liberal.1062279
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 27, Sayı:108, Güz 2022, ss. 63-84.
Gönderim Tarihi: 24 Ocak 2022 | Kabul Tarihi: 23 Ekim 2022

Giriş

Osmanlı toplumunda kadın hakları konusunda yaşanan gelişmelerin nüvesi, imparatorluğun son yüzyılında gerçekleşen hukuk, eğitim, basın-yayın ve dernekleşme alanındaki faaliyetlerde görülür. Bu anlamda, Tanzimat döneminde kız rüştiyeleri (1858) ve kız öğretmen okullarının açılması (1870), Arazi Kanunnamesi (1858) kapsamında kız-erkek çocuklar için mirasın eşit paylaşılacağına dair yapılan düzenleme, Kanun-ı Esasi (1876) ile ilköğretimin erkek ve kız çocukları için zorunlu hale gelmesi, Nüfus Nizamnamesi (1881) kapsamında evlenme ve boşanmalarla ilgili düzenlemeler ve Meşrutiyet döneminde kadınların dergiler çıkartmaya, dernekler kurmaya başlaması kadın kimliğinin bireysel ve kamusal alandaki görünürlüğünün Osmanlı toplumundaki tarihsel kökenlerini oluşturmuştur. Tanzimat ve Meşrutiyet döneminde bu alanlardaki hareketliliğin bir sonucu olarak kadın açısından gelişen sivil toplumsal örgütlenme faaliyetleri ve kamusal alanın inşası, Birinci Dünya Savaşı'nda ve Mütareke yıllarının ardından Ulusal Bağımsızlık mücadelesi sırasında kadın kimliğinin giderek politik bir güç olarak ortaya çıkmasına evrilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında ve akabinde Milli Mücadele döneminde cephe gerisindeki etkinliği ile cephede, erkekle birlikte bağımsızlık mücadelesinin içinde bizzat yer alması, Türk kadınının sosyal hayatındaki rol değişimi ve siyasi bir figür olarak ön plana çıkması için önemli bir adımı oluşturmuş olmakla birlikte ilk kez siyasi haklarını elde etmesi, Cumhuriyet döneminde, 1930 Belediye Seçimleri'ne katılımıyla gerçekleşmiştir. Kadınların seçme seçilme hakkını kazanması, Türkiye'de, o dönem başta parlamento olmak üzere çeşitli mecralarda tartışılmış, dönemin yerli ve yabancı basınında da yankılanmıştır. Ayrıca bu konu, o tarihlerde Türkiye'de görev yapan Amerikan elçilik temsilcileri tarafından da ilgiyle takip edilmiştir.

Bu araştırmada ise kadının seçme-seçilme hakkının tanındığı 1930 Belediye Seçimleri'nin, Türkiye'de elçilik 3. kâtibi olarak görev yapan Amerikalı diplomat David Williamson'un raporuna nasıl yansdığı irdelenecektir. Çalışmada öncelikle, Türkiye'de kadın haklarının gelişimiyle ilgili kısa bir tarihçe verilecek, bu tarihsel bilgiler ışığında 1930 Belediye Seçimleri'nin, diplomatın raporunda, hangi konu başlıkları altında ele alındığı, nasıl tartışıldığı, literatür, arşiv kaynakları ve süreli yayınlarda konuyla ilgili haberler çerçevesinde irdelenecektir. Diplomatın konuya yaklaşımı, konuyla ilgili değerlendirme ve görüşleri, elde edilen bulgular ve ulaşılan sonuçlar üzerinde durulacaktır.

Türkiye’de Kadın Haklarının Gelişimi

Cumhuriyet döneminde kadın hakları konusundaki gelişmelerin kökenleri, modernleşme çabaları ile birlikte kadının kamusal alandaki görünürlüğü, Tanzimat döneminde açılan eğitim kurumları ve basın aracılığı ile kadınların seslerini duyurduğu Tanzimat dönemindeki reformlara uzanır (Akşit, 2005). Bu dönemde 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile kız ve erkek çocukların sıbyan mekteplerine devamı konusunda düzenlemeler yapılmış ve sonrasında da Kanun-i Esasi ile ilköğretimin cinsiyet eşitliği temelinde zorunlu hale gelişi gibi gelişmeler yaşanmıştır. Diğer taraftan İkinci Meşrutiyet döneminde kadın talepleri örgütlü bir hal almış (Çakır, 1996: 22), dönemin eğitim-öğretim kurumlarında tahsil gören kadınlar dergiler çıkartıp¹ dernekler kurmuşlardır. Ayrıca yardım kuruluşu niteliğindeki cemiyetlerin yanı sıra kadının toplumsal hayattaki statüsünü geliştirmeye yönelik Halide Edip (Adıvar) tarafından kurulan Teali-i Nisvan Cemiyeti ile Ulviye Mevlan tarafından kurulan Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti gibi derneklerin kurulduğu görülmektedir (Berkes, 1979: 437; Güzel, 1985: 861; Yüceer, 2008: 134; Özer, 2013: 134; Çakır 1997: 6-14).² Ancak tüm bu gelişmeler belirgin bir siyasal hak talebi düzeyine erişememiştir (Gökçimen, 2008: 12-16; Zihnioğlu, 2003: 56; Karaman, 1994: 417; Kaplan, 1998: 8; Yüceer, 2008: 131-151; Özer, 2013: 131-167; Doğramacı, 1989; Bolat, 2014: 27-50; Kurnaz, 1992).

Dünyada ve Türkiye’de cinsiyet ayrımı yapılmaksızın kadın erkek, çoluk çocuk tüm fertlerin bütün maddi ve manevi kaynaklarının seferber edilmesi anlayışının ortaya konduğu Birinci Dünya Savaşı’yla başlayan ve ardından Kurtuluş Savaşı ile de devam eden harp dönemlerinde hem cephe gerisinde hem bizzat cephede savaşan Türk kadınının etkinliği daha fazla gözle görünür bir hal almıştır. Milli Mücadele döneminde ulusal direniş için kurulan kadın cemiyetlerinden Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Sivas’ta teşkilatlanarak işgallere karşı İstanbul Hükümeti’ni üzerine düşen görevi yapması konusunda uyarılmış; Amerika, Fransa, İngiltere, İtalya gibi ülkelerin siyasi temsilcilerine de protesto telgrafları çekerek direniş faaliyetleri içinde yer almıştır. Üsteğmen Kara Fatma (Seher Erden), Onbaşı Halide Edip Adıvar,

1 Bazılarının sorumlularının kadın olduğu Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde, kadınların toplumsal yaşamdaki varlığını konu edinen ve kadınlarla ilgili konuları ele alan *Terakki Gazetesi*, *Hanımlara Mahsus Gazete*, *Alem-i Nisvan*, *İnsaniyet*, *Kadınlar Dünyası*, *Mürüvvet*, *Parça Bohçası Mecmuası*, *Ayine*, *Şükufeâr*, *Hanımlar Alemi*, *Kadınlık*, *Kadınlar Dünyası*, *Genç Kadın* gibi pek çok dergi yayımlanmıştır. Bu dönem aralığında yayımlanan dergiler için bkz. Baykal, 2021: 110-111; Çakır, 1996: 22-42). Dönem dergilerinde kadınların eğitim talepleri, kadın-erkek ilişkileri, eşitlik, özgürlük talepleri, dünyadaki kadın hareketi konusundaki gelişimlerin takibi, feminizmin ideoloji olarak ele alınmasıyla ilgili konular tartışılmıştır (Baykal, 2021: 111).

2 Eski ve yeni sosyal hareketler ve siyasetler ekseninde, tarihsel bağlamda Türkiye’de kadın hareketinin politikası için bkz. Sancar, 2011: 53-109).

Halime Çavuş, Tayyar Rahmiye, Binbaşı Ayşe ve daha pek çok kadın ise bizzat cepheye mücadele etmiş ve cepheye yiyecek, giyecek cephaneye taşıyarak Kurtuluş Savaşı'nda fiilen görev almışlardır (Şıvgın, 1999: 248-252; Erder, Unat, Kandiyoti ve Kıray, 1982: 12; Sarıçoban 2017: 1331-1346; Özdemir, 2011: 49-63; Uyaniker, 2009; Yazıcı, 2011: 245-264; Baykal, 1984: 108; Berktaş, 2004: 16).

Aydın kadınların siyasal hak arayışı ise, 1 Nisan 1923 tarihinde Meclisin seçim kararı alması ve seçim yasasında değişiklik öngörülmesi ile yeniden gündeme gelmiş ve Mecliste yasa tasarısı görüşülürken tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmalardan, kadınların tasarının dışında bırakılması konusundaki görüşlerin varlığı, mecliste mevcut olan siyasi temsilcilerin çoğunlukla kadınlara siyasi hak verilmesine karşı çıktıkları net şekilde anlaşılmaktadır (Yüceer, 2008: 137; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 28, İçtima 17, 4. İnikat/ 3.4.1923, s. 326-329). Türk kadınının siyasal hak arayışı, dönemin basınında da bu arayışı destekler ya da eleştirel nitelikte yerini almıştır. Örneğin *Vakit* (17,18 Nisan 1923) gazetesi "Kadınları İntihap" başlıklı yazılarda 1923 seçimleri nedeniyle kadınlara seçme hakkının verilmesiyle ilgili tartışmalarda, kadınların Ulusal Bağımsızlık Mücadelesi yıllarında göstermiş olduğu gayretleri de göz önünde bulundurarak kendilerine intihap hakkının verilmesini destekler bir duruş sergilemiştir. Dönemin mizah basınına temsilen *Karagöz* gazetesi ise, erken dönemlerde özellikle *Kadınlar Halk Fırkası*'nın kurulması sürecinde konuya eleştirel nitelikte olumsuz bir yaklaşım ortaya koyarken, daha sonraki yıllarda ise bu yaklaşımını değiştirmiştir. Diğer bir ifadeyle *Karagöz*, 1923 yılı çizimlerinde kadının siyasal yaşamdaki varlığına tepkili yaklaşırken, 1930 yılından sonra kadınların kazandıkları hakları karikatürlerinin gündemine almış ve kadın hakları konusunda yaşanan gelişmelere karşı pozitif bir tavır almıştır. (*Karagöz*, 25 Temmuz 1923; 30 Kasım 1929; 29 Eylül 1934; Aralık 1934; 25 Nisan 1935).

Cumhuriyetin ilanından hemen önce, 1923 yılının Haziran ayında, yurdun her köşesinde siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda doğrudan ya da dolaylı kadın mesaisinin gözle görünür bir hal alması, çeşitli alanlarda kadın mevcudiyetini kitlesel bir şekle dönüştürmüştür. Bunun bir neticesi olarak yurdun saadet ve istikbali için kadınların toplumsal olarak başat bir güç faktörü olduğuna vurgu yapan bir beyanname ile siyasal bir hüviyet kazanmıştır. Bu beyanname ile programında kadının sosyal, ekonomik ve özellikle de siyasi alanlarda haklarını inkişaf ettirmelerinin sağlanması amaçlanan ve Nezih Muhittin başkanlığında, Nimet Remide, Latife Bekir, Matlube Ömer, Saniye Hanım, Nesime İbrahim ve Şukufe Nihal gibi kadınların öncülüğünde

teşkilatlanan *Kadınlar Halk Fırkası*³ adlı bir siyasi oluşum ortaya çıkmıştır. Ancak 1923 Nisan seçimlerinde kadınlara seçme hakkının verilmesi hususunda Meclis'te yaşanan büyük tartışmalar neticesinde bu siyasi parti girişimine izin verilmemiş ve yerine kadınlara cemiyet kurmaları yönünde teklifte bulunulmuştur (Toprak, 1988: 30-31).

Fırkanın kurulmasına izin verilmeyince, Nezihe Muhittin başkanlığında 1924 yılı Şubat ayında, kadınların aktif biçimde sosyal hayatın içinde yer almasını sağlamak ve yeni rejimi benimsetmek gibi hedefleri gerçekleştirmek üzere *Türk Kadınlar Birliği* kurulmuştur. Birlik, kadınlara siyasi haklar tanınması konusunda faaliyet göstermiştir. Birliğin 1924-1927 yılları arasındaki bu faaliyetleri, kadının siyasal haklarını elde etmesinde önemli bir basamak olmuştur (Zihnioğlu, 2003: 208). 1926'da Medeni Kanun ile Türk kadını erkekle eşit sosyal haklara sahip olmuştur (Daver, 1968: 116-117). 1927 yılına gelindiğinde Birlik, bir kongre düzenlemiş ve kadınların siyasi haklarını kazanmaları için ön şart aranmaksızın mücadele edileceğini beyan eden bir maddeyi tüzüğüne eklemiştir (Zihnioğlu, 2003: 244). Çağdaşlarına göre geç başlayan bir hareket olsa da önemli kazanımlarına ve başarılarına rağmen Birlik, varlığına gerek duyulmadığı gerekçesiyle 1935 yılında kapatılmış ve böylece Türkiye'de kadın hareketinin ilk dalgasının sona ermiştir (Leake, 2012: 1-6; Libal, 2008: 35). Birliğin kapatılma gerekçesi, *The New York Times*'in (29 Nisan 1935), *Turkish Women Curbed Organization to be Dissolved Because Only One Party is Permitted* başlıklı haberinde, *Türk Kadınlar Birliği'nin, Türk kadınının erkekle eşit siyasi haklara sahip olması gerekçesiyle varlığına ihtiyaç kalmadığından kapatıldığı ve bu adımın Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan başka Türkiye'de herhangi bir siyasi teşkilatlanmaya istek duyulmamasıyla uyumlu bir adım olduğu* şeklinde yer almıştır. Neticede, Tanzimat'la başlayan kadınların siyasi hayata dâhil olmaları da dahil pek çok alanda hak arayış mücadeleleri yer yer sınırlı düzeyde başarıya ulaşmıştır. Fakat kadınların seçme ve seçilme hakkının elde edilmesi gibi siyasi arenada bütünüyle faaliyet göstermeleri, yasal anlamda karşılık bulmaması nedeniyle 1930'a kadar kesinlik kazanmamıştır.

Cumhuriyetin ilanından sonra her alanda inkılâplar hızla devam ederken bizzat Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün emri ile 1930 seçimlerinde ilk kez uygulanacak olan 3.4.1930 tarih ve 1580 sayılı Belediye Kanunu (Resmî Gazete,

3 Fırkanın kurucu ve yönetici kadrosundaki isimler şunlardı: Başkanlığında Nezihe Muhiddin, İkinci Başkan Nimet Rumeyde (Remide), Genel Sekreterliğinde Şükufe Nihal, Saymanlığında Latife Bekir, Muhasebesinde Seniyye İzzeddin, Sekreterliğinde Muhsine Salih, Veznedarı Matlube Ömer. Tuğrul Bedri, Zeliha Ziya, Nesime İbrahim, Faize Emrullah ise kurucu üyeler idi (Zihnioğlu, 2003: 130; Balcı ve Tuzak, 2017: 46). Fırkanın kuruluş maksadıyla ilgili *Zümrüdüanka* gazetesinin muhabiri, *Kadınlar Halk Fırkası'nın neden tesis edildiğini öğrenmek üzere, İkinci Başkan Nimet Remide ile bir görüşme yapar. Nimet Hanım, Fırkanın kuruluş amacının erkekler ile mücadele olduğunu, şimdiye kadar gizli mücadele edildiğini bundan sonra aşikâr mücadele edileceğini söyler (Zümrüdüanka, 21 Haziran 1339/1923).*

14 Nisan 1930) Meclis'te görüşülmeye başlanmış, İçişleri Bakanı ve Muğla milletvekili olan Şükrü Kaya tarafından açıklanarak, Kanununun 23 ve 24. Maddeleri ile Türk kadınının da bu kanunla birlikte belediye umurunda vazifelendirildiği (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 17, İçtima 3, 37. İnikat /20.3.1930, s. 24, 68) ve yakın tarihte Meclis'te de yer alacağı belirtilmiştir. Kanunun görüşülmesini müteakiben *Cumhuriyet* gazetesi, 1930'larda Türkiye'de kadının siyasi hakları kazanmasıyla Türk toplumunun maddi ve manevi olarak yükseldiğini ifadelerine yer vermiştir (*Cumhuriyet*, 4 Nisan 1930; *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1930). Neticede söz konusu kanun ile Türk kadını 1930 Belediye Seçimleri ile birlikte siyasal haklarına ulaşmıştır. Bu gelişmeyi, dönemin Amerikan diplomatı David Williamson da takip ederek Amerikan Dışişleri'ne gönderdiği raporunda bu konuyu aktarmıştır. Diplomatın raporunda aktardığı hususlar şu şekildedir:

- 1930'da kadınlara oy hakkı tanıyan yasanın, 1930 Belediye Seçimleri ve sonrasında geçerli ve pratiğe dökülmesi halinde kadınların seçimlere katılımının etkisi,
- Siyasi yaşamdan uzak olan Türk kadınının seçme seçilme hakkını doğru bir şekilde kullanıp kullanamayacağı,
- Türk kadınının 1930 Seçimlerinde, belediye meclislerine girebilmeleri, sonrasında Parlamento seçimlerine katılımlarının zaman alabileceği,
- 1930 yılına kadar kadınların Türkiye'de hükümet faaliyetlerinde kayda değer bir role sahip olup olmadığı,
- Türk kadınının Cumhuriyetin ilanından sonra oldukça ilerleme kaydetmesine rağmen, toplumsal hayattaki statülerinin Batı'daki çağdaşlarına göre geride olduğu.

Yukarıda belirtilen hususlar, bu çalışmanın da bulgularını oluşturacak, rapordan elde edilen veriler, konuyla ilgili literatür, arşiv kaynakları ve süreli yayınlarda çıkan yazı ve haberler eşliğinde tartışılarak elde edilen sonuçlar değerlendirilecektir.

Türk Kadınının 1930 Belediye Seçimlerine Katılımının Bir Amerikan Diplomat Raporuna Yansımaları

19. yüzyılda kadın hakları ve örgütlenmesi konusunda başlayan hareketlilik ve gelişmeler Cumhuriyet döneminde de devam etmiş; kadın hareketinin ve kadınların siyasi hayata katılımı noktasında bazı gelişmelerle somut adımlara dönüşmüştür. Cumhuriyetin ilk yıllarında, siyasi anlamda kadın hareketinin teşkilatlanması bakımından *Kadınlar Halk Fırkası*'nın kurulmuş olması önemli bir gelişmedir; ancak fırka düzeyinde varlığını sürdüremeyen bu oluşum

sonra *Türk Kadınlar Birliği*'ne dönüşmüştür. Birliğin faaliyetleri, kadınların siyasi hakları elde edebilmesine katkı sağlamıştır. 1926'da Medeni Kanun ile sosyal hayatta eşit haklara sahip olan kadınlar, 1930 Belediye Seçimleri ile siyasi haklarına ilk kez kavuşmuş, 1933'te muhtarlık, 1934'te milletvekili seçme-seçilme hakkını elde etmiştir. Kadınların ilk kez siyasi haklarına kavuştuğu 1930 Belediye Seçimleri'ne katılımı, o dönemde Türkiye'de bulunan Amerikan elçiliğinde görev yapan Amerikalı diplomatı David Williamson'ın⁴ da gündemine girmiş ve diplomat bu konuyla ilgili bir rapor hazırlamıştır.

Türk kadınına, 1930 yılında belediye seçimlerinde oy kullanma hakkı tanıyan yasanın etkisini kaleme alan Williamson raporunu, bizzat yasanın çıkarıldığı ülkede (Türkiye'de) bulunduğu sırada ve konuyla ilgili gelişme ve tartışmaların sıcağı sıcağına yaşandığı bir tarihte, 3 Haziran 1930'da İstanbul'da kayda alarak Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na iletmiştir. Raporunda, seçme-seçilme hakkını kazanan, 1930 Belediye Seçimleri'nde ilk defa oy kullanacak olan Türk kadınının ulusal seçimler ve gelecek yıllardaki seçimler üzerindeki etkisi, ilk defa oy kullanacak olan kadınların intihap hakkını doğru kullanıp kullanamayacakları, kadınların bu siyasi hak ve ayrıcalıklara kendilerinin talep olup olmadığı, hükümet faaliyetlerinde oynadıkları rol, Türk kadınının sosyal statüsünün Batı medeniyeti kadınına göre hangi konumda olduğu gibi konular üzerinde durulmaktadır.

Diplomat, raporunda, öncelikle 1930 seçimlerinde kadınlara oy kullanma hakkı veren yasanın bundan sonra tüm seçimlerde geçerli ve uygulanır olması durumunda, Türkiye'deki kadınların ulusal seçimler üzerinde etkisi olup olmayacağına dair yorumunu paylaşmıştır. Raporunda, *iki turlu milletvekili seçim sistemi altında, Halk Fırkasının, milletvekillerinin adaylığı ve seçmenler üzerinde uyguladığı kontrol ile kadın seçmenlerin eklenmesinin, insanların yasama organlarının üyeleri için doğrudan oy kullanabildikleri bir ülkede beklendiği kadar etkili olamayabileceği* (NARA, Roll 1, File 867.0131/2-1046) ifade edilmiştir. Raporundan anlaşıldığı üzere diplomat da *1931 yılına kadar gerçekleşeceği öngörülen ve kadın seçmenlerin muhtemelen katılacağı tek dereceli milletvekili seçimlerinde bile, adayların Türkiye'nin tek teşkilatlı siyasi grubu olan Halk Fırkası tarafından seçilmesinden dolayı bunun daha öncekinden çok farklı bir anlamı olmayacağı kanaati mevcuttur* (NARA, Roll 1, File 867.0131/2-1046). Ancak 1930'da gerçekleşen Belediye Seçimleri tek dereceli seçim sistemiyle gerçekleşmiş ve bu seçimde ilk defa kadınlar oy kullanmıştır. Bu seçimlerin bir özelliği de ilk çok partili seçim olmasıdır. Seçimlere Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) yanı sıra Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) da katılmıştır (Yetkin, 2004; 166; Kartal,

4 David Williamson, 1930 tarihinde Amerika'nın Türkiye'de görev yapan elçilik (3.) kâtibidir.

2016: 185). Belediye seçimlerinde, illerde, hem CHF hem de SCF'den aday gösterilen kadınların sayısı fazla olmamakla birlikte değişkenlik göstermektedir.⁵

Raporda, yeni kurulacak olan SCF'nin seçim sürecindeki muhtemel etkisi göz ardı edilmiş ve raporda bu partiden hiç söz edilmemiştir. Bu durum raporun, 12 Ağustos 1930'da kurulan SCF'nin kuruluş tarihinden birkaç ay önce yazılmış olmasıyla açıklanabilir. Ancak raporun yazıldığı 30 Haziran 1930 tarihinde, yeni bir partinin kuruluş sürecinde olduğu, örgütlenme faaliyetlerine başlamış olması, seçimlere hazırlık gibi gelişmeler ve hareketliliğin rapora yansımamış olması ilginçtir. SCF'nin isminin 1930 Belediye Seçimleri'ni değerlendiren bu raporda geçmemesi dikkate değer olmakla birlikte, Williamson'ın, Fırkanın seçimlere yansiyacak olası etkisini görmezden gelip kadınların bu partinin çatısı altında da teşkilatlandıkları gerçeğinin üstünü örttüğü görülmektedir. Hâlbuki Fethi Okyar'ın bizzat kendisi, siyasi teşkilatlanma açısından yeni partinin, çok partili sistemde yerini aldığını vurgulamaktadır; Okyar, o dönem için Halk Partisi'nin daha yerleşik bir teşkilat yapısının olduğunu, ancak Halk Partisi'nin, Türkiye'nin tek teşkilatlı siyasi partisi olmadığını ifade etmiştir. Serbest Fırka'ya da gerekli maddi destek sağlanarak bu partinin teşkilatlanması bizzat Gazi Mustafa Kemal tarafından desteklenmiştir (Okyar, 1980: 398-402). Ancak bir süre sonra Serbest Fırka ve Halk Fırkası arasında yaşanan gerginlikler SCF'nin 1930 Belediye Seçimleri'ne katılımıyla artmış ve zirveye çıkmıştır. *Cumhuriyet* (7 Eylül 1930: 2) gazetesinde, seçim öncesinde her iki fırkanın listeleri ilan edilmeden evvel çıkan haber de gerginliği göstermektedir: SCF kurulduktan sonra Kadınlar Birliği eski Başkanı Nezihe Muhittin ve bazı isimlerle birlikte, üyelikleri kabul edilen kadınlar yanında SCF'de kadın adayların sayılarının diğer adaylarla yarı yarıya olacağı şayiaları üzerine, CHF de Kadınlar Birliği Başkanı Latife Bekir'le birlikte bazı kadın adayların üyeliklerini kabul etmiştir.

Belediye seçimlerinin sonucunda, Serbest Fırka'nın seçim bölgelerinde elde etmiş olduğu başarı küçümsenmeyecek orandadır⁶ ve partinin programında kadınlara siyasi haklarıyla ilgili madde ve seçimlerde kadınların etkisi göz ardı edilmemelidir (Yetkin, 2004: 267; Kaplan, 1998: 191-200; Kartal, 2016: 165-197). Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi Katipliğinin 1930 tarihli yazısı da kadınların etkili olduğu Serbest Fırka'nın seçim bölgelerinde elde ettiği başarıyı destekler niteliktedir. Yazıda, 1930 Belediye Seçimleri'nde Cumhuriyet Halk Fırkası aleyhine sonuçlanan illerin listesi mevcuttur. Listede Aydın, Edirne, Silifke, İzmir, Manisa, Samsun, Amasya, Balıkesir, Kırklareli

5 Partilerin iller için belirlediği kadın aday sayıları için bkz. (Yetkin, 2004: 260).

6 Yetkin, (2004: 260) *Atatürk'ün Vatana İhanetle Suçlandığı Serbest Cumhuriyet Partisi Olayı* adlı eserinde Partilerin iller için belirlediği kadın aday sayılarını detaylı olarak sunmaktadır.

illerinin hangi kaza ve nahiyelerinde seçimlerin CHF'nin aleyhinde sonuçlandığı belirtilmiştir (CA, 490-1-0-0/286-1146-1, 2). Bu sonuçlar, kadınların SCF bünyesinde, 1930 Belediye Seçimleri'ne etkisini göstermekte ve raporda, en azından yeni bir fırkanın kurulacağı ve seçimlere olumlu ya da olumsuz yansımaları olabileceğinden bahsedilmesi gerektiğini düşündürmekte ya da neden raporda hiç bahsedilmediğini akıllara getirmektedir.

Yine raporda üzerinde durulan başka bir konu, Türkiye'de kadınların 1930'a kadar, siyasi hayattan uzak oldukları için bu hakkı doğru şekilde kullanıp kullanmayacakları hususudur. Bu anlamda diplomat tarafından, *1930'a gelinceye dek siyasal yaşamdan tamamen uzak tutulan Türk kadınlarının büyük çoğunluğunun intihap hakkını doğru şekilde kullanabilmeleri bakımından hazırlıksız olmalarının kadınların seçimler üzerindeki etkisini daha da azaltacağı* vurgulanmıştır (NARA, Roll 1, File 867.0131/2-1046). Williamson, raporunu Haziran 1930'da yazmış olmasına rağmen, 1930 yılına kadar kadınların siyasi arenadan tamamen uzak olduklarını belirtmiş, o tarihten çok daha erken tarihlerde kurulan *Kadınlar Halk Fırkası*, *Türk Kadınlar Birliği* gibi oluşumlardan ve faaliyetlerinden hiç bahsetmemiştir. Sadece feminist hareketlilik konusunda üstü örtük şekilde, diplomat, *Türkiye'deki feminist hareketin mevcut hükümet eliyle ve beş yıla yakın bir zaman önce bu hareketin girişimciliğini yapan Ruşen Eşref Bey'in yönlendirdiği taraftarlardan oluşan küçük bir grup tarafından teşvik edildiği*'ne dair izleniminden bahsetmektedir (NARA, Roll 1, File 867.0131/2-1046). Halbuki Türkiye'de kadın hareketi ve siyasi alanda örgütlenme faaliyetleri diplomatın bahsettiği tarihten daha erken bir tarihte başlamıştır.

Şöyle ki, kadın hareketi bağlamında, Cumhuriyetin kuruluş aşamasında, Türk kadınının siyasi alanda varoluş mücadelesi ve bu mücadelenin temsiliyet anlamında somut bir adıma dönüşmesi, 1923 yılı Haziran ayında kurulan *Kadınlar Halk Fırkası* ile başlamıştır. Fırka, kadınların sosyal haklar yanında, siyasal alanda etken ve aktif şekilde iradesini sergileyebilen bir özne olarak siyasi haklar konusunda da erkeklerle eşit haklara sahip olmasını hedeflemiştir. Ancak henüz Cumhuriyetin kurulmamış olması, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin⁷ teşkilatlanma aşamasında olması, yeni bir partinin kurulması için uygun şartların ve zeminin oluşmaması (Çakır, 1991: 137-139; Yurdsever Ateş, 2009: 458) ve cinsiyetçi, kadın hakları konusundaki toplumdaki yerleşik peşin hükümler (Zihnioğlu, 2003:121-122) gibi nedenlerden dolayı Fırka, 7 Şubat 1924'te *Türk Kadınlar Birliği*'ne dönüşmüştür.

7 Celal Sahir, kadın-erkek eşitliğini desteklediğini; ancak Kadınlar Halk Fırkası isimlendirmesini anlayamadığını, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında tek bir siyasi fırka olduğunu, bu heyetin yakın zamanda Halk Fırkası hazırlıkları içinde olduğunu belirtmiştir. Fırkanın adında "kadın" ifadesi yer alsaydı da "Halk Fırkası" isminin başka bir siyasi teşekkülün adı olarak kullanılmasının doğru olmayacağı belirtilmiş ve kadınların cemiyet kurmaları önerilmiştir (Toprak, 1994: s. 8).

Birliğin nizamnamesi, Kadınlar Halk Fırkası'nın kuruluşuna resmi olarak izin verilmeyince, hükümetin herhangi bir itirazı ile karşılaşılmayacak şekilde hazırlanmıştır (Balcı ve Tuzak, 2017: 47). Birliğin bu hamlesi, faaliyetlerine rahat bir şekilde devam edebilmek için bir tedbir olarak okunabilir. Birliğin 1925-1927 ve 1929-1930 yıllarındaki faaliyetleri, Belediye Kanunu'nda yapılacak değişikliklerle kadınların seçme-seçilme hakkına kavuşması yolunda önemli adımlar olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda 1925'te Birliğin, İstanbul'da boşalan mebusluk için kadın aday göstermesi, kadınların oy hakkına kavuşması ve kadının siyasal alanda temsili için önem taşımaktadır (Zihnioğlu, 2003: 157). 1927 yılında Birliğin faaliyetleri daha da hızlanmış; Nezihe Muhittin⁸ kadın-erkek eşitliğinin tam sağlanabilmesi için kadının siyasi ve içtimai hayatta da rol alması gerektiğini vurgulamıştır (*Cumhuriyet*, 19 Mart 1927: 1). Bu dönemde kadınların milletvekili adayı gösterilmesi yönünde Birlik tarafından ortaya konan girişimler oldukça yankı uyandırmıştır. Ancak Birliğin Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan aday gösterilmesi üzerine Sivas Milletvekili Şemsettin Bey ve Meclis Başkanı Kazım Özalp, kadının mebusluğunun önünde anayasal bir engel olduğuna dikkat çekmişler ve vekillerin Türk ve erkek olması şartını hatırlatmışlardır (Balcı ve Tuzak, 2017: 48).

Kadınlar Halk Fırkası ve Türk Kadınlar Birliği'nin yaşadığı olumsuz tecrübeler bakıldığında, 1930 öncesi dönemde, Türkiye'de kadın hareketinin önünün kesilmesinde, zaman zaman kesintiye uğramasında, yeni rejimin, bir taraftan kuruluş aşamasında ve kuruluşun doğal olarak getirdiği birtakım sorunlarla mücadele ediyor olmasının, bir taraftan da toplumsal hayatta yerleşik, eril tahakküm anlayışının bir yansıması olarak cinsiyetçi yaklaşımların etkilerinin olduğu söylenebilir.⁹ Yine bu tespitleri destekler mahiyette, Kadınlar Halk Fırkası'nın bağımsız bir siyasal kimlik olarak varlığını sürdürmemesi ve Birliğe dönüşümü konusunda, yeni partinin/Halk Fırkası'nın kurulması öncesinde yeni rejimin zaman ve muhteva bakımından kadınların ulusal düzeyde temsiliyetine izin veremediği ve siyasal girişimlerinin bastırıldığı yönünde görüşler de mevcuttur (Baykal, 2021:114). Türkiye'de kadın hareketinin gelişiminde yaşanan sorunlara ve bazen suskunluk dönemlerine rağmen, politik hak talebi konusundaki kadınların fırka ve birlik deneyimleri

8 25 Mart 1927'de Türk Kadınlar Birliği Kongresi'nde, Muhiddin'in, kadınlar adına radikal politikaları benimsediği gerekçesiyle Birlik arasında anlaşmazlıkların çıktığı, kadınların haklarını kazanımları için aşırı olmayan politikalar izlenerek, acele edilmemesi gerektiği kararına varılmış, bir süre sonra olağanüstü kongre toplanarak ılımlı politikalar takip eden Latife Bekir Başkanlığa getirilmiştir (Zihnioğlu, 2003: 206; Balcı ve Tuzak, 2017: 48).

9 Zihnioğlu (2003: 121-122), 1930 öncesi dönemde Türkiye'de kadın hareketinin önünün kesilmesinde, mevcut konjonktürün uygun olmamasının ve cinsiyetçi yaklaşımların etken olduğunu belirtir. Toprak (1994: 10) ise 1930 öncesi dönemde, dünyada kadın hareketinin hız kesmesini, kadının ideal pozisyonunun, ev kadını olduğunu düşünen Nasyonal Sosyalist hareketlerin feminist hareketlere darbe indirdiğiyle ilişkili açıklar.

konusundaki bu mücadelelerinin, netice itibarıyla siyasal haklarını elde etmelerinde gelinen noktaya katkı sağladığı göz ardı edilmemelidir.

1930'lu yılların ortalarında ise, Batılı demokratik ülkelerde gündemi, barış meselesi meşgul ederken; Almanya ve İtalya örneğinde olduğu gibi, Birinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan pozisyonlarından memnun olmayan, mevcut durumlarını yenilemek isteyen, bu nedenle de yayılımcı amaçlara yönelen iktidarların gündemini ise emperyal siyaset belirlemektedir. Yayılımcı siyaseti takip eden bu iktidarların feminist hareketleri sınırlandırıcı faaliyetlerde bulunması, kadın hareketinin ve kadının siyasi taleplerinin daha da güçlenmesine neden olur. İki cihan harbi arasında, demokrasinin dünyada zarar görmesi, silahlanma yarışı ve İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde oluşan şartlar, kadını siyasi alanın içine iter (Toprak, 1994: 10). 1930 sonrası dönemde, özellikle İkinci Dünya Savaşı öncesinde oluşan bu şartların da etkisiyle, dünyada esen totaliter siyasi yönetimlerden kendisini ayırmak için kadın hareketi konusunda yaşanan gelişmeleri, *imaj siyasetinin* bir parçası olarak, yeni rejimin Türkiye'de kadınlara yüklediği siyasi misyon açısından araçsallaştırma bağlamında değerlendiren yaklaşımlar da söz konusudur (Baykal, 2021: 116, 127). Yüzünü Batılı demokrasilere çeviren, muasır medeniyetler seviyesine çıkmayı hedefleyen, modernleşen Türkiye açısından da kadınların politik hak taleplerinin kazanılması konusunda yaşanan durum benzerdir. 1930 yılına gelindiğinde Belediye Seçimleri'nde oy kullanma hakkı tanıyan yasayla birlikte Türk kadını da seçme ve seçilme hakkına kavuşacaktır.

Türkiye'de kadınların, 1930'a kadar siyasi hayattan uzak oldukları için elde ettikleri bu hakkı, doğru şekilde kullanıp kullanmayacakları konusuna ilaveten Williamson raporunda, Türk kadınının siyasal hakları kazanım için hazırlıklı olup olmadıkları konusuna da yer vermektedir. Raporda, İçişleri Bakanı (Şükrü Kaya), Dışişleri Bakanı ve diğer üst düzey yetkililer tarafından, kendisini doğrulayan açıklamaların yapıldığından bahsetmektedir. Diplomat, Şükrü Kaya ile bu konuda yaptığı görüşmede, kendisine kadınların bu ayrıcalıklara istekli ya da hazırlıklı olup olmadıklarını sorduğunu, buna cevaben Şükrü Kaya'nın da *Onlar [kadınlar] öyle olsun ya da olmasın, geniş toplumsal değişimleri başaran devrimin, kimseyi yarı yolda bırakmadan, aksine kadınlara da erkeklere olduğu kadar ulusal siyaset içerisinde ortam açarak makul hedefinde devam etme zorunluluğunu* dile getirdiğini aktarmaktadır. Yine rapora göre Kaya'nın, *kadınlara sorumluluk verilmedikçe onların asla bu sorumluluğu hakkıyla kullanamayacaklarını* belirttiği ifade edilmektedir (NARA, Roll 1, File 867.0131/2-1046). Williamson'ın raporda, Kaya'ya atıfla, *kadınlara sorumluluk verilmedikçe onların asla bu sorumluluğu hakkıyla kullanamayacakları* ifadesi, diplomatın seçme-seçilme hakkının devlet eliyle Türk kadınına verilen

bir hak olduğu düşüncesini referans verdiğini göstermektedir. Ancak konuyla ilgili Şükrü Kaya, Belediye Kanunu'nun görüşüldüğü meclis oturumunda, Türk kadınının her alanda zaten eşit olan haklarını, belediye işlerinde de tam olarak kullanma hakkına sahip olması gerektiğini, tarihin her döneminde erkeğiyle birlikte her türlü fedakarlık göstererek vatan ve milleti için bütün eziyetlere ve acılara katlanan Türk kadının belediye umurunda da tıpkı ev işlerinde olduğu gibi yerini alacağı (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 17, İçtima 3, 37. İnikat /20.3.1930, s. 24) şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Kaya'nın bu açıklamalarında da anlaşılacağı üzere Türk kadınının tarihin her döneminde ve ulusal bağımsızlık mücadelesinde göstermiş olduğu feragat ve fedakârlık, özellikle Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması ile Türkiye Cumhuriyeti'nin tesisinde sahip olduğu rol, kendi siyasi haklarını elde etmesinde ve eşit vatandaş statüsü kazanmasında tayin edici bir etkiye sahiptir. Kadının siyasi haklarını kazanması konusunda Kaya'nın açıklamalarının, *Kadınlar Halk Fırkası*'nın kurulması ve *Türk Kadınlar Birliği*'nin kadınların milletvekili adayı gösterilmesi yönündeki girişimlerinin sonuçsuz kalması, başka bir ifadeyle 1930 öncesindeki, kadın hareketinin siyasi temsiliyet noktasındaki girişimlerine karşı, genelleyici bir hüküm olarak değilse bile Şemsettin Bey ve Kazım Bey'in açıklamaları hatırlandığında, yönetici elitin bakış açısındaki değişimi göstermesi bakımından önemlidir.

Diplomatın raporunda üzerinde durduğu bir diğer mesele de Türkiye'de 1930 Belediye Seçimleri'nde, kadınların *belediye meclislerine ya da Büyük Millet Meclisi'ne seçilmelerinin zaman alacağı* iddiasıdır (NARA, Roll 1, File 867.0131/2-1046). Raporda, belediye meclislerine kadınların seçilmesinin biraz zaman alacağı belirtilmiş olmasına rağmen 1930 seçimlerinde azımsanamayacak sayıda kadın, bu meclislere girebilmiştir. Örneğin; CHF'den Seniye İsmail (Beykoz), 2050 oy, seçim bölgesinde %34'lük bir oy oranı, İstanbul genelinde ise %16'lık bir oy oranıyla seçimi kazanmıştır. CHF'den Latife Bekir Beyoğlu'nda 8445 oyla, seçim bölgesinde %66, İstanbul genelinde ise %17'lik bir oy oranı ile seçimi kazanmıştır. Beyoğlu'nda CHF'den Nakiye Hanım 6283 oyla, seçim bölgesinde %72, İstanbul genelinde ise %49'luk bir oy oranıyla seçimi kazanmıştır. Yine Beyoğlu'nda CHF'den Ayşe Remzi Hanım 5967 oyla, seçim bölgesinde %68, İstanbul genelinde ise %47'lik bir oranla seçimi kazanan kadın adaylar arasındadır. Yine Eminönü'nde Refika Hulusi Behçet ve Rana Sani Yaver gibi isimler CHF aday listesinde yer alan isimlerdir. İstanbul genelinde SCF Sarıyer bölgesinde en fazla oy oranına sahipken Adalar bölgesinde en az oy oranına sahiptir¹⁰. Suat Derviş ve Nezihe Muhittin ise SCF

¹⁰ Kartal'ın seçimlerde Cumhuriyet Halk Fırkası ve Serbest Fırkadan kazanan kadın adayların İstanbul bölgesi sonuçlarıyla ilgili verdiği veriler o dönemde Cumhuriyet gazetesinin 19, 20 Ekim 1930 tarihli nüshalarında yer almıştır.

aday listesinde yer alan isimlerdir. CHF'den İzmir'de Hasan Nalan ve Benal Nevzat belediye meclisine giren kadın adaylardır. (Kartal, 2016: 190-191).

Yine 1934 seçimlerinde kadınların seçimlere katılım durumuyla ilgili 27.10.1934 tarihli Dahiliye Vekaleti'nin Başvekalet Yüksek Makamı'na hitaben yaptığı yazışmada, seçim sonuçlarını gösterir cetvel (1934 tarihli Belediye Seçiminde illerde oy hakkı olanlar ve bu hakkı kullananların listesi) ve ekli yazıda, Eylül ve Ekim'de yapılmış Belediye seçiminin tamamlandığı, 519 sayılı Belediye Kanunu'na göre seçme hakkına sahip 1765404 kişiden 1059758 kişinin oy kullandığı, seçime katılma oranının dört sene önceki seçimlere oranla dört kat daha fazla olduğu belirtilmiştir. Yine aynı yazışmada bu oranın Ankara, İstanbul, İzmir, Adana gibi şehirlerin belediyelerinde dört katına çıktığı ve oy kullananların yarısının kadın olduğu ifade edilmiştir (CA, 30-10-0-0/82-538-1,2,3,4,5). Bu yazışmadan da anlaşılacağı üzere 1930 Belediye Seçimlerinde kadınların seçimlere katılma, intihap hakkını doğru kullanabilme durumları ve 1930 ve sonrasındaki seçimler üzerindeki etkisi açıkça görülebilmektedir. Yine 8 Şubat 1935 yılında yapılan seçimlerde, İstanbul, İzmir, Ankara gibi Türkiye'nin üç büyük şehrinde, seçimlere katılım oranı %80 idi ve bu oranın %48'ini kadınlar oluşturmaktaydı (*Cumhuriyet*, 8 Şubat 1935; *Son Posta*, 8, 9 Şubat 1935; Sezer, 1998: 895-896). Bu katılım oranının yüksekliği de kadınların siyasi haklarını kullanmakta ve seçimlere katılmaktaki ilgisini göstermesi açısından önemlidir (Sezer, 1998: 896). Dolayısıyla diplomatın bu konudaki öngörüsü, hem 1930, 1934 ve 1935 seçim sonuçlarına baktığında pratikle tam anlamıyla örtüşmemektedir. Çünkü rapora göre 1930 yılına kadar Türkiye'de siyasi hayata katılım sağlamayan kadınların böylesi yeni bir durum karşısında bu haklarını doğru şekilde kullanamayacakları ve bu durumun devamlılığının sağlanamayacağı öngörülmüştür. Diplomatın bu yorumu, yukarıda ifade edildiği üzere Türkiye'de siyasal alanda kadın haklarının bir talepten ziyade devlet tarafından kendilerine sunulan bir hak olarak, üstenci bir yaklaşımla devlet feminizmi (White, 2003) olarak algılanmasının bir izdüşümü olarak değerlendirilebilir. Bu konuyla ilgili *The New York Times*'da (15 Ocak 1933) *Advance of Women in Turkey Has Been Rapid Under Kemal* başlıklı haberde, *feminist hareketin, Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluşundan önce başladığı, devlet desteğinden mahrum olduğu için [Mustafa] Kemal'in rejiminden önce, çok az gelişme kaydettiği* belirtilmiştir. Haber, diplomatın değerlendirmesini, devlet feminizmi noktasında desteklese de kadın hareketinin, Cumhuriyetin kuruluşundan önce başladığı noktasında diplomatın raporundan farklı bir yaklaşım sergilemektedir. Neticede 1930, 1934 ve 1935 seçim sonuçları, Williamson'un 1930 yılına gelinceye kadar siyasal yaşamdan uzak olan kadınların 1930 Belediye Seçimlerine iştiraki, bundan sonraki seçimlere

katılımının sürdürülebilirliği ve katılımın devamı halinde bu durumun seçim üzerindeki etkisi konusundaki iddiasında yanıldığını göstermektedir.

1930'lu yıllarda Türkiye'de yaşanan gelişmelerle ilgili *The New York Times*'de özellikle, 1930'da kadınların seçimlere katılımının gelecekteki etkisinin Amerikan basınında yankısını göstermesi açısından ve 1934'te kadına seçme ve seçilme hakkının verilmesinin kadın hakları açısından önemli olduğunun dile getirildiği haberler ve yazılar dikkate değerdir. J. W. Kernick, *Women in Turkey Make Big Advance, Granting of Full Civil Equality with Men Long Indicated by Kemal's Policy* başlıklı yazısında, *Büyük Millet Meclisi'nin oybirliği ile, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 10. ve 11. maddeleri, kadınların yasama seçimlerinde oy kullanmalarına ve milletvekili olmalarına olanak sağlayacak şekilde değiştirildiği, daha önce 18 yaşından büyük erkeklerin oy kullanabildiği seçimlerde artık oy kullanma hakkının 21 yaşa kadınları da erkeklerle birlikte kullanılacak şekilde revize edildiği* ifade edilmiştir (*The New York Times*, 16 Aralık 1934). Yine aynı yazıda "Türk kadınının Türk erkeğiyle tamamen eşit medeni ve siyasi haklara sahip olduğu ve bu adımın sadece Türk devrimi açısından değil Asya devrimi açısından da önemli bir adım olduğu" vurgulanmıştır. Kernick'in bu ifadeleri de Williamson'un siyasi, sosyal haklarını kazanan Türk kadınıyla ilgili raporunda belirttiği hususların, 1934 tarihinde milletvekili seçimlerinde seçme-seçilme hakkına kavuşan Türk kadınının Amerikan basınındaki yankılarıyla ters düştüğünü ve diplomatın görüşlerinin erkenden yapılmış bir değerlendirme olduğunu göstermektedir. *The New York Times*'in (18 Mart 1930), *Turks Plan to Give Women Right to Hold Public Office* başlıklı haberi de 1930 yılı belediye meclislerine üye olan Türk kadınının bu hakkı elde etmesinin önemini, Williamson'ın hafife aldığını göstermektedir. Haberde, *belediye meclislerine seçilme hakkına kavuşan Türk kadınının bu hakkının, kadının seçme-seçilme hakkını kazanacak şekilde Türk Parlamentosunda görüşüleceği ve bu maddeyle Türk Anayasasının Türk vatandaşları arasında bütün eşitsizlikleri kaldırarak kadınlara eşit haklar vereceği şeklinde yorumlanabilecektir* denilmekte ve gelişmelerin Türk demokrasisinde kalıcı bir tesiri olacağı beklenmektedir.

Williamson'ın raporunda üzerinde durduğu başka bir konu ise kadınların o döneme kadar hükümet faaliyetlerinde oynadığı rolün kayda değer bir nitelikte olmadığıdır. Diplomat, *her ne kadar ilki Halk Partisi'nin bir üyesi olarak kaydedilen Nakiye Hanım olmak üzere iki kadın hâkimin atamasının yapıldığına vurgu yapsa da diğer yandan da şimdiye kadar hükümetin Ankara'daki sorumlu makamlardan herhangi birinde bir kadının bulunmadığını* da raporunda belirtmektedir. *Modern Türkiye'nin büyümesinde kadınların daha çok öğretmenler, okul ve lise idarecileri olarak en etkin rolleri oynadıklarına dikkat çekmektedir. Bu öğretmenlerin ise genellikle normal okullardan mezun olduklarını ve kadınların yavaş*

*yavaş ve henüz küçük ölçekte olsa da hemşirelik yapmaya başladıkları bilgisini paylaşmaktadır (NARA, Roll 1, File 867.0131/2-1046). Raporda, kadınların kamusal alandaki rollerinin siyasi çarkları çevirmek ve devlet işlerinde vazife almak ya da vazifelenirilmekten ziyade yeni kurulan Cumhuriyetin evlatlarını doğurtacak hemşirelik ya da yetiştirecek öğretmenlik gibi meslekler üzerinden ifa edildiği izlenimi verilmiştir. Ancak her ne kadar kadınların görünürlükleri beklenen düzeyde değilse bile bu dönemde Türkiye’de yaşanan gelişmeler de göz ardı edilmemelidir. Kartal (2016: 170) çalışmasında, Valilik, Belediye, Defterdarlık, Adliye, Vakıflar, Ticaret Odası ve İdaresi gibi resmi dairelerde ve diğer kesimlerde istihdam edilen kadın sayılarını sunmaktadır. Yine bu konuda Türkiye’deki gelişmeleri dönemin Amerikan basını da yakından takip etmiştir. *The New York Times*, Atatürk dönemindeki -siyasi hakları da içerecek şekilde hayatın her alanında- kadın haklarında yaşanan gelişmeleri sıklıkla gündemine almıştır. Diplomatın, Türkiye’de kadınların sınırlı alanlarda meslek icra ettiği konusundaki görüşü, raporun yazıldığı tarihten önce ve sonraki dönemde *The New York Times*’da yer alan haberlerle de çelişmektedir. Örneğin; *The New York Times* (16 Aralık 1934) tarihli yazıda, *on bir yıl kadar kısa bir süre içinde Mustafa Kemal Atatürk’ün gayretleriyle Türk kadınının aktif bir şekilde cemiyet hayatının bir parçası olduğu ve kamu işlerinde aktif şekilde yer aldığı* ifade edilmiştir. Yine *The New York Times*’ın 1925-1934 yılları arasında çeşitli gazete haberlerinde, kadınların kamusal alanda ve hizmet sektöründe; belediye başkanı, doktor, avukat, hâkim, bankacı, işletmeci, sekreter, kuaförlük gibi mesleklerle meşgul olduklarından ve Avrupa ve Amerika’daki hemcinsleriyle eşitlenmiş olduklarından bahsedilmiştir (*The New York Times*, 20 Aralık 1925; *The New York Times*, 15 Ocak 1933; *The New York Times*, 16 Aralık 1934).*

Son olarak raporda, *Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren Türk kadınları tarafından tartışmasız bir şekilde kaydedilen ilerlemeye rağmen, kadınların hem evdeki hem de toplumdaki konumlarının halen Batı medeniyetlerinin kadınları tarafından işgal edilen konumdan uzak olduğu* ifade edilmiştir (NARA, Roll 1, File 867.0131/2-1046). Williamson’ın, dünya kadınları arasında Türk kadınlarının haklar, özellikle de siyasi hakları konusunda kat ettiği mesafenin¹¹ Batı’ya göre daha geride olduğu yönündeki görüşü, o dönem itibarıyla Türkiye’deki gerçeği olduğu gibi yansıtmamaktadır. Öyle ki Türkiye’de kadınlar, 1930’a gelinceye dek, sosyal, ekonomik, hukuki çeşitli hakları elde etmişler, 1930’da belediye seçimlerine katılmışlar, 1933’te muhtarlık için, 1934’te milletvekili olabilmek için seçme ve seçilme hakkını elde ederek siyasi haklarını da

11 White (2003, s. 145-159) ise Türk kadınlarının haklar, özellikle de siyasi hakları konusunda kat ettiği mesafe konusunda Türkiye’deki kadın feminizminin Modern Türkiye’nin oluşumu sırasında devlet eliyle gerçekleştirildiğini ileri sürmektedir. White gibi Kardam (2005:39) da Cumhuriyet dönemi kadınlarla ilgili reformları, devletin desteklediği feminist hareketler bağlamında değerlendirmektedir.

kazanmışlardır. Türk kadınının önce belediye seçimleri sonra milletvekili seçimlerinde siyasi haklarını elde etmesi ve bu hakların çağdaş memleketlerin ekseriyetinde dahi kadından esirgenen bu siyasi hak olduğu konusunda Mustafa Kemal Atatürk bu gerçeği şu şekilde ifade etmektedir:

“Türk kadını evdeki uygar yerini yetki ile işgal etmiş, iş hayatının her safhasında başarılar göstermiştir. Siyasî hayatta belediye seçimlerinde tecrübesini yapan Türk kadını, bu sefer de milletvekili seçme ve seçilme suretiyle haklarının en büyüğünü elde etmiş bulunuyor. Uygar memleketlerin birçoğunda kadından esirgenen bu hak, bugün Türk kadınının elindedir ve onu yetki ve liyakatle kullanacaktır.” (Eldeniz, 1956:741).

Williamson’ın, Türk kadının sosyal ve siyasi haklar konusunda Batı medeniyetindeki kadınlara göre daha geride olduğu yönündeki iddiasının zayıflığını gösteren bir gerçek de kadınlarının ilk kez katıldığı 1935 ve 1936 ara seçimlerinde, 18 kadın milletvekilinin¹² parlamentoda yerini almış olmasıdır. Bu dönemde Mecliste bulunan kadın milletvekillerinin erkeklere oranı bakımından Türkiye, dünyada ön sıralarda yerini almıştır (Feyzioglu, 1986: 599; Yüceer, 2008: 148). *The New York Times*’da (2 Mart 1935), *17 Women Take Oath As Turkish Deputies Assembly Cheers Them, Then Proceeds to Re-elect Kemal Atatürk as President* başlıklı haberinde, Türkiye’de 386 vekilin yemin ettiği Parlamento’ya 17 kadın milletvekilinin girdiğini ve bu kadın vekillerin, *millet egemenliğinin sınırlandırılmayacağı, asla cumhuriyet prensiplerinden vazgeçilmeyeceği* şeklinde yemin ettiklerinden bahsedilmiştir. Kadınlara intihap hakkının tanındığı dönem itibarıyla dünyanın pek çok gelişmiş ülkesinde dahi kadınların siyasal hakları gündemde değildir. Kadınların siyasal yaşantıda varlıklarını göstermesi Finlandiya, Norveç, Danimarka gibi Kuzey Avrupa ülkelerinde 1900’lü yıllarda başlamışken Amerika ve İngiltere gibi ülkelerde Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra gerçekleşmiştir (Erkan, 2011: 1025-1026; Konan, 2011: 157-174; Daver, 1968: 113-114; Şıvgın, 1999: 257; Gökçimen vd., 2009:2-4.). Ancak Türkiye’de Parlamentoda kadınların temsili açısından bu oran, daha sonraki seçimlerde, çok partili hayata geçildikten sonra 1939’da 16 kadın vekil, 1943’te 16 kadın vekil, 1946’da 9 kadın vekil (Gök ve Kılınççeker, 2019: 55), 1950 ve 1951 seçimlerinde 3 kadın vekilin meclise girmesiyle düşüş göstermiştir. 1935-1936 seçimlerinde meclise giren kadın vekil oranı %4,5 oranında iken, 1950-1951’de %0,61’e inmiştir (Sezer, 1998: 896).

12 1935 yılında yapılan seçimlerinde Parlamenteoya giren kadın milletvekilleri şu isimlerden oluşmaktadır. Aftonkarahisar’dan Mebrure Gönenç, Ankara’dan Satı Çırpan, Antalya’dan Türkan Örs Baştuğ, Balıkesir’den Sabiha Gökçül Erbay, Bursa’dan Şekibe İnsel, Çankırı’dan Hatice Özgener, Diyarbakır’dan Huriye Öviz Baha, Edirne’den Fatma Memik, Erzurum’dan Nakiye Elgün, İstanbul’dan Fakihe Öymen, Kayseri’den Ferruh Güpgüp, Konya’dan Bahire Bediş Aydılek, Malatya’dan Mihri Bektaş, Samsun’dan Meliha Ulaş, Seyhan’dan Esmâ Nayman, Sivas’tan Sabiha Görkey, Trabzon’dan Seniha Hızal, İzmir’den Benal Nevzad Arıman. Kadın milletvekillerinin detaylı biyografileri için bk. (Gökçimen vd., 2009: 445; Sezer, 1988: 897-900).

Sonuç

Türkiye’de kadın haklarının gelişimi Tanzimat dönemiyle başlayıp Cumhuriyet Türkiye’sinde devam etmiş, 1580 sayılı Belediye Kanunu ile kadınların siyasi haklarını kazanması ve seçme ve seçilme hakkını elde etmesiyle neticelenmiştir. 1930 seçimleri, Türkiye Cumhuriyeti’nin siyasi hayatında olduğu kadar, kadın hakları konusunda mesafe kat etmek açısından modern Türkiye’nin yapılandırılmasında önemli bir kilometre taşı olmuştur.

Amerikalı Diplomat David Williamson, 3 Haziran 1930 tarihli raporunda, TBMM’nin Belediye seçimlerinde kadınlara oy kullanma hakkı veren yasal düzenlemenin ülke seçimlerine katılacak kadınların, ulusal seçimler üzerindeki muhtemel sonuçları ile ilgili görüşlerini elçilik aracılığı ile Amerika Dışişleri Bakanlığı’na raporlamıştır. Williamson raporunda, 1930’da kadınların Belediye seçimlerine katılmaları ve seçme ve seçilme hakkını kazanmalarının devrimin zorunlu bir sonucu olarak yorumlamıştır. Ancak kadın hareketi bağlamında, Cumhuriyetin kuruluş sürecinde, *Kadınlar Halk Fırkası* ve sonrasında *Türk Kadınlar Birliği*’nin kuruluşu gibi iki önemli gelişme yaşanmıştır ve bu oluşumlardan diplomatın raporunda bahsedilmemiştir. Bu gelişmeler, kadınların siyasi haklarını elde etmesi noktasında yaşanan gelişmenin, devrimin zorunlu bir sonucundan ziyade öncesinde başlamış bir hareketlenmenin devamı, başka bir ifadeyle, süreklilik bağlamında da okunabileceğini göstermektedir. Kadınların siyasi hakları kazanımı, modern ulus devlet inşasının bir aracı olarak Cumhuriyet Türkiye’sinin yeniden yapılanma sürecinin, inkılapların bir neticesi olarak da görülebilir; ancak bu netice, zoraki ve birdenbire meydana gelen bir sonuçtan ziyade, Cumhuriyetin kuruluşundan önce başlayan haklar kazanımını devrimin hızlandırdığı bir sonuç olarak okunmalı ve yorumlanmalıdır.

Kadınların, hayatın her alanındaki pozisyonlarını pekiştirecek haklarıyla ilgili taleplerinin, siyasi haklarının eğitimli, aydın kadın eliyle gerçekleştirilmiş olduğu ve Türk modernleşmesinin cinsiyet eşitliği temelinde kadının devlet aygıtında ve kurumların karar alma organlarında eşit statüde temsilini tamamen içerecek bir modele tam anlamıyla sahip olmadığı gerçeğiyle birlikte, Osmanlı Devleti’nin son dönemine, özellikle Meşrutiyet dönemine uzanan bir serüveni olduğu unutulmamalıdır. Kadınların siyasal haklarını kazanma hızı, beklenen seviyede olmasa da kaydedilen her ilerleme, birbirine eklenilerek, birbirini besleyerek modern Türkiye’nin dönüşümünde büyük bir hızla neticeye ermiştir. Yine Türkiye’de kadın hareketinin, 1930 öncesinde, yeni rejimin kuruluş aşamasında olması, erkek egemen düşüncenin yansımaları gibi nedenlerden dolayı sekteye uğramış olması, *Kadınlar Halk Fırkası*

ve *Türk Kadınlar Birliği*'nin yaşadığı olumsuz tecrübeler hesaba katılmazsa; 1930 sonrasında ve özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında, genel olarak tüm dünyada katılımcı, çoğulcu demokratik sistemlere yönelişle beraber, Türkiye'nin yüzünü Batı'ya çevirmesiyle birlikte, Batı bloğunda yer alabilmenin gerekliliklerini başka bir ifadeyle imaj siyasetinin ya da rejimin kadına karşı araçsallaştırma politikasının gereğini yerine getirmek adına bile olsa, kadın hareketi konusundaki girişim ve gelişmelerin, sonuç itibarıyla kadının aktif olarak siyasi hayatın içinde yer almasına ve siyasi haklarını kazanımına katkı sağladığı söylenebilir. Neticede, gerekçesi her ne olursa olsun, Türkiye'de kadınların siyasal haklarını kazanması, kökenleri Cumhuriyet öncesine dayanan, konjonktürel gelişmelerin de etkisiyle Atatürk inkılaplarının hız kazandırdığı ve inkılapların bir parçası olarak muasır medeniyet seviyesine erişebilmek için modernleşme çabası içinde demokrasi yolunda kaydedilen bir ilerleme olarak yorumlanabilir.

Türk kadınının, 1930 tarihli Belediye Seçimleri'ne kadar siyasi hayatın dışında tutulmasının, 1930 Belediye Seçimleri'ne katıldığında ise seçim hakkını doğru kullanamayacağı ve sonraki seçimlerde de kadının seçimlere katılımının etkisinin ve yansımalarının olmayacağı konusunda raporda yer alan değerlendirmelerin, Türkiye'de o tarihlerde yaşanan seçim pratiği ve sonuçlarıyla uyumlu olmadığı görülmüş; sonuçlar, diplomatın değerlendirmelerinin erken ve aceleci yapılmış bir öngöründen ibaret olduğunu göstermiştir. Bu erken değerlendirme, metnin, Eylül ve Ekim 1930'da gerçekleşmiş olan Belediye Seçimleri'nden üç ay kadar evvel, 3 Haziran 1930'da kaleme alınan bir rapor olması ihtimalinden kaynaklanabileceği gibi kadınların 1930 Belediye Seçimleri'ne katılımının gelecek yıllardaki -1934, 1935 ve 1936 seçimleri-etkisini görmeden bir kaniya varmasının sonucu olduğu kanaatine de varılabilir. Yine bu öngörünün, Batı'nın önyargıyla Doğu'ya yaklaşımının bir yansıması olduğu da söylenebilir; demokrasi geleneğinin doğulu toplumlarda ideal olarak yaşatılamayacağı anlayışı ve kadının konumuna oryantal bakışın bir sonucu olduğu yönündeki bir önyargıdan kaynaklandığı düşünülebilir.

Diplomat yine raporunda, Türk kadınının 1930 Belediye seçimlerinde kazandığı seçme seçilme hakkının gelecek seçimler üzerindeki etkisini hafife almıştır. Diplomatın bu bakışı, siyasi elitler tarafından Türk kadınına tanınan hakkın, üstten dayatma şeklinde, devlet eliyle gerçekleştirilen bir tür *devlet feminizmi* bağlamında değerlendirdiği şeklinde okunabilir. Hâlbuki seçimler, yukarıda metinde de açıklandığı üzere hem 1930 ve 1934 seçim sonuçları açısından hem de 1935 ve 1936 seçimlerinde meclise on sekiz kadınının girmesiyle sonuçlanmıştır. Ancak 1935 seçimlerinde meclise giren kadın milletvekilleri de kadın sorununa dair tartışmaları gündem edinmemiştir. Her şeye rağmen

bütün bu gelişmeler, aynı dönemde siyasi hakların kullanımı çerçevesinde Türk kadınının konumunun dünyadaki hemcinsleriyle karşılaştırıldığında, ortaya çıkan sonucun kayda değer bir seviyede olduğunu göstermektedir. Ancak meclise giren milletvekili oranı 1935 ve 1936 ara seçimlerinde daha yüksek bir orandayken çok partili hayata geçiş sürecinden sonra yapılan seçimlerde, 1946, 1950 ve 1951’de bu oran düşmüştür. Bu da kadın hareketinin Türkiye’de gelişiminin, kadınların siyasal alandaki temsilinin, Cumhuriyetin ilk yıllarında daha iyi bir durumdayken, çok partili hayata geçişten sonra parlamentoda, sayısal anlamda azaldığını göstermektedir. Bu sonuç, uzun vadede kısmen de olsa diplomatın öngörüsünü destekler niteliktedir.

Sonuç olarak rapor, diplomatın yer yer şahsi görüşlerini içermekle birlikte, Türk medyasında çıkan haber ve tartışmaları da dikkate alarak, Türk yetkililerinin basın açıklamaları ve onlarla bizzat yapılan görüşmelerden elde edilen bilgilere dayanarak hazırlanmıştır. Bu durum da raporun kamuoyu yoklaması niteliği taşıdığını göstermektedir. Dolayısıyla Türk kadınının Cumhuriyet devrimleri ile hız kazanan sosyal, hukuki, siyasi hak kazanımının Türk toplumu ve Türk siyaseti için ne anlam ifade ettiği araştırılmış ve Amerikan yönetimi bilgilendirilmiştir.

Kaynakça

Resmi Kaynaklar

Resmî Gazete, 14 Nisan 1930, Sayı 1471 (<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1471.pdf>) (17.11.2021).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 28, İçtima 17, 4. İnikat/ 3.4.1923.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 17, İçtima 3, 37. İnikat /20.3.1930.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 25, İçtima 4, 12. İnikat /5.12.1934.

Arşiv Kaynakları

The U.S. National Archives and Records Administration (NARA). Roll 1, File 867.0131/2-1046.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CA), 30-10-0-0/82-538-1.

(CA), 30-10-0-0/82-538-2.

(CA), 30-10-0-0/82-538-3.

(CA), 30-10-0-0/82-538-4.

(CA), 30-10-0-0/82-538-5.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CA), 490-1-0-0/286-1146-1.
(CA), 490-1-0-0/286-1146-2.

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet, 19 Mart 1927.
Cumhuriyet, 4 Nisan 1930.
Cumhuriyet, 6 Nisan 1930.
Cumhuriyet, 7 Eylül 1930.
Cumhuriyet, 8 Şubat 1935.
Karagöz, 25 Temmuz 1339 /1923.
Karagöz, 30 Teşrin-i Sani / Kasım 1929.
Karagöz, 29 Eylül 1934.
Karagöz, 12 Birinci Kanun/Aralık 1934.
Karagöz, 25 Nisan 1935.
Son Posta, 8, 9 Şubat 1935.
The New York Times, 20 Aralık 1925.
The New York Times, 18 Mart 1930.
The New York Times, 15 Ocak 1933.
The New York Times, 16 Aralık 1934.
The New York Times, 2 Mart 1935.
The New York Times, 29 Nisan 1935.
Vakit, 17 Nisan 1339/1923.
Vakit, 18 Nisan 1339/1923.
Zümrüdüanka, 21 Haziran 1339/1923

Kitaplar ve Makaleler

Akşit, E. E. (2005), *Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
Baykal, B. S. (1984), "Millî Mücadelede Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1/1: 108-126.
Baykal, Ö. (2021), "Kemalizm'in Kadın Siyaseti: Unutma, Bastırma ve Araçsallatırma", *Liberal Düşünce Dergisi*, 102: 105-131.
Balci M. & Tuzak, M. (2017), "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Nezihe Muhiddin Özelinde Türk Kadınlarının Siyasi Hakları İçin Mücadelesi", *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 1: 43-51.
Berkes, N. (1979), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
Berktaş, F. (2004), "Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye", İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları, 7: 1-30.

- Bolat S. B. (2014), "1930 Kadınlara İntihap (Seçme- Seçilme) Hakkı Verilmesine Yönelik Tutumlar", CTAD, 10/19: 27-50.
- Çakır, S. (1991), "Siyasal Yaşama Katılım Mücadelesinde Türk Kadını", Necla Arat (ed.), *Kadınlara ve Siyasal Yaşam: Eşit Hak-Eşit Katılım* içinde (ss. 131-142), İstanbul: Cem Yayınevi.
- Çakır, S. (1997), "Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan-Nezihe Muhittin", *Toplumsal Tarih* 8/46: 6-14.
- Çakır, S. (1996), *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Daver, B. (1968), "Political Rights of Women", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 23: 111-120, Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/3149/43768>, (3.6.2021).
- Doğramacı, E. (1989), *Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Eldeniz, P. N. (1956), "Atatürk ve Türk Kadını", *Bellekten*, XX/80: 739-745.
- Erder, T., Unat, N. A., Kandiyoti D. & Kıray, M. B. (1982), *Türk Toplumunda Kadın*, İstanbul: Türk Sosyal Bilimler Derneği Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları.
- Erkan, A. Ü. (2011), "The Formation of Feminist Identity: Feminism in the 1930' Turkey and Britain", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19/3: 1013-1028.
- Feyzioğlu, T. (1986), "Atatürk ve Kadın Hakları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 11/6: 585-602.
- Gök, S. & Kılınççeker Ö. (2019), "Türk Kadınının Siyasete Giriş Süreci ve İlk Kadın Sayılab Mihri İffet Pektaş", *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/8: 48-84.
- Gökçimen, S. (2008), "Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi", *Yasama Dergisi*, 10: 12-16.
- Gökçimen, S., Yapıcı, H., Kaya E. & Taner, G. (2009), *Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlamenterler 1935-2009*, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- Güzel, Ş. (1985), "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal değişim ve Kadın", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 3-4, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaplan, L. (1998), "Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)", Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Karaman, Y. (1994), "Planlı Dönemde Kadın Eğitimi Politikamız", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 27/ 1: 401-427.
- Kartal, C. B. (2016), "1930 Belediye Seçimlerinde Türk Kadınlar Birliği'nin Faaliyetleri", *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/3: 165-197.
- Konan, B. (2011), "Türk Kadınının Siyasi Hakları Kazanma Süreci", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 60/1: 157-174, Erişim Adresi: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/1584/17173.pdf>, (19.2.2020)
- Kardam, F. (2005), *Turkey's Engagement with Global Women's Human Rights*, Londra: Ashgate Publishing.
- Kurnaz, Ş. (1992), *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Leake, A. (2012), "A Brief History of the Feminist Movements in Turkey", 1-6, Retrieved from <https://www.e-ir.info/pdf/26104>, (2.9.2021).

- Libal, K. (2008), "Staging Turkish Women's Emancipation: Istanbul, 1935", *Journal of Middle East Women's Studies*, 4 (1). Special Issue: Early Twentieth-Century Middle Eastern Feminisms, Nationalisms, and Transnationalisms, 31-52, Erişim Adresi: https://www.jstor.org/stable/10.2979/MEW.2008.4.1.31?origin=JSTOR_df&seq=1#metadata_info_tab_contents, (25.7.2021).
- Okyar, A. F. (1980), *Üç Devirde Bir Adam*, Cemal Kutay (haz.) İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Özer, S. (2013), "Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı Verilmesinin Türk Kamuoyundaki Yankıları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 85: 131-167.
- Özdemir, N. (2011), "Milli Mücadelede Kadın Desteği: Bolu Müdafaa-ı Vatan Gazi Kadınlar Cemiyeti", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23: 49-63.
- Sancar, S. (2011), "Türkiye'de Kadın Hareketinin Politikası: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler", Serpil Sancar (der.), *Birkaç Arpa Boyu... 21.Yüzyıla Girenken Türkiye'de Feminist Çalışmalar içinde* (s. 53-109). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Sarıçoban, G. (2017), "Milli Mücadele'de Anadolu Kadını", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21/4: 1331-1346.
- Sezer, A. (1998), "Türkiye'deki İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclis'teki Çalışmaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 14/42: 889-905.
- Şivgin, H. (1999), "Atatürk ve Türk Kadın Hakları", *Erdem*, Sayı 31: 245-258.
- Tekeli, Ş. (1982), *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Toprak, Z. (1994), "Türkiye'de Siyaset ve Kadın: Kadınlar Halk Fırkası'ndan 'Arsiulusal Kadınlar Birliği Kongresi'ne (1923-1935)", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2: 5-12.
- Toprak, Z. (1988), "Halk Partisi'nden Önce Kurulan Parti Kadınlar Halk Partisi", *Tarih ve Toplum Dergisi*, 9 (51): 30-31.
- Uyaniker, F. (2009), *Milli Mücadelede Türk Kadını*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Yazıcı, N. (2011), "Çanakkale Savaşı'nda Türk Kadınının Rolü", *Akademik Bakış*, 9: 245-264.
- Yetkin, Ç. (2004), *Atatürk'ün Vatana İhanetle Suçlandığı Serbest Cumhuriyet Partisi Olayı*, İstanbul: Otopsi Yayınları.
- Yurdsever Ateş, N. (2009), "Fırka ya da Cemiyet (Türk Kadın Birliği)", Fatma Türe, Birsen Talay Keşoğlu (haz.), *Kadın Belleğini Oluşturmada Kaynak Sorunu Sempozyumu 17-19 Nisan 2009 içinde* (s. 456-461). İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları.
- Yüceer, S. (2008), "Demokrasi Yolunda Önemli Bir Aşama: Türk Kadınına Siyasal Haklarının Tanınması", *Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (14), 131-151.
- White, J. B. (2003), "State Feminism, Modernization, and the Turkish Republican Woman", *NWSA Journal*, 15 (3): 145-159.
- Zihnioğlu, Y. (2003), *Kadinsız İnkılap Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, İstanbul: Metis Yayınları.

Halil Fikret Kanad'ın Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye Yaklaşımı

Selçuk Uygun*

Öz

Türkiye Cumhuriyeti, millî bir devlet olarak inşa edilmiştir. Bu inşa sürecinde eğitime yüklenen en önemli rol, Atatürk ilke ve inkılâpları doğrultusunda Türk milleti bilincini kazandırmak olmuştur. Bunun için eğitimin temel ilkesi millîlik olarak belirlenmiştir. Bu ilkeye uygun olarak da Türkiye'de "millî eğitim" kavramı, politikası ve pratiği resmîyet kazanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında milliyet ideali ile birlikte millî eğitim ilkesinin teori ve pratiğini konu alan eserlerden biri, Dr. Halil Fikret Kanad'ın (1892-1974) *Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye* başlıklı kitabıdır. Bu makalenin amacı, Kanad'ın bu eserini esas alarak onun milliyet ideali ve millî terbiye konusundaki yaklaşımını betimlemektir. Çünkü o, aynı zamanda resmi ideolojinin yılmaz savunucularından biridir. Kanad'a göre Cumhuriyetin kurucu kadrosunun öngördüğü Türk milletinin yetiştirilebilmesi için aile, okul, toplum ve devlet birlikteliğinde ve müşterek amaçlar doğrultusunda bilimsel ve pedagojik esaslara uygun planlı ve programlı bir millî eğitim sistemi takip edilmelidir. Bu ve benzeri sonuçlardan hareketle Kanad'ın kitabı, resmî ideolojinin propaganda programı gibidir. Bu yönüyle de Kanad'ın millî terbiye yaklaşımı, bir "toplum mühendisliği" anlayışı şeklindedir. Kanad'ın resmi ideoloji ile ilintili bu yaklaşımı, Cumhuriyet dönemi millî eğitim politika ve uygulamalarının anlaşılabilirliğine katkı sağlar niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Halil Fikret Kanad, Milliyet İdeali, Millî Eğitim.

Halil Fikret Kanad's Approach of "Ideal of Nationality and Total National Education"

Abstract

The Republic of Turkey has been built as a nationalist country. The most important role attributed to education in this construction process was to raise the consciousness of the Turkish nation in line with Atatürk's principles and reforms. For this reason, the basic principle of education has been determined as nationality. In accordance with this principle, the concept, policy and practice of "national education" became official in Turkey. One of the works on the theory and practice of the national education principle along with the ideal of nationality in the first years of the Republic is Halil Fikret Kanad's (1892-1974) book titled *Milliyet İdeali ve Topyekûn Milli Terbiye*. The purpose of this article on this work is to describe Kanad's approach to the ideal of nationality and national education. Because he is also one of the staunch defenders of the official ideology. According to Kanad, in order to raise the Turkish nation envisaged by the founding cadre of the Republic, a planned and programmed national education system in accordance with scientific and pedagogical principles should be followed in cooperation with the family, school, society and state and in line with common purposes. From this and similar results, Kanad's book is like the propaganda program of the official ideology. Kanad's national education approach is in the form of of "social engineering". This approach related to the official ideology, contributes to the understanding of the national education policies and practices of the Republican period.

Keywords: Halil Fikret Kanad, Ideal of Nationality, National Education.

*Prof. Dr. | Süleyman Demirel Üni., Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü
selcukuygun@sdu.edu.tr ORCID: 0000-0002-6808-2829 | DOI: 10.36484/liberal.1121692
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 27, Sayı:108, Güz 2022, ss. 85-107.
Gönderim Tarihi: 26 Mayıs 2022 | Kabul Tarihi: 8 Aralık 2022

Giriş

Milliyetçilik, 1789 Fransız İhtilalinden sonra gelişen ve modern devlet anlayışı ile tarih sahnesine çıkan bir zihniyetin ürünüdür. Ancak bu zihniyetin bileşenleri her millet için aynı değildir. Ernest Renan'a (2016: 49-50) göre, milliyeti oluşturan bir toplumun ortak hissiyatıdır. Bu hissiyatı oluşturan şeylerden biri, ortak zengin hatıralar mirasına sahip olmak diğeri ise birlikte yaşama arzusudur. Ona göre insan ne ırkının, ne dilinin, ne de dinin, ne nehirlerin akışının ne sıradağlarının kölesidir. Sağlıklı bir akla ve sıcak bir kalbe sahip büyük bir insan topluluğunun oluşturduğu ahlâkî bilinç bir milleti oluşturabilir. Ancak modern dönemde milletlerin doğuşuna bakıldığında onların her birinin var oluş nedenlerinin benzerliklerinin yanında birbirinden oldukça farklı olduğu görülür. Değişmeyen gerçeklik ise milliyetçiliktir. Başka bir ifade ile tek tür bir milliyetçilikten veya değişmeyen bir milliyetçilik tanımından da söz etmek pek mümkün değildir (Özkırımlı, 2016: 69).

Örneğin milliyetçilik, bazen bir milletin varlığını ve üstünlüğünü savunan siyasî ve kültürel ideolojiler olarak tanımlanabilirken, bazen de, bir millet olma şuuru ve ahlâkî bilince sahip olma çabası olarak görülebilmektedir. Burada önemli olan, milliyet idealini oluşturan değişkenlere yönelik bileşenlerin neler olduğu ve bu idealin nasıl tanımlandığı ve hayata geçirildiğidir.

Türkiye Cumhuriyeti, imparatorluk mirası üzerine inşa edilen yeni bir ulus devlet olarak kurulmuştur. Devletin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, milletin dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasî, içtimaî heyet olduğunu belirtmiştir. Halkıyla birlikte zorlu bir kurtuluş mücadelesi verip ardından yapmış olduğu inkılâplarla yeni bir ulus devletin inşasına girişen Atatürk, İtalya'nın birliğini sağlamada büyük rol oynayan Massimo d'Azeglio'nun "İtalya'yı kurduk; şimdi İtalyanları yaratmalıyız" sözüne benzer şekilde hareket etmiş, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduktan sonra Türk milletini yaratmayı amaçlamıştır (Uygun, 2018: 169). Türk milletinin oluşumunda ise, eğitim, okul ve öğretmenleri en önemli araçlar olarak görmüştür.

Atatürk'e göre eğitim, millî olmalıdır. Millî eğitim, öncelikle bir millet olmak için bir millî kültür davası olarak ele alınmıştır. Atatürk, millî eğitimin ne olduğunu daha Kurtuluş Savaşı yıllarında 15 Temmuz 1921'de Ankara'da topladığı I. Maarif Şurası'nda öğretmenlere şöyle tanımlamıştır (MESD I, 1946: 4): "Bir millî terbiye programından bahsederken, yabancı fikirlerden, Şarktan ve Garptan gelebilen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciye-i milliye ve tarihimize mütenasip bir kültür kastediyorum."

Eğitimde millî eğitim ideali, ilkesi veya ideolojisi, aslında İmparatorluğun son dönemi olarak bilinen II. Meşrutiyet yıllarında konuşulmaya başlanmış ve ulus devletin inşasıyla birlikte resmî bir eğitim politikasına dönüşmüştür. Bu politikayı kuramsal boyutta ilk olarak ele alan, yazılarıyla olgunlaştırıp felsefî temelini oluşturanlardan birisi ve Atatürk'ü de bu fikirleriyle etkileyen Ziya Gökalp'tir. Gökalp'in eğitimden öncelikli beklentisi halka millet olma bilincinin kazandırılmasıdır. Millet olabilmek için de “millî terbiye” yolu izlenmelidir. Gökalp (1997: 36), “Sosyolojinin ilmî usulüyle, millî kültürümüzü keşfederek, dinde, ahlâkta, hukukta, lisanda, estetikte, iktisatta nasıl bir şahsiyete sahip olduğumuz anlaşıldıktan sonradır ki, kesin bir surette ‘millî terbiye’ devrine girebileceğiz” değerlendirmesinde bulunmuştur. Bu devir, Cumhuriyet devridir. Çünkü Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte eğitimde millîlik ilkesi, politikası veya ideolojisi benimsenmiştir. Ancak millî eğitimin tam ne olduğu veya nasıl icra edilmesi gerektiği noktasında siyasî ve toplumsal mutabakata dayalı bir uyumdan da söz etmek mümkün değildir. Örneğin, Ziya Gökalp, bu kavramı kuramsal boyutta tanımlarken “millî terbiye” ve “asrî talim” ikilemi içinde veya “kültür” ve “medeniyet” sentezinde açıklama yoluna gitmiştir. Atatürk ve Gökalp'in dışında başka düşünürler ve eğitim politikacıları da millî eğitim konusunda farklı yaklaşımlar gösterebilmiştir (Uygun, 2018: 272-275).

İşte bu noktada yurt dışında ilk defa eğitim bilimleri alanında doktora düzeyinde eğitim görmüş, Cumhuriyetin başlarından itibaren Cumhuriyetin saygın eğitim kurumlarında uzun yıllar çalışmış, Cumhuriyetin özgün eğitim kurumları olarak bilinen Köy Enstitülerinin kuruluşuna fikri kaynaklık etmiş Halil Fikret Kanad'ın millî eğitim konusundaki görüşleri de önemlidir. Onun 1942'de yayınladığı *Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye* kitabı, bu yönüyle en özgün eseridir. Kanad'ın, başta bu eseri olmak üzere diğer eserleri ve onunla ilgili yapılmış araştırmalardan hareketle “milliyet ideali ve topyekûn millî terbiye” yaklaşımı irdelemeye değerdir. Kanad'ın biyografisi, milliyet ideali, eğitim düşüncesi ve reform pedagojisi, eğitim bilimleri, okul reformu ve öğretmen eğitimindeki yeri ve benzeri konularda muhtelif çalışmalar yapılmıştır (Özdoğan & Schwenk & Uygun, 2002; Kavcar, 2002; Binbaşıoğlu, 2002; Karadeniz, 2011). Bu makalede ise, onun milliyet ideali ile topyekûn millî eğitim yaklaşımı arasındaki ilişki doğrudan kendi eserinin analizi ile betimlenmiştir.

Amaç

Bu araştırmanın amacı, Halil Fikret Kanad'ın *Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye* başlıklı eserini analiz ederek onun bu konulardaki yaklaşımını diğer çalışmaları ve ilgili kaynaklarla ilişkilendirerek betimlemektir. Bu genel amaca uygun olarak şu sorulara cevap aranmıştır:

1. Halil Fikret Kanad kimdir ve Türk eğitim sistemindeki yeri nedir?
2. Onun *Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye* eseri niçin önemlidir ve eserin temel özellikleri nelerdir?
3. Kanad'ın milliyet idealine ilişkin düşünceleri nelerdir?
4. Kanad'ın millî eğitim görüşü nedir ve 'topyekûn millî terbiye' kavramı ile nasıl bir millî eğitim yaklaşımı izlemiştir?

Yöntem

Bu araştırmanın yöntemi, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesidir. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım & Şimşek, 2000: 140). Araştırmanın temel dokümanı, Kanad'ın (1942) *Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye* başlıklı kitabıdır. Bu kitap, Kanad'ın diğer eserleri ve ilgili kaynaklar ile birlikte ele alınarak analiz edilmiş ve değerlendirilmiştir.

Bulgular ve Yorum

Bulgular, araştırmanın alt problemlerine göre sıralanmış ve içeriğe ilişkin analizler kategori başlıkları altında betimlenmiştir.

Halil Fikret Kanad'ın Hayatı ve Türk Eğitim Sistemindeki Yeri

Çalışmanın esasını oluşturan Halil Fikret Kanad'ın *Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye* yaklaşımını ele almadan önce onun hayatı hakkında kısa bir bilgi vermek açıklayıcı olabilir.

Kanad, 5 Ocak 1892'de Makedonya'da, o zaman bir Türk ili olan Manastır'ın Serfice kasabasında doğmuştur. İlkokulu Serfice'de okuduktan sonra Manastır'da o zaman yeni açılan Sanayi Mektebine yazılmış, burada 4 yıl okuduktan sonra Manastır İdadisinden 1910 yılında mezun olmuştur. Aynı yıl Almanya'ya öğrenim için gönderilmiş ve 1910-1912 yılları arasında Almanya'da bir lisede dinleyici öğrenci olarak bulunmuş ve bu sürede Almanca öğrenmiştir. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sırasında bir iki yıl eğitimi aksamış olsa da önce Berlin Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde, sonra Leipzig Üniversitesi'nde Pedagoji öğrenimi görmüştür (Gündüzalp, 1961: 338-340; Binbaşoğlu, 2000: 15-16).

Kanad, Pedagoji alanında Türkiye'de ilk doktoralı eğitimcidir. Doktorasını Almanya'da Leipzig Üniversitesinde 1917 yılında Prof. Dr. Eduard Spranger'in yönetiminde "Pestalozzis stellung zum öffentlichen schulwesen

(bis zum jahre 1809) - Pestalozzi'nin Devlet Okullarına Karşı Düşünceleri (1809'a kadar)" adlı tez ile tamamlamıştır. Tenorth'a (2002: 163-174) göre, Kanad'ın doktora unvanı aldığı Leipzig Üniversitesi ve burada onun ders aldığı Spranger gibi hocalar Avrupa'nın en iyileridir. Örneğin bunlardan biri Paul Barth, sosyolojiye ilgi duyan az sayıdaki bilim adamlarındandır; ayrıca o, İngiliz John Stuart Mill'den güçlü biçimde etkilenenlerdendir. Kanad'ın tez konusu yaptığı Pestalozzi ise, çağdaş eğitimin kurucularındandır. Kanad'ın analizleri ile Pestalozzi'nin kamu eğitimi ve millî eğitim düşüncesi, devlet okullarının fonksiyonları açısından daha da anlaşılır hale gelmiştir.

Kanad, Almanya'da eğitimini tamamlayıp Türkiye'ye döndükten sonra Osmanlı Maarif Nezaretinde bir süre Alman uyruklu Dr. Schmidt'in yanında müşavir olarak çalışmış, ardından bu görevden ayrılarak İstanbul'da çeşitli kız liselerinde "malûmatı ahlakiye ve terbiye" derslerini okutmuş ve bu arada bazı dergilerde eğitim konusuyla ilgili makaleler yayınlamıştır. 1923 yılında Azerbaycan'da Bakü Üniversitesi Yüksek Pedagoji Enstitüsü'ne gitmiş ve orada "pedagoji" ve "pedagoji tarihi" doçenti olarak çalışmıştır. Azerbaycan'ın Sovyetler'in istilası üzerine tekrar ülkesine dönmüş ve 1926 yılında Konya'da yeni kurulmakta olan Orta Muallim Mektebinin "pedagoji" ve "pedagoji tarihi" öğretmenliğine atanmıştır (Binbaşoğlu, 2002: 35). Bu okulun 1927 yılında Ankara'ya taşınması ile görevine Ankara'da devam etmiştir.

Günümüzdeki Gazi Üniversitesi'nin temelini oluşturan ve uzun yıllar Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü olarak bilinen kurumun en seçkin öğretmenlerinden biri olan Kanad, pedagoji kürsüsünde uzun yıllar, emekli olduğu 13 Temmuz 1956'ya kadar görev yapmıştır. Emeklilik sonrasında da eğitim alanında çalışmalarını sürdürmüştür. Onun ölüm tarihi 7 Ekim 1974'tür. Ankara'da metfundur.

Kanad, öğretmenliğinin yanı sıra bir eğitim bilimi uzmanı, akademisyen olarak kitap, makale türünden birçok yayın faaliyetinde bulunmuştur. O, millî eğitim şuralarına katılmış, öğretmen eğitimindeki otoritesi ve saygınlığı ile köy enstitüleri gibi bazı kurumların kuruluşuna kaynaklık etmiş ve 1936-1938 yılları arasında Talim Terbiye Kurulu üyesi olarak eğitim politikalarına yön vermiş bir Türk aydınıdır. Gündüzalp'e (1961: 339-340) göre o, makaleden çok kitap yazmayı tercih etmiş ve Alman anlayışına göre pedagoji ve pedagoji tarihini de Türkiye'de ilk tanıtan ve yayanlardan birisidir. Kanad'ın 1926'de Bakü'de yazdığı Pedagoji Tarihi ve 1937-1938'de iki cilt halinde bastırıldığı Pedagoji kitapları, bu dersin programdan kaldırıldığı 1953 yılına kadar öğretmen yetiştiren okullarda okutulmuştur. 1961 yılında bu dersin programa tekrar konması ile kaleme aldığı Kısaltılmış Pedagoji (1966) kitabı,

öğretmen okullarında okutulmaya devam etmiştir. Yine Eduard Burger'den onun çevirisini yaptığı İş Pedagojisi (1947) kitabı, köy enstitülerinde okutulmuştur. Kanad'ın bu vb. eserleri içerisinde en özgün olanı *Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye* (1942) kitabıdır. Bu kitabın millî eğitim politika ve uygulamalarında ve Cumhuriyet öğretmen profilinin oluşumunda etkili olduğu varsayımı oldukça güçlüdür.

Kişilik olarak Kanad, kanun ve disipline önem veren, çalışkan, kolay yazabilen, esprili, eğlenceli, çocuk ruhunu bilen ve onları seven, satranç oynamaktan hoşlanan, biraz otoriter, tatlı-sert ve açık sözlü bir kişiliğe sahiptir. Almanya'da öğrenciliği sırasında Alman eğitiminin gelişmesinde etkili olduğunu düşündüğü Sosyal Demokrat Öğretmenler Derneğinin ilk yabancı Türk üyesi olmuştur. Kalkınmaya önem veren Kanad, 1934 yılından itibaren Türk Kooperatifçilik Kurumunda yıllarca üye olarak bulunmuştur. Okullarda "Kooperatifçilik Kurulu"nun kurulması, onun Talim Terbiye Kurulunda bulunduğu bir zamana rastlamaktadır. (Kavcar, 2002; Özdoğan & Schwenk & Uygun, 2002).

Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye

Ulus devlet olarak inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti'nin izlediği milliyet siyaseti Türklük, eğitim hedefi ise millî eğitim idealidir. Kanad, *Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye* kitabında öncelikle milliyetin ne olduğunu resmi ideolojiye paralel bir biçimde açıklayarak bu ideolojinin gerçekleşmesi için eğitimin topyekûn millî amaçlara uygun olarak nasıl yapılması gerektiğini kapsamlı bir şekilde izaha çalışmıştır.

14x18 cm ebatlarında ve 232 sayfalık kitabında Kanad, düşüncelerini "nazarî" ve "amelî" boyutu şeklinde iki kısımda ele almıştır. Yazar, "içindekiler" sayfasına yer vermeden kendi "Önsöz" yazısı ile başlattığı kitabının ilk sayfasında "Millî Şef" olarak nitelendirdiği zaman Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün şu sözlerini paylaşmıştır:

"Bu millet, henüz istediğimiz yekpare millet manzarasını göstermiyor. Eğer bu nesil şuurla ilmin ve hayatın rehberliğiyle ciddi olarak, bütün ömrünü vakfederek çalışırsa siyasî Türk milleti, harsî, fikrî ve içtimaî tam ve kâmil bir millet olabilir." "Yaşayacaksak yekpare bir millet olarak yaşayacağız."

Kanad, İnönü'nün bu sözlerinden kendisi için vazife çıkararak bir Türk aydını olarak Atatürk devrinde gerçekleşen inkılâpları ilk adım olarak görmüştür. Bu inkılâpların bir millet şuuru içinde gerçekleşmesi için kendi görüş zaviyesinden, yani eğitimci yönüyle Türk milletinin hayat ve istikbalini

yakından ilgilendiren bir davaya katkı sağlamak için bu kitabı kaleme aldığını önsözünde belirtmiştir.

Kitabının “nazarî” kısmında Kanad, “topyekûn millî terbiye ve millî birlik”, “ideler ve idealler”, “din ideali”, “ahlâkın ideallerle münasebeti”, “milliyet ideali”, “Türklerde milliyetçilik” konu başlıklarına yer vermiştir. “Amelî Kısım” dediği ikinci bölümde ise, “yetişkinlere ve gençlere bir ideal nasıl aşılır?”, “komünistlerin telkin usulleri”, “Nasıyonâl- Sosyalistlerin telkin usulleri”, “Türkiye’de milliyetçiliğin, halkçılığın ve ahlâkın bugünkü durumu”, “ailede millî ve içtimaî terbiye”, “okullarda millî terbiye ve köy enstitüleri” konu başlıklarına yer vermiştir. Ayrıca, daha önce yazıp *Kurun* gazetesinde yayınlamış olduğu “Yarının muallimi nasıl yetiştirilmeli” yazısı ile kendisinin de katıldığı 04.05.1937 tarihli “İlköğretmen Okulları Teşkilatı” başlıklı layihaya da (rapora) kitabında yer vermiştir. Bu raporun ardından “milli terbiyede öğretmenlerin ve müdürlerin rolleri”, “içtimaî muhitin genç neslin terbiyesi üzerine tesiri ve muhitin ıslahı çareleri”, “beden terbiyesi ve iş terbiyesi”, “halkevlerinin halkçılık ve millî terbiyedeki rolü” başlıklı yazılarına yer vermiştir. Kitabının sonunda “faydalandığım eserler” başlığında 21 kadar kaynak gösteren Kanad, kitabının son sayfasında (s.232) müellif olarak 10 kitabının adını ve satıldığı adresi vermiştir.

Milliyet İdealine Doğru

Kanad’a (1942:20) göre “ide” ile “ideal” arasında fark yok gibidir. “İde”, Alman idealist filozoflardan P. Natorp’un tanımıyla “henüz olmayan, fakat nasıl olması icap eden bir şeye” denir. “İdeal” ise, bir şeyin en mükemmel gayesi veya hali manasına gelir. İdeal, yüksek bir gaye etrafında fikir, his ve irade kuvvetlerinin muvazeneli ve derin bir tarzda insanın bütün ruhunu sarmasıyla teşekkül eder. Hayatta fertlerin kendi idealleri olduğu gibi toplumların da bazı prensiplere bağlı sosyal idealleri her devirde olmuştur. Modern dönemde ise Fichte’nin de işaret ettiği üzere en kıymetli cemiyet ideali, milliyet idealidir. Milliyet hisleri, bir toplumun birlikteliğini sağlayan en güçlü amildir.

Milliyet fikri, insan toplulukları arasında fertlerin muayyen bir zümreye mensup olmaları şuurudur, fertlerin millî benliklerini idrak etmesidir. Türkler, bazı arızalara rağmen, milliyet fikrinde her zaman canlılıklarını muhafaza etmişlerdir (Kanad, 1942: 34)

Kanad (1942: 18), Atatürk’ün, Türk milletinin yükselmesi ve kuvvetlenmesini, Cumhuriyet Halk Partisi programında Kemalizm adı altında toplanan altı prensibe bağladığını belirterek bunlardan en mühimlerinden birinin

milliyetçilik prensibi olduğuna dikkat çekmiş ve eserinde bu prensibi “milliyet ideali” adı altında inceleyeceğini belirtmiştir. Buradan anlaşılan o ki; Kanad, devletin kurucu iradesinin belirlediği milliyetçilik ilkesinin bilimsel dayanağını ve bu ilkenin gerçekleşmesi için topyekûn bir eğitim hamlesinin nasıl olması gerektiğini kapsamlı bir şekilde açıklama yoluna gitmiştir. O, bu konudaki düşüncesini kuvvetlendirmek için öncelikle dinin, ahlâkın neden müşterek bir ideal olamayacağını ve Türklük temelinde neden bir milliyet idealinin olması gerektiğini ayrı ayrı ele almış ve değerlendirmiştir.

Din İdeali

Kanad’a (1942: 20-30 göre din, tarih boyunca insan topluluklarını birleştirmede ve onları kuvvetlendirmede büyük rol oynamıştır. Ancak insanlığın tekâmülü ve cemiyetlerin gelişmişlik düzeyleri dikkate alındığında artık din, bu işlevini yitirmiştir. Ona göre bu asırda dinin müşterek bir ideal olamayacağı açıkça görülmüştür. Onun Türklerde milliyet ve din idealine ilişkin mütalaa-sının özeti şöyledir:

Osmanlılarda İslâm dini Kanuni Süleyman devrine kadar müşterek bir idealdir. Din Türklerin manevi kaynağıdır. Bu kaynaktan fıskıran kuvvetler Türklüğü mütemadiyen yükseltmiştir. Türkler arasında Asya’da binlerce sene evvel milliyet ideali yerleşmiş olmasına rağmen Türklerin Müslüman olmalarıyla birlikte bu ideal yerini din idealine bırakmıştır, ancak Türkler bu süreçte İslâm dinini uzun asırlar tehlikelerden korumuş ve Hıristiyanlığa karşı müdafaa eden bir güç olmuştur. İstanbul’un zaptından ve Türklerin İstanbul’a yerleşmesinden sonra dine karşı bir kayıtsızlık başlamış ve Kanuni devrinden sonra din perdesi altında fenalıklar yapılmıştır. Türklerin Avrupa ile temasa geçmesi ile birlikte pozitif bilimlerin etkisi ile türlü felsefî telakkiler neticesinde dine karşı bir kayıtsızlık başlamıştır. Son olarak Umumi harp sırasında Türk milletinin Müslüman diğer unsurlardan ihanet görmesi neticesinde özünde hiçbir zaman Türklük benliğini kaybetmeyen Türkler, laiklik ilkesini kabul ederek daha geçerli milliyet idealine yönelmek kuvvetini göstermiştir.

Kanad, dinin milliyet idealine ahlâk bakımından güç katabileceği, ancak salt bu idealin devrini tamamladığı görüşündedir. O, milliyet idealini savunurken, bir gün insanlık ülküsüne de ulaşılabilirliğini, ancak bunun yolunun da milliyet idealinden geçeceğini savunur. “Bir gün hakiki insanlık güneşi belki ufuktan doğacaktır. Fakat bunun birinci şartı dünyadaki her milletin şartsız ve kayıtsız müstakil olmasıdır.” (Kanad, 1942: 103).

Salt Ahlâk İdeal Olabilir mi?

Kanad'a göre (1942:31-33) göre, ahlâkın bir milletin hayatında müşterek bir ideal, müşterek bir kuvvet kaynağı olacağına inanmak güçtür. Zira ahlâk bir neticedir, gıdasını ve kuvvetini sevilen ve takdis edilen başka bir kaynaktan almaya mecburdur. Din, ahlâkî hareketler için devamlı bir kuvvet ve ilham kaynağı olmuştur. Ancak zamanla din telakkilerinin gevşemesiyle bu durum değişmiş ve son olarak pekâla milliyet ideali, ahlâk için de feyizli bir kaynak olabilir.

Kanad, Türk milliyetçiliğinin ilmî otoritesi olarak gördüğü Ziya Gökalp'e atıf yaparak asıl mühim olan noktanın ahlâk ve karaktere, milliyet idealinin gıda vermesidir. Saf ve temiz milliyetçilik, halkçılığın, iyiliğin ve kuvvetli iradenin tükenmez bir kaynağıdır. Ona göre, milletleri mesut eden başlıca kuvvet ahlâktır. Onun için "çocuklarımızın karakterli ve ahlâklı yetişmeleri, onların bilgili olarak yetişmeleri kadar ve hatta ondan daha önemlidir." (Kanad, 1942: 118).

Eserinde Kanad, neden ahlâkın gerekli olduğu ve ahlâk değerlerinin nasıl olması gerektiğini uzun uzadıya anlatmıştır. Onun daha çok üzerinde durduğu konu inkılâpları ve devleti temsil makamında bulunan yetkililerin ve memurların ahlâk bakımından soysuzlaşmasıdır. O, zenginleşme ve güç sahibi olduktan sonra inkılâpçı da olsa insanların bazen soysuzlaşabileceğini, soysuzluğun çok tehlikeli ve bulaşıcı bir içtimai hastalık olduğunu belirtmiştir.

Kanad, soysuzlaşmanın ne şekilde görülebileceğini ilişkin maddeler halinde örnekler vermektan de geri durmamıştır. Örneğin ona göre, "ahlâkî ve içtimai meziyetlerle sadelik ve tevazu ile göze batmaktan ziyade gösterişler, süsle ve zenginlikle muhite tesir yapmaya çalışmak" bir soysuzlaşmadır (Kanad, 1942: 133). Ona göre soysuzlaşmayı engellemede aile, sosyal çevre, devlete düşen görevler vardır. Örneğin "devlet, elindeki tüm propaganda ve yayın vasıtaları ile memlekette görülen her türlü soysuzlaşma ile mücadele etmelidir..." (Kanad, 1942: 136).

Türklerde Milliyet İdeali

Kanad (1942:4 1), milliyet idealinin tekâmülüne dikkat çekerek milliyet hilerinin en iptidai topluluklardan en mükemmeline kadar milletlerin hayat prensibi ve bunun insanların tabii temayüllerine uygun olduğunu belirtmiştir. Ona göre tabii hukuka dayanan milliyetçiliğin en asil ve kuvvetli savunucusu Fichte'dir. Bu noktada Kanad'ın Fichte'nin milliyet idealini örnek gösterdiği görülmektedir. Kanad'a göre Fichte'nin Alman milletine aşladığı millî

ideal gibi bir milliyet ideali kazandırılmalıdır. Ona göre Türklerde çok eski zamanlardan beri mevcut olan milliyet fikri II. Meşrutiyet devrinden sonra gelişmelerin etkisi ile tekrar canlanmıştı.

Kanad'a (1942: 54-57) göre, Türk milliyetçiliği son tekâmül safhasını Atatürk'ün himmeti ile İstiklâl mücadelesinde Cumhuriyet devrinde yaşamıştır. İstiklal mücadelesinden sonra Cumhuriyet'in ilanı ile yepyeni ve müstakil bir Türk devleti kuran Atatürk, asıl vazifenin bundan sonra başladığına kani olarak yeni ve derin birçok inkılâplarla Türklere medeni milletler arasında layık olduğu mevki kazandırmış ve milliyet fikrini bütün ehemmiyetle ve genişliğiyle ortaya atmıştır. Bu saptamanın üzerine Kanad, başta Atatürk olmak üzere devrin Cumhurbaşkanı İnönü ve Başkan Saraçoğlu'nun milliyetçilik, Türklük, Türk milleti ile ilgili düşüncelerine yer vermiştir. Örneğin, Millî Şef İsmet İnönü'nün hükümet reisi olan Şükrü Saraçoğlu'nun şu sözüne atıf yapmıştır (Kanad, 1942: 58): "Biz Türk'üz; Türkçüyüz; Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz."

Özetle Kanad, milliyet idealinin Türkçülük olduğu ve milliyet hissinin Türklerde çok eski zamanlardan beri süre geldiği, ancak din idealinin bu hissi zayıflatmasına rağmen tamamen yok edemediği, bu idealin tekrar canlanması için şartların yeniden oluştuğu, milliyet ideali ile devlet idealinin bir olduğu ve bunun eğitim yoluyla halka kazandırılması gerektiği düşüncesindedir. Cumhuriyet devrinde yapılan inkılâplar bunun için gerçekleştirilmiştir. Ona göre, Dil ve Tarih Kurumunun verimli faaliyetleri, terimlerin Türkçeleştirilmesi, Türk dilinin süratle yabancı unsurlardan temizlenmesi, Türk tarihi kaynaklarının durmadan araştırılması milliyet idealinin gerçekleşmesi içindir (Kanad, 1942: 58). Ona göre, Fichte'nin de belirttiği gibi, bir milletin iradesini birden bire yenileştirmek mümkün değildir. Zira bu, genç neslin terbiye edilmesi ve bütün gençlerin yeni bir ruhta yetiştirilmesi meselesidir (Kanad, 1942: 43). Bu ruhu gençlere aşılayacak olan millî terbiyedir. Bu da, topyekûn millî terbiye ile mümkün olabilecektir.

Topyekûn Millî Terbiye

Kitabının "Ameli" olarak nitelendirdiği ikinci kısmında Kanad, yetişkinlere ve gençlere bir idealin nasıl aşılacağına ilişkin yol ve yöntemlere, ilkelere, bazı kurum ve kuruluşların amaç ve işlevlerine, dikkat edilmesi gereken kurallara yer vermiştir. Ona göre bir idealin benimsetilmesinde en etkin yol telkin ve taklittir. Telkin ve taklidin kavramsal analizini yapan yazara göre bu noktada uyulması gereken temel kaidelerden bazıları şöyledir (Kanad, 1942: 63-69):

1. Aşılması gereken bir ideal hakkında halka ve gençlere etraflı ve ikna edici malumat vererek telkin yapmaya çalışılmalıdır.
2. Gençler muhitlerinde ideale uygun hareketlerin bol bol yapıldığını görerek bunları taklide heves duymalıdır.
3. Gençlerin ideale uygun hareketlerde bulunmasına bol bol zemin ve imkân hazırlanmalıdır.
4. Yapılan bir inkılâbın temelleşmesini isteyen bir devlet, memleket içinde birbirine zıt ideallerin yaşamasına müsaade etmemelidir.
5. İnkılâp prensiplerini candan benimsemiş olan genç idealistlerin yetiştirilmesine kıymet verilmelidir.
6. Halkçı, ahlâklî ve çalışkan fırka müfettişleri yetiştirilmelidir. Bunların vazifesi, hüviyetlerini belli etmeden küçük büyük devlet memurlarının yanlışlarını merkeze iletmeleridir...

Kanad, milliyet ülküsü çerçevesinde Atatürk ilke ve inkılâplarının halka ve gençlere benimsetilmesini toplam 10 maddede kaideler şeklinde açıklamıştır. Bu kaidelerin uygulanmasında Türk vatanında yaşayan unsurların ve inkılâpların niteliği önemlidir. Ona göre İnkılâpların benimsetilmesinde aynı dil, aynı kültür, aynı âdet ve ananeler ve aynı ümit ve emellerle birleşmiş olan Türklük camiası için bir sorun olmayacaktır. Ancak Türk vatanında yaşayan yabancı unsurlar, azınlıklar, Türk olmayan Müslimlere yönelik izlenecek politika, yol ve yöntemler farklı olmalıdır. İnkılâplardan bazıları genel temâyüle uygun olmakla birlikte bazıları ise aksine yalnız milletin sınırlı bir zümresinin menfaatlerine uygun gelebilir. Bu takdirde de inkılâplar son derece kanlı ve yıkıcı olabilir; Rusya'da komünizm inkılâbı, Almanya'da nasyonalizm inkılâbı bu türdendir (Kanad, 1942: 68-69).

Onun "Kemalizm" olarak nitelediği inkılâplar, diğerlerinden farklı olmakla birlikte bir inkılâp olma özelliği yönünden ötekilere benzerdir. Rusya ve Almanya'da birkaç yıl içerisinde kurulan bu inkılâplar Kanad'ın merakını çekmiştir. Bu noktada Kanad şu soruyu kendisine yöneltmiştir: "acaba bu iki memlekette ne şekilde çalışılmış? İnkılâp prensipleri ve yeni idealler halka ve gençliğe telkin edilirken hangi psikolojik esaslardan istifade edilmiştir? Faydalı neticeler çıkarabileceğimizi düşünerek bunları anlamaya çalışalım." Kitabında Kanad, Sovyetlerde komünistlerin ve Almanya'da nasyonalistlerin telkin usullerini uzun uzadıya tasvir ederek Türk inkılâbı için yararlı olanları belirlemeye çalışmıştır (Kanad, 1942:70-93). Kanad, bu memleketlerde uygulanan inkılâp usullerine benzer bazı ilke, kural ve tedbirlerin Türk inkılâbının halka ve gençlere benimsetilmesinde etkili olacağı ve böylece yeni kurulan Türk devleti ve milletin ölmezliğe kavuşacağı kanaatine sahiptir.

Örneğin o, Rusya ve Almanya'da telkin usullerini incelerken oralarda uygulanan yöntemlerden birisini şöyle açıklar (Kanad, 1942: 87): "Rusya'da olduğu gibi, Almanya'da Gestapo adıyla gizli bir polis teşkilatı kurulmuştur. Yeni prensiplere muhalefette bulunanlar veya aleyhte propaganda yapanlar bu teşkilat vasıtasıyla meydana çıkarılarak cezalandırılmaktadır." Buna benzer tespitleri o Türk inkılâbı için de öngörmüştür. Aynı bunun gibi Kanad, öncelikle devlet memurlarının inkılâp prensipleri ve kanunlar çerçevesinde hareket edip etmemelerini kontrol için "gizli devlet gözcüleri" şeklinde bir yapılanmayı önermektedir. O, bu konudaki yaklaşımını şöyle izah etmiştir (Kanad, 1942: 112-113): "Köylerde, nahiyelerde, kasaba ve şehirlerde çalışan binlerce küçük ve büyük memur vazifelerini bugünkü icaplara göre yapıyorlar mı? Devletin ana prensiplerini ve halkçılık esaslarını iyice tatbik ediyorlar mı? Bunu bir taraftan devletin resmî teşkilatları ile kontrol etmek mümkün olduğu gibi diğer taraftan doğrudan doğruya fırkaya ve merkezde herhangi bir yere bağlı bulunan ve hiçbir icrai salâhiyeti olmayan gizli devlet gözcüleri ile anlamak mümkündür. Devlet gözcüleri, Türkiye'nin her yerini dolaşan ve her yerde halkla ve köylü ile dertleşerek her şeyi yerinde tespit etmeye çalışan ve gördüklerini merkeze bildiren bir kuvvettir."

Kanad, millet ve devleti bir tutarak, hatta tek parti ile devleti yöneten Cumhuriyet Halk Fırkasını aynı görerek topyekûn bir millî terbiye ile milliyet idealinin gerçekleştirilmesine inanmaktadır. O, kitabının bu kısmında açıkladığı ilkelerden başka, millet içinde birliğin sağlanabilmesi için "memleketi idare eden sınıfın, yerleşmesini arzu ettikleri muayyen bir ideali candan yapmaları, temsilcilerle ve yazı ile, sözle, radyo ve sinema gibi yayın vasıtalarıyla fırsat düştükçe sevdirmeye çalışmaları" gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca ideale zıt ve yabancı fikirler ise, men edilmelidir. O, topyekûn millî terbiye kapsamında eğitimi aile, okul, toplum ve devlet birlikteliğinin bir ürünü olarak görüştür. Ona göre terbiye ile hiçbir ferden eğitime kayıtsız kalınmamalıdır. Kadın erkek, kör topal, kolsuz bacaksız, bedence ve ruhça zayıf olan herkes; gerek kendisi ve gerek mensup olduğu milleti için yararlı bir şekilde yetiştirilmeye çalışılmalıdır (Kanad, 1942: 9).

Kanad, milliyet ideali için topyekûn millî terbiyeyi zaruri görmekte birlikte bu terbiyenin amacına ulaşabilmesi için öncelikle Türkiye'de yaşayan insanların a) milliyetçilik b) halkçılık yönünden etnik, dini, ahlâki ve kültürel özelliklerine ilişkin bir sınıflamaya yönelik analiz yapmıştır.

Milliyet Görüşü

Kanad (94-104), Türk camiası içinde yaşayan insanları şöyle sınıflamıştır:

1. Osmanlı İmparatorluğu zamanında Türkiye'ye gelip yerleşen ve Türk camiası içine karışan İslâmlar:
 - a) Çocuklarına Türk dilini öğreterek evlerinde ve kendi aralarında Türkçeden başka bir dille konuşmayanlar,
 - b) Kendi istekleri ile Türkiye'ye gelen, uzun müddet Türkiye'de yaşadıkları halde Türk olmadıklarını bilen, yabancı bir millete mensup olduklarını övünerek iddia eden ve her fırsatta evlerinde ve kendi muhitlerinde ana dilleri ile konuşanlar.
2. Bunların haricinde Türkiye'nin şark vilayetlerinde ve dağlık mıntıkalar-da aşiret halinde yaşayan bir diğer zümre daha vardır ki Müslümandırlar, dilleri iptidai ve melezdir. Bunların bir kısmı Türk ve bir kısmı da Kürt'tür.
3. Aslen Türk olan, fakat Türk camiasına daha ziyade ümmet şuuruyla Müslümanlık hisleriyle bağlı bulunanlar.
4. Türklüğünü idrak edenler ve aynı zamanda dinî itikatları da sağlam olanlar.
5. Türklüğünü idrak edenler ve fakat dilde ve tarihte Osmanlılık ruhunu bir türlü terk edemeyenler.
6. Meşrutiyetten bugüne kadar sayıca gittikçe çoğalan milliyetçiler ve Türkçüler:
 - a) Türkçülüğü, Türkiye'nin coğrafi hudutları içine sıkıştıran milliyetçiler.
 - b) Türkiye'nin yakın hudutlarında toplu bir halde yaşayan Türklerle ilgili bulunan Türkçüler.
 - c) Yakın ve uzak Türklerle ilgili bulunan Turancılar.

Kanad'a (1942: 104) göre, bu tasnifte Türk milletini yaşatacak ve ayakta tutacak başlıca enerji kaynağı ve Türkiye'nin hakiki ve öz evlatları Altıncı Sınıflamadakilerdir. O, bu tasnifini bir taraftan her bir sınıf için değerlendirmelerde bulunurken bir yandan da bunlara karşı nasıl davranılması ve ne tür bir eğitim yolu izlenmesi gerektiği konusunda tavsiyelerde bulunmuştur. Onun bu konudaki bazı değerlendirmeleri ve önerileri şöyledir:

“Bizim vazifemiz, Türk camiası içinde hâlâ klan ve aşiret hayatı yaşayan bu insanları makul tedbirlerle kültür dairemizin içine almaktır. Bu meselede süratle hareket etmeye ihtiyaç vardır. Çünkü büyük ve yabancı devletler, sırf kendi siyasetleri ve menfaatleri icabı olarak türlü türlü usullerle Kürtleri ve Dağ Türklerini kendilerine alet olarak kullanırlar...” (Kanad, 1942: 99).

“Türklüğü ile övünen ve aynı zamanda dini itikatları sağlam olanlara gelince Türk milletinin bu unsurlardan hiçbir zaman zarar görmeyeceğini, bilakis her vakit faydalanacağını hatırlatmak lazımdır. Din, millî karakter taşıyan

milletlerde birçok vatandaşlar için ikinci bir ahlâk kaynağı olabilir.” (Kanad, 1942: 103).

“Gençlere sistemli ve sürekli çalışmalarla millî ruhu aşılarken onların terbiyelerine, bilgi ve maharet kazanmalarına da itina gösterilecek olursa çok kıymetli ve fedakâr bir nesil meydana getirilmiş olur.” (Kanad, 1942: 104).

Halkçılık Görüşü

Milliyet idealini halkçılık ilkesi ile güçlendirmeye çalışan Kanad, “soy soplâ ve aile şeceresiyle övünmek Türklerin âdeti değildir” diyerek merkeze vatanseverliği, devleti, devlet nazarında kanun önünde tüm vatandaşların eşitliğini ileri sürmüş, özellikle köylülerden başlayarak halka nasıl davranılması ve ne tür eğitsel ilkelerin takip edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca o, toplumda var olan haksızlık, suiistimal, dilencilik, soysuzluk vb. hastalıklara işaret ederek bunlarla nasıl mücadele edileceğinin yolunu göstermiştir. Ona göre, “halkçılığın kökünü saf ve temiz milliyetçilikte aramak lazımdır. Çünkü milliyetçilik ve halkçılık, ikiz kardeş gibi birbirine bağlıdır. Halkçılık aynı zamanda demokratlık manasına gelmektedir.” O, millî birlik için halkçılığın gelişmeye yönelik ne tür tedbirlerin alınması gerektiğini maddeler halinde belirtmiştir. Bunlardan bir kaçışöyledir:

“Memleketin dört köşesine yayılmış bulunan devlet memurlarının son derece âdil, ahlâklı ve halkçı olmasına hususi önem verilmelidir.” (Kanad, 1942: 112).

“Belediyeler fakir halkın yaşadığı muhitlerde okuma odaları açmalı, radyo dinlemeye müsait yerler hazırlamalı, ..., sinemalar açmalı, ...” (Kanad, 1942: 113).

Ailede Millî Terbiye

Kanad'ın topyekûn millî terbiye'de aile, okul, muhit, devlet olarak önemsemediği kurumlardan birisi ve en evveli de ailedir. Ona göre, içtimai ve millî terbiyenin okul hayatı ile başladığı düşünülmemelidir. Bu meselede öncelikle aileye düşen vazifeler vardır. Diğer türlü istenilen vasıflarda okulun işi zordur. Onun bu konuda ileri sürdüğü temel ilkeler özetle şöyledir (Kanad, 1942: 138-144):

1. Türklerin müşterek dili (Türkçe), ailede öğretilir.
2. Çocuklara önce ana dilini öğretmeden yabancı dil öğretilmesi hatalı olur.
3. Çocuklara ilk vatan sevgisini aşılâyan yuva ailedir.

4. Müşterek mazide, tarih derslerine okulda yer verilse de, ailenin yapacağı tesir ve telkinler daha kıymetlidir.
5. Müşterek hayat ve nihayet müşterek istikbal için milleti büyük bir aile gibi görmek gerekir. Milletçe dayanışma için millî hayatta da işbirliği, işbölümü ve tesanüd ve yardımın büyük kıymeti vardır.

Kanad'a (1942: 143) göre, millet ideali için içtimai meseleleri yaptırmak ve yaşatmak hususunda ailenin birçok vazifeleri olduğu unutulmamalıdır. Örneğin bir çocuğun büyük annesinin elindeki bir paketi taşıması aile içi bağı kuvvetlendireceği gibi millet ailesinin de bağlarını kuvvetlendirecektir.

Okullarda Millî Terbiye

Kanad'a (1942:145) göre millî ve ahlâkî terbiyenin temeli aile de kurulmakla beraber, eksik kalan yönlerinin okulda tamamlanması mecburidir. Çünkü okulda gerek bilgi ve gerekse terbiye sistemlidir ve bir plana tabidir. Okulda şu veya bu şahsın fikrine ve telakkisine göre hareket edilmez. Burada devletin ve toplumun menfaatleri vaziyete hakimdir ve terbiye işleri buna göre ayarlanmalıdır.

Kanad (1942: 145-147), okul eğitiminin aile eğitiminden farkını yedi maddede izah ettikten sonra Millî Şef olarak nitelediği zamanın Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün, yine Atatürk'ün adını anmadan onu doğrudan "Millî Şef" olarak niteleyip sözlerine atıf yaparak millî terbiyenin mahiyeti, önemi ve amacına vurgu yapmış, okullarda izlenmesi gereken eğitim politikasını açıklamıştır. Ona göre okullar, millî terbiyenin planlı, programlı olarak öğretildiği en önemli ve etkili kurumdur. Kanad'ın "Millî Şef" olarak nitelediği her iki devlet adamının sözlerinden anladığı ve savunduğu millî terbiye ile ilgili açıklamaları şöyle özetlenebilir (148-151):

- Millî terbiye, dinî ve beynelmilel olmayan terbiyedir. Dinî ve beynelmilel terbiye, millî terbiyenin hizmetinde olduğu sürece kıymetlidir.
- Millî terbiye, siyasî olarak teşekkül eden Türk milletini kültür, fikir ve içtimai yönden tam ve olgun bir Türk milleti haline getiren terbiyedir.
- Millî terbiye, tahsilin hududu ne olursa olsun Türkiye'nin istiklaline, kendi benliğine ve millî geleneklerine düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmektir.

Kanad (1942: 151), Tevhid-i Tedrisat Kanunundan sonra okul programlarının millî terbiye yönünde bir istikamet aldığı görüşündedir. Ona göre artık okullarda her derse, millî gayeleri gerçekleştirecek bir vasita olarak bakılmalıdır. Bunun için de öncelik verilmesi gereken ilkokullardır ve

özellikle köylerin okullaştırılması ve millî ideallere uygun yeni tipte öğretmen yetiştirilmesi gerekmektedir. O, bu konuda yeni tipte öğretmenlerin nasıl olması ve yetiştirilmesi gerektiği konusunda 1935 yılında Kurun Gazetesinde yayınladığı “Yarının Öğretmenleri Nasıl Yetiştirilmeli” başlıklı yazı dizisini kitabına almış ve 17 Nisan 1940’ta açılan köy enstitülerine millî terbiye konusunda ayrı bir önem vermiştir. 1937’de Köy enstitülerinin ilk kuruluşunda kendi görüşlerinden de istifade edilerek köy enstitülerinin açıldığını ancak süreç içerisinde bu müesseselerin ruh ve mahiyetinin her tarafta iyice kavranmadığından da söz ederek 14.05.1937’de “İlk Öğretmen Okulları Teşkilatı” başlıklı raporu, köy enstitülerinin kuruluşunu icap ettiren sebeplerin ana hatlarını tekrar hatırlatma lüzumu duymuştur.

Kanad, köy enstitülerinden üretim amacını eleştirmiş ve enstitülerde uygulanması hedeflenen “iş eğitimi” ilkesinin yanlış anlaşıldığını belirterek bu konudaki düşüncelerini bu kitapta da açıklama yoluna gitmiştir (Kanad, 1942: 183):

“Biz köy kalkınmasını ve köylü çocukların terbiyesini köylülerin maddi bakımdan, zengin ve müreffeh olmaları bakımından değil, birinci derecede ruh bakımından, millî ve içtimai kıymetlere ve kültür kıymetlerine önem verilmesi bakımında kalkınmasını istemeliyiz. Biz her şeyden önce derli toplu ve özlü bir Türk milleti, objektif kıymetleri benimsemiş idealli bir Türk camiası yaratmak zorundayız.”

Orta ve yükseköğretim için de Kanad, gençlerin buralarda da millî ruhla yetiştirilmesi gerektiği düşüncesindedir. Zira bu okullardan mezun olanlar, milletin seçkin tabakasını teşkil edecekler ve devlet idaresinde türlü türlü görev alacak olanlardır. Eğer bu gençler, millet sevgisinden ve milliyet ülküsünden kuvvet alarak sağlamlaştıracak olurlarsa o zaman Türk inkılabının içtimai ve idari cephesi tamamlanmış olacaktır. Onun için tüm okullarda terbiyesi kuvvetli bir Türk nesli yetiştirebilmek için niteliğe daha çok önem vermelidir (Kanad, 1942: 193).

Kanad, 1 Şubat 1936’da *Fikirler Dergisi*’nde yayınladığı “Kalkınma Eğitimi” başlıklı makalesinde gerçek kalkınmanın millî terbiye ile olacağına dikkat çekmiştir. Ona göre Türk’e tekrar millî gururunu kazandıracak, genç nesli basitliklerden kurtaracak, onda bir iç temizliği yaratacak en doğru ve doğal eğitim, millî terbiyedir. Kendisi, millî terbiye verilirken dikkat edilmesi gereken hususları maddeler belirtmiştir. İlk husus şudur: Millî terbiyede genç nesle kuru bilgiler yerine, yaşamla doğrudan ilgisi olan bilgiler verilmelidir.

O, millî şuur ve millî terbiye bakımından yabancı okulların faydalı olmadığını, geçmişteki olumsuz etkilerini hatırlatarak iyice sayıları azalan bu türden okulların Türkiye’de yaşamasına müsaade edilmemesi gerektiğini belirtmiştir (Kanad, 1942: 194).

Millî Terbiyede Öğretmenin Rolü

Kanad'ın milliyet ideali için zaruri gördüğü topyekûn millî terbiyede en çok üzerinde durduğu konu, öğretmenin rolüdür. O, “Yarının Öğretmenleri Nasıl Yetiştirilmelidir?” sorusuna cevap ararken ve köy enstitülerinin amaç ve işleyişinden söz ederken hep bu konuya vurgu yapmıştır. Ayrıca o, kitabında bir alt başlık açarak öğretmenlerin ve müdürlerin rollerinden söz etmiştir. Bu konuda değerlendirmelerde bulunurken yabancı memleketlerdeki öğretmenlerin oynadığı olumlu ve olumsuz rollerden söz ederek genç neslin millî ve ahlâkî terbiyesinde öğretmenlerin ne kadar önemli bir misyona sahip olduğunu izaha çalışmıştır. Kanad'a (1942: 197) göre, kurulacak millî binada öğretmenler, daima binanın iç sütunları vazifesini görürler. Onun için öğretmenler terbiyede fikir ve hareket birliği içinde en iyi tatbikatçılar olmak durumundadır. Onun bir öğretilerde bulunmasını istediği dokuz özelliğten bir kaçışöyledir (Kanad, 1942: 199-204):

- Öğretmenler pürüzsüz milliyetçi ve halkçı olmalıdır,
- Öğretmen karakterli ve temiz bir insan olmalıdır,
- Öğretilerde vazife ve mesuliyet şuurunu kuvvetli olmalıdır...

Bir başka yazısında Kanad (1936) öğretmenlerin, Türk neslini tekrar canlandırarak olan, onu kültür ve uygarlık alanında tekrar eski üstün düzeyine ulaştıracak olan meslek mensupları olduğunu belirtmiştir. Özellikle köylerde öğretmenlerin vazifeleri ona göre daha ağırdır. Onun için o, köye uygun öğretmenlerin nasıl yetiştirilmesi gerektiği konusunda daha ayrıntılı açıklamalarda bulunmuştur (Kanad, 1938: 629-631). Onun Mart 1935 yılında Kurun gazetesinde yayınladığı ve bu kitabına da aldığı “Yarının Muallimleri Nasıl Yetiştirilmeli” yazı dizisi önemlidir. Bu yazılarında o, köy enstitülerinin kuruluşuna fikri kaynaklık ettiği düşüncesindedir. Aynı zamanda Kanad, “inkılâp yapmaktan ziyade yapılan inkılâbı yaymak, sevdirmek ve kökleştirmek çok daha zordur” diyerek özellikle inkılâpların nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylerde benimsetilmesi için köyü tanıyan, ona yabancılık çekmeyen ayrı köy öğretmenleri yetiştirilmesi gerektiğini savunmuştur.

Kanad'a göre Türk kültürü için kök, şehirlerde değil köylerde. Onun için köye uygun öğretmen yetiştirmek daha mühim bir meseledir. Çünkü köylerde terakki şuurunu daha iyi uyandıracak biricik unsur köy muallimidir. Köy muallimi yapıcılıktan sağlığa, her konuda köyün işine yarayacak iş bilen ve köylüye rehberlik eden bir insan olmalıdır. Ona göre işten kaçan, köyü köylüyü sevmeyenlerin inkılâp prensiplerini Türkiye'ye yaymasına imkân yoktur. Bu doğrultuda eski öğretmen yetiştiren kurumlar ıslah edilirken yeni

öğretmen yetiştiren okullar da açılmalıdır. Yeni muallim mektepleri, şehirlerden uzak yerlerde tabiatın kucağında açılmalıdır. Bu mekteplerin ziraata elverişli geniş arazileri olmalıdır... Köy enstitülerine giden yolda bu vb. özellikleri sıralayan Kanad, köy mualliminin köye ve köylüye derin ve samimi bir sevgi ile bağlanan temiz milliyetçi, demokrat ruhlu ve idealist olması gerektiğini belirtmiştir. Onun köy mualliminde olması gerektiğine işaret ettiği bir başka özellik ise şöyledir (Kanad, 1942: 160-161):

“Muallim, elişlerinin her nevinde çok becerikli ve hayatta çok pratik bir insan olmalıdır. Muallim, nazari ve ameli ziraattan anlamalı, marangozluk, demircilik, tenekeçilik ve duvarcılık gibi zanaatlardan bir parça maharet sahibi olmalıdır. Becerikli ve pratik bir muallim, köylünün birçok ameli ihtiyaçlarına yol gösterebilir.”

Millî terbiyede nitelikli bir eğitim öğretim için okul idaresi ve müdürleri de önemseyen Kanad (1942: 206), mali işlerin bir başka yetkiliye bırakılarak okul müdürlerinin sadece eğitim öğretimle meşgul olmaları gerektiğini belirtmiştir.

Muhitin Islahı, Beden ve İş Terbiyesi ve Halk Evlerinin İçtimai ve Millî Terbiyedeki Rolü

Kanad, sosyal çevrenin gençlerin terbiyesi üzerinde etkili olduğunu ileri sürerek olumsuz etkenlerin azaltılıp olumlu etkenlerin düzenlenmesi ve artırılması konusunda aileye, devlete, sosyal kurum ve kuruluşlara iş düştüğü kanaatinde. Sosyal çevrenin organizasyonuna ilişkin onun bazı düşünceleri maddeler halinde şöyledir (Kanad, 1942: 209):

- Okuma odaları ve şehir kütüphaneleri kurulmalıdır,
- Halkevleri daha ziyade halkın dolaştığı ve gezdiği muhitlerde açılmalı, kültür sinemaları ile, halk temsilcileri ile, lisan kursları ile, ... ile halk arasında sempati ve cazibe uyandırmaya çalışmalıdır,
- Gençlere her türlü kulüplere girmelerine imkân hazırlanmalıdır...

Kanad, beden ve iş terbiyesi konusunda kanunla getirilecek mükellefiyet kanunlarını azami ölçüde önemsemektedir. Bu tür kanunların uygulanmasında gevşeklik gösterilmemeli, kanun hükümlerine uymayanlar cezalandırılmadır görüşündedir. O, Almanya'dakine benzer bir iş mükellefiyeti kanunundan yanadır. Okulun haricinde yaşayan her Türk vatandaşının tıpkı askerlik mükellefiyeti gibi, bataklıkların kurutulması, kanalların açılması, yolların yapılması, ... gibi, umumî menfaate uygun düşen sahalarda iş görmeye mecbur tutulması millî ve ahlâkî terbiye, millî birlik, fertleri sınıf farksızlığına götüren içtimai kaynaşma, yardımlaşma, bir kelime ile nitelikli vatandaş yetiştirme bakımından son derece lüzumludur (Kanad, 1942:222). Ona göre,1940 yılında çıkan

Beden Terbiyesi Mükellefiyeti Kanunu ile beden kültürü, Türkiye'de son derece önemli ve kapsamlı bir dava halini almıştır (Kanad, 1942: 220). O, kahve köşelerinde miskin, hareketsiz, işsiz kimselerin vakit geçirmesini istemez. Ona göre tüm vatandaşların işi olmalıdır. Gerek okulda gerek iş yaşamında işin terbiyevi bir yönü vardır. O, buna iş terbiyesi demiştir. İş terbiyesi, bir taraftan beden terbiyesini tamamlaması, diğer taraftan da Türkiye'nin iktisadi ve ahlâkî kalkınmasına yardımı dokunması ve nihayet savunma kudretini çoğaltması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır (Kanad, 1942: 222).

Kanad, kitabının son yazısında halkevlerinin halkçılık ve millî terbiyedeki rolüne de ayrı bir başlık açmıştır. Cumhuriyet devrinde kurulan en sağlam ve en faydalı gördüğü halkevleri, dilde, tarihte, güzel sanatlarda, temsillerde, müze ve sergi işlerinde millî kıymetleri her şeyin üstünde tutmak, bu kıymetleri yazı ve sözle memleketin dört bucağına yaymakla genç neslin millî terbiyesi bakımından büyük kazanç sağlayacaktır (Kanad, 1942: 226).

Bundan başka o, halkevlerinin doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak millî terbiyeye olan hizmet ve faydalarına ilişkin kazançlarını maddeler halinde izah etmiştir. Onun öne sürdüğü maddelerden bazıları özetle şöyledir (Kanad, 1942: 227-230):

- Halkevlerine bağlı olmakla gençler, sokaklarda ve kahvelerde başıboş ve serseri dolaşmaktan kurtulurlar. Başıbozukluk ruhu engellenmiş olur,
- Halkevleri çatısı altında derin samimiyet ve arkadaşlık hissi hakim olur...

Sonuç ve Genel Değerlendirme

Halil Fikret Kanad'ın *Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye* başlıklı eseri başta olmak üzere diğer çalışmaları ve ilgili kaynaklar değerlendirildiğinde çıkan sonuçlar şöyledir:

Halil Fikret Kanad, Almanya'da Leipzig Üniversitesinde modern eğitim biliminin gelişmesinde öncü eğitimcilerden olan Pestalozzi üzerine tez yapan ilk doktoralı Türk eğitimcilerimizdendir. O, Türkiye Cumhuriyetinin kurucu kadrosu Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'nün milliyet ideali ve eğitim politikalarını benimsemiş kendi pedagojik birikimini hem teorik hem de pratik alanda Türk eğitim sistemine yansıtmaya çalışmış bir pedagoğdur.

Onun *Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye* eseri en özgün eseridir. Bu eserinde o, resmî ideolojinin veya rejimin milliyetçilik ilkesi ve millî eğitim düşüncesinin bilimsel ve pedagojik esaslarını oluşturmaya çalışmıştır. İki bölümden oluşan eserinde o, "nazari kısım" olarak adlandırdığı ilk bölümde

“topyekûn millî terbiye ve millî birlik” problemini ortaya atmış, ideal ve ideal kaynakları ile ilgili tartışmalara tarihten ve bilimsel kaynaklara atıf yaparak Türklerde milliyet idealinin neden zaruri olduğuna açıklık kazandırmaya çalışmıştır. “Amelî kısım” olarak adlandırdığı, ikinci bölümde ise bir idealin nasıl aşılması gerektiğine ilişkin pedagojik esaslara bilimsel dayanaklar oluşturarak dünyada inkılâplar konusunda başarılı olduğunu düşündüğü Sovyetlerin komünist ve Almanların nasyonal sosyalist inkılâplarının telkin yöntemlerine değinmiştir. Bunlardan istifade edilmesi gereken noktaları araştırmış ve Türk inkılâbının kökleşmesi ve yaygınlaşması için topyekûn millî terbiye olarak neler yapılması gerektiğini ilkeler şeklinde açıklama yoluna girmiştir. Bu yönüyle eser, resmi ideolojinin bir propaganda programı kitabı olarak değerlendirilebilir.

Kanad’ın milliyet ideali, halkçılık ilkesinden güç alan Türkçülüktür. Millet in birliğini sağlayacak ve devletin düzenini, güç ve idaresini ayakta tutacak olan milliyet hissidir. Türklerde bu his, eski zamanlardan beri vardır. Din, bu hissi biraz zayıflatsa da tamamen yok edememiştir. Türklerde II. Meşrutiyet döneminde uyanışa geçen milliyet hissi, Cumhuriyet’in başlarında gerçekleştirilen inkılâplarla kesinlik kazanmış ve hissin tüm kesimlerce kabulü, Türk milleti ve devleti için elzem hale gelmiştir. Bunun için de topyekûn terbiye programı takip edilmelidir. Kanad’ın milliyet ideali, bir ulus devleti olarak kurulan Türkiye Cumhuriyetinin kurucu iradesini temel alan ve Kemalizm adı altında Atatürk ilke ve inkılâplarını geniş kitlelere telkin ederek Türk milletinin birlikteliğini ve devletin güçlenmesini amaçlamaktadır. Bu amaç için o, topyekûn bir terbiye gerektiğini belirtmiştir.

Kanad’ın millî eğitim idealinde, aslen Türk olsun ya da olmasın Türkiye sınırları içinde yaşayan tüm halkın kendini Türk milletinden hissedecek bir kıvama eğitim yoluyla getirilmesi amaçlanmıştır. Bunun için izlenmesi gereken politikalar, stratejiler, yol ve yöntemler, ilkeler, kurum ve kuruluşların işleyiş ve işlevleri önemlidir. Öncelikle yetişkin ve gençlere, Cumhuriyet inkılâplarının rehberliğinde dil, tarih, kültür ve müşterek kader ve ülkü birliği içinde aile, okul, toplum ve devlet kurumlarının birlikteliğinde kanun ve pedagojik esaslar dahilinde topyekûn bir terbiye olmalıdır. Aslında o, topyekûn terbiye derken Cumhuriyet rejiminin öngördüğü terbiyeyi amaçlamıştır. Bu amacın gerçekleşmesi için devletin, yalnız bu amaç için tasarladığı köy enstitüleri gibi her düzeydeki okullarının yanında, halkevleri gibi tek parti iktidarının veya devletin kurum ve kuruluşları ile birlikte ailenin de desteği alınmalıdır. Milliyet idealine destek olduğu sürece laiklik ilkesi çerçevesinde din kurumunun da varlığından yararlanılmalıdır. O, milliyet ideali için zaruri gördüğü millî terbiyede bu düşünceleri ile milliyetçi bir eğitim anlayışına

sahiptir. Bu anlayışın gerçekleşmesinde ve inkılâpların kökleşmesinde ilk zamanlar otoriter, totaliter, fırka veya devlet kontrolüne dayalı yol ve yöntemlerin kullanılmasını demokratik ve çağdaş bir millet olma yolunda gerekli görmesi, onun bir çelişkisi olarak da değerlendirilebilir.

Kanad'ın *Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye* kitabının bu analiz sonuçları ilgili literatür ile ilişkilendirildiğinde benzer değerlendirmeler söz konusudur. Örneğin Kanad'ın millî eğitim ideali yaklaşımı bizim bir başka çalışmamızla da örtüşmektedir. Bu yaklaşım, milliyetçi yaklaşımdır. Milliyetçilik yaklaşımında, millet ve milliyetçilikle ilintili bir durum söz konusudur. Bu yaklaşımda ulus inşa sürecinin gereği olarak tek tipleştirme veya benzeştirme şeklinde yönelimler söz konusudur (Uygun, 2018: 272). Kanad da, Türkiye sınırları içinde yaşayan tüm halkın Türk milleti içinde kaynaşmasını ve böylelikle millî bir birliktelik oluşturmasını arzu etmektedir. Kafadar'a (1997: 279-282) göre Kanad, Cumhuriyet'in milliyetçilik ilkesini çağdaş pedagoji ile uzlaştırmaya çalışmıştır. Ayrıca o, tüm fert ve toplum kesimlerinde ortak bir değer ve ruhun yaratılması için eğitim kurumunu bir araç olarak görmüştür.

Başgöz (1995: 219-221) Kanad'ın, "milliyet ülküsünü benimsemiş bir eğitimci olarak Türk İnkılâbın kökleşmesi için Rusya ve Almanya'daki inkılâp örneklerini inceleme lüzumu görmüştür" değerlendirmesinde bulunmuştur. Kanad'ı köy enstitüleri konusunda eleştiren Kirby (2000: 357-358) ise, onun bu kitabını Almanya'da egemen olan nasyonal sosyalistlerin görüşlerini, Türkiye'nin eğitim konularına Kemalist görüşün eşiymiş gibi uyarlaması olarak görmüştür. Kirby'e göre iki inkılâbın da dıştan "ulusçu" ve "devletçi" görünüşleri Kanad'ın işini kolaylaştırmıştır. Ancak Kirby'e göre Kemalizm, ulus ideali ve devletçi olmasına rağmen nasyonal sosyalistler gibi faşizan değildir. Bu yönüyle Kirby, Kanad'ı faşizan olmakla suçlamıştır. Benzer eleştiriye Tonguç da (2001) katılmıştır. Tonguç (2001: 176), Kirby'e atıf yaparak Kanad'ın nasyonal sosyalistlerin telkinlerini övmekle, öğretmen okullarında okuttuğu liberal, demokratik ve ilerici Alman eğitimci Kerschensteiner'in liberal ve demokratik görüşlerini onun bu kitapla anlamsızlaştırdığı değerlendirmesinde bulunmuştur. Kanad'a (1947: 149-152) göre gerçek demokrasi, olgunlaşmış insanların omuzlarında yükselir. Ona göre hemen demokrat olunmaz. Küçüklükten itibaren, özgürlük havası içinde yaşanıp demokrasinin ruha sindirilmesi gerekir. Bunun için okullarda da demokrasi eğitimi kaçınılmazdır. Ancak bu eğitimin ilk şartı demokrasi havasını okullara sokmaktır.

Kanad'ın milliyet ideali ve topyekûn millî terbiye yaklaşımında daha çağdaş bir anlatımla "toplum mühendisliği" anlayışının da hâkim olduğu söylenebilir. Toplum mühendisliği, modernleşmeyle birlikte topluma ve toplumsal

değişime planlı ve projeli müdahale etmenin, kültür ve toplumu şekillendirmenin veya onu yeniden inşa etmenin bir yoludur. Cumhuriyet inkılâplarının ve ulus devletin kökleşmesinde ve hızlı modernleşme sürecinde Kanad gibi pedagoglar da milliyet ve millî eğitim sorunlarını tartışmaktan çok, mevcut sorunların bilimsel ve rasyonel yönden teknokrat bir yaklaşımla çözülebileceği kanaati ile hareket etmiştir. Çünkü sosyolog Göle'ye (2012: 10) göre teknokrat ideolojilerin özünde toplumsal mühendislik ütopyası, yani toplumsal sorunları tartışmaktan çok bilimsel ve rasyonel olarak çözülebileceği inancı yatmaktadır.

Demokratik bir kişiliğe sahip olmasına rağmen topyekûn millî terbiye konusunda rasyonel bir tavır takınan ve milliyet ideali için izlenmesi gereken süreç ve esasları emir kipinde ve maddeler halinde açıklayan Kanad, önce de dikkat çekildiği gibi bazen çelişkiye de düşebilmektedir. Ancak onun bu yaklaşımını zorlu mücadeleler sonucunda inşa edilen ulus devleti koruma ve yaşatma refleksi veya içinde yaşadığı siyasî koşullar içerisinde anlamak gerektiği lüzumu da unutulmamalıdır. O bu konuda yalnız da değildir. Örneğin Ali Haydar Taner'in (1926), önce Türkiye Muallimler Birliği için hazırlayıp okuduğu rapor ve ardından kitap olarak bastırıldığı *Millî Terbiye* başlıklı eserde de benzer bir yaklaşım söz konusudur. Bu konularda dönemsel olarak izlenen politikalar ve yazılmış eserler üzerinden karşılaştırmalı yeni araştırmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Başgöz, İ. (1995). *Türkiye'nin Eğitim Çıkılmazı ve Atatürk*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Binbaşıoğlu, C. (2002). Halil Fikret Kanad'ın Yaşamı, Eserleri ve Türk Eğitimine Hizmetleri, *Halil Fikret Kanat Yaşamı ve Hizmetleri (Haz. Cavit Kavcar)*, Ankara: Şafak Matbaacılık, s.14-27.
- Gökalp, Z. (1997). *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri (Haz. R. Kardeş)*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Göle, N. (2012). *Mühendisler ve İdeoloji Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gündüzalp, F. (1961). *Öğretmen Meslek Kitapları Kılavuzu (Cilt IV)*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- Kafadar, O. (1997). *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Kanad, H. F. (1936, 1 Şubat). "Kalkınma Terbiyesi", *Fikirler Dergisi*. s.4-5.
- Kanad, H. F. (1936, 1 Mart). "Köy Okulu ve Öğretmeni", *Varlık Dergisi*. s.629-631.
- Kanad, H. F. (1942). *Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye*. Ankara: Çankaya Matbaası.
- Kanad, H. F. (1947). "Demokrasi Eğitimi", *Eğitim Öğretim Dergisi*. Sayı 3, s.149-152.
- Kanad, H. F. (1976). *İş Pedagojisi (çev. E. Burger'den)*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi.

- Kanad, H.F. (1935, 24-25-26 Mart). "Yarının Muallimleri Nasıl Yetiştirilmeli?", *Kurun Gazetesi*.
- Kanad, H.F. (1948). *Pedagoji Tarihi (İki Cilt)*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- Kanad, H.F. (1966). *Kısaltılmış Pedagoji*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- Karadeniz, Ç. (2011). Halil Fikret Kanad'ın Düşüncesinde Milliyet İdeali. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kavcar, C. (2002). *Halil Fikret Kanad Yaşamı ve Hizmetleri*. Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları.
- Kirby, F. (2000). *Türkiye'de Köy Enstitüleri*. Ankara: Güldiken Yayınları.
- MESD (1946). *Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Millî Eğitim Bakanlarının Millî Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri I*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- Özdoğan, B. & Schwenk, H. & Uygun, S. (2002). *Reform Pedagojisi, Eğitim Bilimleri, Okul Reformu, Öğretmen Eğitimi ve Dr. Halil Fikret Kanad*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Özkırmı, U. (2016). *Milliyetçilik Kuramları "Eleştirel Bir Bakış"*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Renan, E. (2016). *Ulus Nedir* (çev. G. Yavaş). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Taner, A. H. (1926). *Millî Terbiye*. İstanbul: Millî Matbuat.
- Tenorth, H. E. (2002). "Erziehungswissenschaft in Leipzig – Disziplin zwischen Universität, Staat und Autonomer Profession", *Reform Pedagojisi, Eğitim Bilimleri, Okul Reformu, Öğretmen Eğitimi ve Dr. Halil Fikret Kanad* (edit. B. Özdoğan ve Diğerleri) Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları. s. 163-174.
- Tonguç, E. (2001). *Bir Eğitim Devrimcisi; İsmail Hakkı Tonguç*. Ankara: Güldiken Yayınları.
- Uygun, S. (2018). *Türkiye'de Eğitimde Millîlik Yönelim ve Yaklaşımları*. Ankara: Maya Akademi Yayınları.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2000). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Elitizmden Popülizme: Cumhuriyet Halk Partisi'ndeki Paradigmatal Dönüşüm ve Ekrem İmamoğlu Örneği

Süleyman Çağrı Güzel*

Öz

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), kurucu felsefeyi temsil eden kimliğiyle Türk siyasal hayatında çoğu zaman statükonun bir bileşeni olarak kodlanmış ve merkez-çevre denkleminde genellikle merkezi temsil eden bir siyasal parti olmuştur. Özellikle sağ siyaset; CHP'nin tek parti geçmişini, bürokratik/devletçi söylemini ve siyasi kimliğine içkin olan "rejimi koruma refleksi" dolayısıyla geleneksel değerlere şüpheyile yaklaşan tutumunu ön plana çıkararak siyasette önemli bir söylem üstünlüğü elde etmiştir. Ancak 2010'da yaşanan genel başkan değişimi ve askeri vesayetin Türk siyaseti üzerindeki etkinliğini yitirmesiyle birlikte CHP'nin popülist bir rotaya girdiğini söylemek mümkündür. 2019 yerel seçimlerinde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığına aday olarak gösterilen ve seçimi kazanan Ekrem İmamoğlu, CHP'nin popülizme yönelen siyasetine uygun bir politik aktördür. CHP'nin "popülizm serüveni"ni tarihsel bir perspektifle ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma, aynı zamanda İmamoğlu'nun iktidarın popülist siyaseti karşısında alternatif bir popülist siyasi tarz üretmeye çalıştığını iddia etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Popülizm, Elitizm, Cumhuriyet Halk Partisi, Ekrem İmamoğlu.

From Elitism to Populism: The Paradigmatal Transformation in the Republican People's Party and the Case of Ekrem İmamoğlu

Abstract

The Republican People's Party (CHP), whose identity represents the founding concept, has frequently been labeled as a component of the status quo in Turkish politics, and has traditionally been a political party representing the center in the center-periphery equation. Particularly right-wing politics obtained a significant discourse supremacy in politics by stressing CHP's single-party background, bureaucratic/statist language and suspicious attitude toward traditional values owing to the "regime defense reflex" inherent in its political identity. With the change of chairman in 2010 and the loss of military tutelage's influence on Turkish politics, the CHP might be said to have taken a populist turn. Ekrem İmamoğlu, who was nominated as a candidate for Istanbul Metropolitan Municipality Mayor in the 2019 local elections and won, is a populist politician who follows the CHP's populist policy. This paper, which aims to reveal the CHP's "populist adventure" from a historical viewpoint, also asserts that İmamoğlu is attempting to create an alternative populist political style to the government's populist politics.

Keywords: Populism, Elitism, Republican People's Party, Ekrem İmamoğlu.

**Dr. Öğr. Üyesi | Gaziantep Üni., Sosyal Bilimler MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü
s-cagriguzel@hotmail.com | ORCID: 0000-0002-0509-3424 | DOI: 10.36484/liberal.1073255

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 27, Sayı:108, Güz 2022, ss.109-138.

Gönderim Tarihi: 14 Şubat 2022 | Kabul Tarihi: 10 Nisan 2022

Giriş

Francis Fukuyama, henüz 1980'lerin sonunda *Tarihin Sonu*¹ tezini ortaya attığında liberal demokrasi modelinin dünya genelindeki zaferini çok erken ilan etmişti. Onun Sovyetlerin çöküşüyle birlikte ideolojik mücadelenin sona erdiğine ve tüm dünyanın ABD önderliğinde tedricen Batılı demokrasilere benzeyeceğine dair öngörüsü, bugün tartışmaya yer bırakmayacak biçimde yanlışlanabilmektedir. Öyle ki dünya nüfusunun yaklaşık yarısından fazlasının otokratik liderler tarafından yönetilmesi şöyle dursun; örnek modeller olarak idealize edilen Batılı ülkeler dahi otoriter eğilimlerin tehdidi altındadır. Liberal demokrasiler tarihsel süreç içerisinde faşizm ve sosyalizm gibi iki güçlü ideolojiyi mağlup etse de kendi içsel paradokslarının yarattığı bir “bunalımla” karşı karşıyadır. Bu bunalım demokrasinin sağladığı güce dayanarak temel hakları, bireysel özgürlükleri ve evrensel hukuk değerlerini tehdit eden popülizmdir.

Popülizm siyaset biliminin gündemine yeni giren bir olgu değildir. 1860-1870'lerde Rusya'da ortaya çıkan ve köylülerin devrimci bir sınıf olduğuna inanan Narodnik hareketi, 1890'larda ABD'de Halk Partisi'ni kuran top-rak reformu yanlısı hareket, Soğuk Savaş döneminde liberalizme karşı “popülist bir isyan” olarak addedilebilecek McCarthy'cilik ve Latin Amerika'da kök salan popülist hareketler; söz konusu olgunun tarihsel olarak çeşitli veçhelerle kendini gösterdiğine dair örneklerdir (Moffitt, 2020: 33-34; Cox, 2017: 9). Ancak çağdaş popülizm bugün demokrasi ve hukuk nosyonunu içselleştirmiş ülkelerin siyaset paradigmasına etki edecek kadar güçlenmiştir. Hümanizm ve evrensel değerler üzerine kurulan Avrupa Birliği (AB), “ulusal çıkarlar” ve geniş halk kitlelerinin talepleri doğrultusunda şekillenen bir siyasetin etkisi altındadır. İngiltere'nin AB'den ayrılması (Brexit), Macaristan'daki Fidesz ile Polonya'daki Hukuk ve Adalet Partisi'nin (PiS) hükümranlılığı ve AB ülkelerinin çoğunda aşırı sağın yükselişi popülizmi son yılların en önemli politik fenomenlerinden biri haline getirmiştir. Bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan Avrupa düzeninin “halkın sesi” olduklarını iddia eden popülist siyasi liderler ve partiler tarafından sarsıldığını söylemek mümkündür. Son yıllarda Batı Avrupa, göçmenlere ve yönetici elitlere karşı çıkan siyasi hareketlerin güçlenmesine tanık olmuştur (Van Gent vd., 2013: 1775).

Avrupa'da popülizm dalgası yükselirken Atlantik'in diğer yakasında da durum farklı değildir. ABD Başkan adaylığı sürecinde yerleşik aktörler tarafından çoğunlukla ciddiye alınmayan ve karikatürize edilen iş adamı Donald

1 bkz. Francis Fukuyama. “The End of History?” *The National Interest*, no. 16 (1989): 3–18.

Trump'ın 2016 Kasımında seçimi kazanması dünya genelinde bir şok etkisi yaratmıştır. Liberal demokrasinin ideolojik savunucusu ve en önemli temsilcisi olan ABD'de Trump gibi otoriter eğilimleri olan ve anayasal sınırları zorlayan bir figürün başkan olması dünya genelinde kendisini belirgin bir biçimde hissettiren popülist dalganın ulaştığı en önemli “başarılardan” birisidir. Başkan Trump'ın 2020'de seçimleri Joe Biden'a kaybetmesinin ardından oylamalarda hile yapıldığını söylemesi ve seçmenlerini buna ikna etmesi, ABD vatandaşlarının önemli bir bölümünün popülist siyasetin etkisi altında olduğunu gösterdi. Seçim hilesi söyleminin ardından bazı Trump taraftarlarının Amerikan Kongre Binası'nı (*Capitol*) basması ise “popülizm çağını” somutlaştıran ikonik bir olay olarak tarih sahnesindeki yerini aldı. Kendisini demokrasi, hukuk, insan hakları ve özgürlük gibi değerler üzerinden tanımlayan Batı'nın yaşadığı bu gelişmeler, popülizm kavramını siyaset biliminin en popüler çalışma alanlarından biri haline getirmiştir.

Öte yandan popülizme kötücül anlamlar yüklenmesi ve onun yalnızca mücadele edilmesi gereken “zararlı” bir olgu olarak görülmesi tartışmaya açıktır. Nitekim son dönemlerde ortaya çıkan popülist örnekler genellikle radikal sağ kaynaklı olduğu için göçmen karşıtlığı ve otoriterlik doğrudan popülizmle özdeşleştirilmiştir. Ancak göçmenlere karşı tepki ve otoriter yönetimin desteklenmesi popülizmden daha çok radikal sağın ideolojisiyle ilgilidir (The Conversation, 2019). Bu bağlamda popülizmin demokrasiler açısından olumlu görülecek yanları olduğu da iddia edilebilir. Nitekim popülizm bazı sorunları siyasi alanın bir parçası haline getirerek hesap verebilirliği artırabilir ve toplumun dışlanmış kesimlerini harekete geçirerek onların siyasi entegrasyonunu mümkün hale getirebilir (Kaltwasser, 2012).

Popülizm terimi, içerdiği siyasi fikirlerden bağımsız olarak “düzen karşıtlığı” ile aynı anlamda kullanılmaktadır (Müller, 2016: 7). Bununla birlikte “halk” ve “elitler” ayrımı onun başat özelliklerinden biridir. Popülist siyasetçiler her daim teknokratik anlayışa, müesses nizama ve elitlere karşı halkın sesi olduklarını iddia eder ve onların “değerlerini” ön plana çıkararak politika üretirler. Konu Türkiye özelinde incelendiğinde de siyasetin Cumhuriyet'ten bu yana istikrarlı bir biçimde elitler ve halkı temsil ettiklerini iddia eden siyasetçiler arasındaki dikotomik mücadeleden ibaret olduğu söylenebilir. Halkı temsil etme iddiası, Türkiye'deki statüo karşıtı güçlerin daima popülist bir siyasi izleği takip etmesi sonucunu doğurmuştur. Nitekim Aslan'a göre Türkiye'de demokrasi popülist hareketler vasıtasıyla güçlenmiştir (Aslan, 2019a).

Çok partili hayata geçilmesinin ardından “elit-halk” ya da Mardin'in ifadesiyle “merkez-çevre” (Mardin, 1973) arasındaki iktidar mücadelesi çok daha

görünür hale gelmiştir. Demokrat Parti'nin “*Yeter, Söz Milletindir*” sloganıyla somutlaşan popülist siyasal izlek 1960 darbesi ile çok kısa bir kesintiye uğrasa da sağ muhafazakâr popülizmi temsil eden Adalet Partisi ve İslamcı popülizmi temsil eden Milli Nizam Partisi ile devam etmiştir. Bu süreçte özellikle sağ popülist siyasal söylemin Kemalist bürokratik-entelektüel eliti zayıflatmak için işlevsel bir enstrüman olarak kullanıldığı da iddia edilebilir. Bununla birlikte ana akım siyasette sol popülizmin sağ popülizme koşturarak çevreyi kapsamaya başladığı ve kendisini statükodan ayırıştırmaya çalıştığını ifade etmek mümkündür. Örneğin Bülent Ecevit 1970'li yıllarda toplumsal-siyasal alanı “halk” ve “halktan olmayanlar” ya da “ezenler” ve “ezilenler” ekseninde tanımlayarak CHP'yi devlet partisinden halk partisine dönüştürmek istemiştir (Erdoğan, 2008: 267).

12 Eylül 1980 darbesinden sonra gelen Anavatan Partisi iktidarı her ne kadar liberal politikalarla popülizmin nişanesi olan refah devleti uygulamalarını aşındırsa da laik, muhafazakâr ve milliyetçi orta sınıfların çıkarlarını temsil ederek sağ popülist siyaseti kısmi bir biçimde sürdürmüştür. 1990'lı yıllar ise Kemalist bürokratik elitler, sağ popülizm ve İslamcı popülizm mücadelesinin yaşandığı yıllardır. Bu sürecin dönüm noktası İslamcı hareketi merkezden uzak tutmak için başlatılan 28 Şubat sürecidir. Refah Partisi'nin yükselişiyle yaşanan hegemonya krizi, ordu başta olmak üzere bürokratik elitleri teyakkuza geçirmiş ve söz konusu sürecin sonunda laik sivil toplumun da dahil olduğu Türk Silahlı Kuvvetleri öncülüğündeki “yerleşik düzen aktörleri”, “postmodern darbe” olarak adlandırılan bir müdahale gerçekleştirerek İslami hareketi tasfiye etme girişiminde bulunmuştur. Bu müdahale 2000'li yıllarda Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) hegemonik iktidarına kapı aralamış ve Türk siyasetinde “popülizmin zaferi” olarak sayılabilecek bir dönemi başlatan temel dinamiklerden biri olmuştur. Bürokratik elitin iktidar üzerindeki etkisini oldukça zayıflatan AK Parti, CHP de dahil olmak üzere demokratik siyasetin içindeki tüm aktörleri popülizm zeminine çekmiştir. 2000'lerin başında ordu ya da yargı gibi müesses nizamın “garantörü” olan kurumlara dayanarak siyaset yapan CHP, özellikle 2010'dan itibaren bu kurumların gücünün kırılmasıyla tedricen halkla daha çok ilişki kurmaya başlamış ve muhafazakar kitlenin değerlerine de hoşgörü ile yaklaşan popülist bir siyaset tarzı ortaya koymuştur. Türkiye için yeni olan bu siyasal zeminde ordu başta olmak üzere bürokratik elitin vesayet gücünün kırılması, beraberinde muhafazakâr ve seküler popülizmlerin mücadelesini getirmiştir (Aslan, 2019b). Ancak iktidar bloğunun tedricen rakiplerini tasfiye edip merkeze yerleşmesi aynı zamanda bir elit değişimine işaret etmektedir. Çevrenin merkeze taşındığı bu süreçte devlet mekanizmasına sahip olan “yeni iktidar”ın (AK Parti'nin önderliğindeki

muhafazakâr elitler), eski muarızının (Kemalist bürokratik elit) yerini aldığı iddia edilebilir. Bu yeni siyasal zeminde, daha önce taban bulamadığı toplum kesimlerine ulaşmaya çalışarak popülizm ekseninde yeni bir dönüşüm yaşayan CHP'yi elitizm ile "itham etmek" eskisi kadar kolay değildir. Bu bağlamda 31 Mart 2019 yerel seçimleri önemli bir milat olmuştur. Muhalefetin Türkiye'nin en büyük iki kentini (İstanbul ve Ankara) kazanarak AK Parti'nin hegemonik iktidarını "sarsması", sağ/muhafazakâr popülizmin hegemonyasına karşı geliştirilen alternatif popülist siyaset tarzının bir başarısı olarak görülebilir. Mart 2019 seçimlerinde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığına aday gösterilen ve kazanan Ekrem İmamoğlu, bu yeni popülizmin en "ikonik" figürlerinden biri olarak ön plana çıkmıştır. Öyle ki İmamoğlu'nun, muhalefetin "kitlelerin desteğini alan popülist siyasetçi" ihtiyacını karşıladığı ve Recep Tayyip Erdoğan karşısında Cumhurbaşkanlığına rakip olarak çıkabilecek bir siyasetçi olduğu fikri, Türk siyasetinin gündeminde bir dönem en çok tartışılan güncel konulardan biri olmuştur. Bu çalışma, CHP'nin elitizmden popülizme yönelen bir siyasal izleği takip ettiğini ve bu izleğe paralel olarak Ekrem İmamoğlu'nun popülist bir siyasetçi profili gösterdiğini iddia etmektedir.

Popülizme Bakış

Popülizmin son yıllarda Batı Avrupa ve ABD'yi de kapsayan yükselişi, onu hem akademik mecrada hem de güncel siyasette en ilgi çeken başlıklardan biri haline getirdi. Bu siyasal fenomen liberal demokrasiler için bir tehdit olarak görüldüğünden dolayı onunla ilgili genellikle pejoratif analizlerin daha revaçta olduğunu söylemek mümkün. Ancak popülizmin demokrasinin ontolojisine içkin olduğunu ve dolayısıyla halk iradesi ile aynı anlama geldiğini savunanlar da mevcut. Örneğin Müller için popülist siyasetin üç özelliği devlet aygıtını ele geçirme, yolsuzluk/kitlesele kayırmacılık (*mass clientelism*) ve sivil toplumu bastırmaktır (Müller, 2016: 14-15). Müller'e göre bu özellikler her otoriter eğilimli siyasal akımda bulunabilir; ancak popülistlerin farkı daima halkı kendilerinin temsil ettiklerini vurgulamalarıdır. Buna karşın Laclau, Mouffe ve Arditi popülizmi demokrasinin ayrılmaz bir parçası olarak görür ve radikal demokratik bir anlayışa dayanan popülist siyasetin "sağ kanat"a karşı alternatif oluşturabileceğini iddia eder (Mouffe, 2017; Laclau, 2005; Arditi, 2007). Mudde ise popülizmin demokrasinin yozlaşmasıyla ortaya çıkan bir "patoloji" olduğu savını reddeder ve popülist söylemin çağdaş Batı demokrasilerinde ana akım haline geldiğini vurgular (Mudde, 2004: 542). Bununla birlikte popülizmi, toplumu saf halk ve yozlaşmış seçkinler şeklinde ikiye bölerek siyasetin *volonté générale*'i (*genel iradeyi*) yansıtmayı gerektiğini savunan 'zayıf merkezli' bir ideoloji olarak tanımlar (Mudde, 2004: 543).

Popülizmin her ideolojiye eklenilebilen esnek yapısı onun ayırt edici özelliklerini amorf hale getirir. Keskin ve net bir çerçeveye sahip olmayan popülizm, varlığını olanca etkinliği ile hissettirmesine rağmen onunla ilgili herkesin üzerinde mutabık kaldığı akademik bir görüş bulmak oldukça zordur. Bu zorluk yalnızca popülizmle ilgili tanımsal farklılıklardan değil aynı zamanda onun hakkındaki normatif değerlendirmelerden kaynaklanır. Nitekim söz konusu olgu bilimsel ve kamusal tartışmalarda olumsuz bir çağrışım ile anılır ve patolojik bir fenomen olarak görülür (Mudde ve Kaltwasser, 2013: 149). Popülizmi teorik bir çerçeveye oturtmanın zorluğu, hangi liderin ya da hangi siyasal akımın popülist sayılabileceğini de tartışmalı hale getirir.

Popülizm, konu üzerine eğilen çeşitli araştırmacılar tarafından ideoloji, strateji, söylem ve siyaset tarzı gibi farklı kategoriler altında sınıflandırılmıştır. Weyland'a göre popülizm lider bir kişiliğin halkın doğrudan, aracısız ve kurumsallaşmamış desteğini almak için kullandığı bir siyasi stratejidir (Weyland, 2001: 14). Laclau ve Mouffe, popülizmin söylemsel bir pratik olmasına vurgu yapar ve söz konusu olgunun özgürleşimci potansiyelini ön plana çıkarır. Buna ek olarak Laclau'nun 2005 yılındaki *On Populist Reason* adlı çalışmasında popülizmi bir "siyasi mantık" olarak nitelendirdiğini de belirtmek gerekir (Laclau, 2005: 154). Moffitt ise popülizmi söylemi de içine alan; ancak onun ötesine geçerek bünyesinde imaj, benlik sunumu, beden dili, tasarlama ve sahneleme gibi birçok unsuru da barındıran bir siyasi tarz olarak görür (2020: 68). Burada popülist siyasetçiler tarafından icra edilen bütüncül bir siyasal performansın varlığından söz etmek mümkündür. Ancak kavram ile alakalı hakim paradigma, Mudde'un popülizme dair "zayıf merkezli ideoloji" tanımlamasıdır. Bu ideolojinin ana özelliği popülizmin elitler ve halk arasında belirgin bir ayrım yaparak siyasette halkın arzularını hâkim kılmaya iddiasında bulunmasıdır.

Popülizmle ilgili en tartışmasız olgu halk ve elitler arasındaki ayrımı ön plana çıkarmasıdır. Onun sağ kanat ya da sol kanat fark etmeksizin tüm tezahürlerinde "saf halk" ile "yozlaşmış elit" arasındaki antagonizmayı vurgulayan bir yaklaşım mevcuttur. Bu yaklaşım sıkı bir anti elitizm içerir ve halka erdem ve fedakârlık gibi pozitif ahlaki nitelikleri teşmil ederken elitlere ya da müesses nizama olumsuz nitelikler atfeder. Dolayısıyla popülist lider ya da hareket, temsil ettiği topluluğa elitler karşısında daha fazla temsil sözü verir. Sınırsız bir halk egemenliği vadeden popülizm, halkı siyasetin ayrıcalıklı bir öznesi olarak görür ve siyasetin halkı yansıtması gerektiğini savunur (Stanley, 2008: 102).

Popülizmin zayıf merkezli bir ideoloji olması onun her bölgenin ya da ülkenin değerlerine, zihniyetine, inançlarına ya da sofistike ideolojilere göre şekil almasını kolaylaştırır. Popülizm, geniş kapsamlı ve tutarlı bir siyasal program ortaya koyamadığı için “ev sahibi” ideolojilerle birleşir (Stanley, 2008: 95-96). Bu durum onun işlevsel açıdan etkinliğini artırdığı gibi her siyasal bağlama uyum gösterebilen “boş kalpli” ve “bukalemun” doğasını da açıklığa kavuşturur (Taggart, 2004). Nihayetinde bağlama göre şekil alabilen popülizm, “biz” ve “onlar” retoriği üzerinden kitleleri konsolide ederek politik alanı polarize etme kabiliyetini elde eder.

Popülizmi merkezinde liderin olduğu bir siyasal olgu olarak nitelendirmek yanlış olmaz. Kitlelerin tutkulu bir biçimde desteklediği lider adeta halkın “cisimleşmiş” hali olarak ortaya çıkar ve elitler karşısında onların haklarını koruyan, taleplerini hayata geçiren bir “kurtarıcı” imajını yaratır. Bu imajın temel özelliği liderin aynı anda hem sıradanlığını, hem de sıra dışılığını gösteren özelliklerini performe etmesidir. Özellikle sıradanlığın performe edilmesi, lideri halkla özdeşleştirir ve onun temsil gücünü tahkim eder. Bu bağlamda popülist liderlerin toplumla duygusal bağ kurmak için “onlar (halk) gibi olduğunu kanıtlama” amacının olduğunu vurgulamak gerekir. Sıradanlık performansları, popülist liderleri “halktan uzak olan ve onların halinden anlamayan siyasetçiler”den ayırmanın işlevsel bir yoludur (Moffit, 2020: 94).

CHP ve Elitizm

CHP, Cumhuriyet'in kurucu ve en eski partisi olarak çevre-merkez dikotomisinde merkezin temel unsurlarından biriydi. Bu partinin temel amacı toplumsal modernleşmeyi yukarıdan aşağı doğru gerçekleştirerek Batı'nın yaşadığı belli tarihsel/toplumsal süreçleri “atlamak” suretiyle seküler, milli ve modern bir halk oluşturmaktı. Onun siyasal ve sosyal alandaki baskın konumunu sağlayan esas ideolojik unsurun Kemalizm olduğu iddia edilebilir.² Kemalizm esasında *Tanzimat*'tan bu yana süregelen adem-i merkeziyetçilik ve merkeziyetçilik arasındaki çekişmede merkeziyetçiliğe doğru tekamül eden Türk modernleşme sürecinin yeni Cumhuriyeti kuran uğrağıydı. Bu bağlamda Kemalizm'in radikal bir sekülerizmi ve etnik olmasa da kültürel homojenliği içeren bir milliyetçiliği devlet/bürokrasi eliyle hayata geçirmeyi hedefleyen bir ideoloji olduğu iddia edilebilir (Yeğen, 2009: 58).

CHP, başta Atatürk olmak üzere Türkiye'nin bağımsızlık savaşına önderlik eden devrimci kadrolar tarafından kurulmuştur. Bu kadrolar aynı zamanda

2 CHP'nin 1935 programına göre Parti'nin benimsediği bütün esaslar Kemalizm prensipleridir. bkz. CHP Programı, Ankara: Ulus Basımevi, 1935, s. 2.

ülkenin kurucu felsefesini oluşturmuş ve kendi idealleri doğrultusunda toplumu dönüştürmeyi amaçlamışlardır. Dolayısıyla Parti'nin Kemalist bürokratik elitlerden oluşan yönetici sınıfının toplum içinde imtiyazlı bir konumda olduğunu iddia etmek mümkündür. Elit - halk dikotomisinde elitlerin siyasi örgütlenmesi olarak nitelendirebileceğimiz CHP, kuruluşundan 1945'e kadar tek parti konumunu sürdürmüş ve bu süreçte popülist bir siyaset izlemeye çok fazla ihtiyaç duymamıştır.³ Halkçılık, Parti'nin ana ilkelerinden biridir ancak bu halkçılığı çağdaş popülizmle aynı anlamda kullanmak tartışmalıdır. Bazı akademisyenler tek parti dönemindeki politikaları "entelektüel popülizm" (Toprak, 1992) olarak adlandırırsa da entelektüalizm ile popülizmin birbiriyle uyuşmayan ontik yapıları göz önüne alındığında bu kavramın doğruluğu sorgulanabilir. Bununla birlikte Kemalist bürokratik elitlerin dünya görüşü ile dindar/muhafazakâr Anadolu halkının dünya görüşü arasındaki mesafe ve bu mesafeye rağmen devlet bürokrasisi tarafından yapılan dikey sosyal/kültürel reformlar, tek partiyi ve onun ideolojisini popülist olarak nitelendirmeyi güçleştirmektedir. Nitekim Laclau'ya göre Türkiye'de olan, halkın içsel farklılıklarını yitirmesi ve tözsel bir birliğe indirgenmesidir. Bu durum Kemalizm'in radikal bir kopuş söylemi olabildiğini ama hiçbir zaman popülist olmadığını açıklamaktadır (Laclau, 2005: 208).

CHP'nin sembolü ve aynı zamanda temel ilkeleri olan altı ok⁴, onun devrimciliğini ve rejimi koruma misyonunu yansıtan bir şekilde belirlenmiştir. Bu ilkeler incelendiğinde Parti'nin öncülük ettiği siyasal paradigmanın hedefinin cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik vatandaş yetiştirmek olduğunu söylemek mümkündür (Kiriş, 2012: 399). Söz konusu vatandaş tipolojisi geleneksel olanla karşıtlık içerisindedir ve bu durum merkez-çevre arasındaki gerilimin en önemli nedenlerinden biri olmuştur. Nitekim hilafetin kaldırılması; medreselerin, şeriat mahkemelerinin, tekkelerin/zaviyelerin kapatılması ve Arap harflerinden Latin harflerine geçilmesi vb. reformlar, *Tanzimat* ve *Meşrutiyet* dönemlerinde modernleşme yolundaki nispi uzlaşmacı tutumdan farklı olarak radikal dönüşümcü bir siyaset tarzına karşılık gelir. Nitekim Kemalist bürokratik seçkinler bu inkılapları topluma kabul ettirmek için gelenekle

3 Burada CHP'nin halkı tamamen göz ardı eden bir siyaset izlediğini söylemek istemiyorum. Nitekim hilafetin sona erdirilmesi, eğitim ve yargıda dini kurumların yasaklanması ve Türkiye'nin dininin İslam olduğuna dair Anayasa maddesinin kaldırılması, belki de halk tepkisi göz önünde bulundurularak, aniden yapılmamış ve belli bir periyoda yayılmıştır. Ancak bu durum "CHP elitleri'nin kendi tasavvur ettikleri toplumsal ve siyasal düzeni dikey (yukarıdan aşağıya) bir biçimde inşa ettikleri gerçeğini değiştirmez. Sonuç olarak söz konusu dönemde CHP'nin, halkın görüşlerini yansıtan "popülist" politikaları değil, "modern ulus devletin" gerektirdiği devrimci reformları hayata geçirdiği ifade edilebilir.

4 Altı okun temsil ettiği ilkeler Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, İnkılapçılık ve Laiklik'tir.

uzlaşmayı düşünmemişler ve halkı laik eğitim yoluyla ikna etmeyi amaçlamışlardır (Tunçay, 2009: 96).

Türkiye'nin 1945 yılında çok partili hayata geçmesi ve bu tarihten yalnızca beş yıl sonra iktidarın seçim yoluyla el değiştirmesi, CHP'nin zorunlu olarak popülist bir rotaya girmesini sağlayan en önemli nedenlerden biri olmuştur. Özellikle demokrasiye geçişten sonra laiklik konusundaki katı politik tutumu sürdürmek Parti açısından giderek zorlaşmıştır. Örneğin 14 Mayıs 1950 seçimlerinin hemen ardından gerçekleştirilen kongrelerde ezanın Arapça okunmasına karşı çıkmanın yanlış olduğu sıklıkla dile getirilmiştir (Erdem, 2009: 449). 1960'larda benimsenen *ortanın solu* söylemi de iktidara gelmek için halkın oyuna ihtiyaç duyan CHP'nin siyasi spektrumda kendi yerini ve kitlesini sağlamlaştırma arayışı olarak görülebilir. Ancak Parti'nin Cumhuriyet rejiminin ve kazanımlarının koruyucusu olma misyonu, onun genellikle müesses nizamın organik bir unsuru olarak görülmesine neden olmuştur. Örneğin Mazıcı'ya göre 27 Mayıs 1960 askeri darbesine giden süreçte hürriyete ve kardeş kavgasına son vermeye vurgu yapan üniversiteler, basın ve ordu büyük ölçüde CHP etkisi altındadır (Mazıcı, 2009: 567). Kuşkusuz iktidardaki Demokrat Parti'nin özellikle basın özgürlüğü, muhalefete karşı hoşgörü ve anayasaya bağlılık konusunda baskıcı bir rotaya girmesi, o dönem Türkiye'deki kentli/seküler kesimi iktidara karşı konsolide ederek toplumun bir bölümünde CHP'yi de aşan bir mobilizasyon yaratmıştır. Ancak tek parti döneminde ülkeyi 27 yıl boyunca yöneten CHP'nin siyasi düzlemdeki seçkin konumunu bırakarak muhalefet partisi olmaya alışamadığını da belirtmek gerekir (Mazıcı, 2009: 568).

1970'lerden başlayarak elitist çizgisinden uzaklaşan CHP'nin, ana muhalefet partisi olduğu 2002 sonrasında devletçi ve bürokratik söylemine geri dönmesi, Parti'nin yeniden elitist olarak damgalanmasını kolaylaştırmıştır. Özellikle Deniz Baykal'ın liderliği döneminde Cumhuriyet rejiminin "geleneksel hassasiyetleri" üzerinden bir siyaset geliştiren Parti, Kemalist milliyetçilik ve laiklik temelinde "merkezi" temsil eden bir politik tarzı benimsemiştir. Rejim tartışmalarının gündemde olduğu bu dönemde İslamcı kökenli AK Parti'ye şüpheyle yaklaşan CHP, genellikle ordu ve yargı gibi yerleşik aktörlerle paralel hareket etmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimine bağlı olarak yaşanan ve ardından AK Parti'ye kapatma davası açılmasıyla sonuçlanan süreçte Türk siyasetinde en çok kullanılan kavramlardan biri *vesayet* olmuştur. Nitekim bu süreçte ordu, yargı ve CHP'nin de içinde olduğu bazı siyasi partiler dindar kimliği ve eşinin başörtülü olmasından dolayı AK Parti'nin Cumhurbaşkanı adayı Abdullah Gül'ün bu makama seçilmesine karşı çıkmışlardır. Bu bağlamda laikliği savunmak ve Gül'ün cumhurbaşkanlığına karşı çıkmak için düzenlenen

Cumhuriyet Mitingleri, Genel Kurmayın internet sitesinden yayınlanan ve e-muhtıra olarak anılan bildiri; yine aynı süreçte Anayasa Mahkemesinin aldığı 367 kararı, başörtüsüne serbestlik getiren ve mecliste 411 oyla kabul edilen Anayasa değişikliğinin Anayasanın laiklik ilkesine aykırı bulunarak iptal edilmesi, üniversitelerde başörtüsü/türban serbestliğinin başkalarının özgürlüğüne aykırı olduğunun öne sürülmesi ve bu yönde mahkeme kararları çıkarılması (Güzel, 2018: 145-146) ve sürecin sonunda dönemin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya'nın laikliğe aykırı fiillerin odağı haline geldiği iddiasıyla AK Parti'nin kapatılması için Anayasa Mahkemesinde dava açması yine "elit-halk dikotomisi"ni gündeme getirmiştir.⁵ CHP cumhurbaşkanlığı oylamasını Anayasa Mahkemesine götürmüş ve Gül'ün seçilememesini sağlayan başat aktörlerden biri olmuştur. Bu durum AK Parti'nin CHP'yi devlet seçkinlerini temsil eden, elitist, bürokratik ve "halkın değerlerine yabancı" bir parti olarak damgalamasını kolaylaştırmıştır. Söylem üstünlüğünü elde eden iktidar, popülizm zemininde büyük bir avantaj elde etmiş ve "askeri vesayet" in de zayıflamasıyla hegemonik gücünü tahkim etmiştir.

CHP ve Popülizm

CHP genellikle siyasi rakipleri tarafından istikrarlı bir biçimde statükonun savunucusu olarak görülmüştür. Şüphesiz Türk siyasal hayatına bakıldığında bu iddianın gerçekliği yansıtan bir boyutu olduğu söylenebilir. CHP tarihsel misyonu gereği tek parti iktidarından bu yana laikliği ve Cumhuriyet rejimini koruma refleksiyle hareket etmiştir. Ancak söz konusu Parti'nin da-ima elitist ve statüko yanlısı bir çizgide olmadığı da belirtilmelidir. Nitekim 1960'lar ve 1970'ler Parti'nin "rejimin bekçisi" niteliğinden sıyrılıp daha çok sol popülizm olarak adlandırılabilir bir siyaset izlediği dönemdir. 1960'lı yıllarda dönemin CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit *ortanın solu* söylemiyle partiyi elitist çizgiden halkçı çizgiye taşımayı başarmıştır. Parti lideri İsmet

5 Genel Kurmayın internet sitesinde yayınlanan ve 27 Nisan e-muhtırası olarak anılan bildiri "Türkiye Cumhuriyeti devletinin başta laiklik olmak üzere temel değerlerinin aşındırılması için bitmez tükenmez bir gayret gösterildiği, hatta milli bayramlara alternatif kutlamalar yapıldığı" belirtilmiştir (BBC, 2019). Bu ifadeler Türk kamuoyunda hükümete karşı bir muhtıra olarak değerlendirilmiştir. 27 Nisan 2007 tarihi aynı zamanda Meclis'te gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turunun yapıldığı tarihtir. Anayasa Mahkemesinin aldığı "367 kararı" ise Gül'ün cumhurbaşkanlığına yargısal bir engel getirmeyi amaçlamıştır. O dönem Anayasanın 102. maddesine göre Cumhurbaşkanı seçilebilmek için ilk iki turda nitelikli çoğunluk olan 367 oy, sonraki iki turda ise salt çoğunluk olan 276 oy yeterliydi. Ancak Yargıtay Onursal Başkanı Sabih Kanadoğlu, Anayasa'da belirtilen 367'nin yalnızca karar yeter sayısı değil aynı zamanda toplantı yeter sayısı olduğu tezini ortaya atmıştır (Anadolu Ajansı, 2021). Yani Kanadoğlu, oylamalara en az 367 milletvekilinin katılmaması durumunda sonucun geçersiz olacağını iddia etmiştir. Oylamalar sona erdiğinde CHP seçimleri "367 iddiası" üzerinden Anayasa Mahkemesine taşımıştır. Anayasa Mahkemesi 1 Mayıs'ta verdiği kararla, 367 iddiasını kabul ederek yapılan birinci tur oylamayı iptal etmiş ve sonraki süreçte 367 milletvekili sayısına ulaşamaması nedeniyle 11. Cumhurbaşkanı seçilememiştir.

İnönü'nün de desteklediği bu söylem geleneksel devletçi söylemin aksine sosyal demokrat idealleri ön plana çıkararak toplumda yükselen eşitlikçi taleplere karşılık vermeyi amaçlar (Boyraz, 2020: 35). CHP'nin sol popülist siyasetinin ana dinamiklerinden biri kuşkusuz Türkiye'nin 1960'lardaki sosyo-politik ve sosyo-ekonomik konjonktürüdür. Nitekim 1961 Anayasasının işçilere sendikalaşma ve toplu pazarlık gibi hukuki haklar tanınması ve sanayileşmeyle birlikte köyden büyük kentlere akan kitlesel göç, işçi sınıfına yönelik kapsayıcı bir politikayı zorunlu kılmış ve sol popülizmi "işlevsel" hale getirmiştir. Böylece CHP, halkı toplumsal sınıflardan yalıtık bir biçimde yekpare bir "millet" olarak gören cumhuriyetçilikten, alt tabakaya yönelik siyaset geliştiren daha demokratik bir cumhuriyetçiliğe geçiş yapmıştır.

Bülent Ecevit'in 1972'de Parti lideri seçilmesiyle birlikte CHP'nin izlediği sol popülist siyaset ivmelenerek devam etmiştir. Onun gösterişsiz giyim tarzı, sade yaşamı ve servetten yoksun oluşu *Halkçı Ecevit* imgesinin oluşmasını sağlamıştır (Bora, 2006; Erdoğan, 2008: 267). Ecevit'in imajı, popülist liderlerin sıradanlığı ve halka benzeyen yaşam tarzıyla kitleler nezdindeki sempatisini artırması bağlamında çarpıcı bir örnektir. Öte yandan Ecevit, ortanın solu şiarıyla paralel olarak mitinglerinde ve siyasi demeçlerinde "toprak işleyen, su kullananın" sloganını vurgulayarak kırsal kalkınmayı imleyen; bunun yanında toplumun alt sınıflarında coşku ve umut yaratmaya matuf bir siyasi üslup geliştirmiştir. Nitekim Ecevit, halk ve elitler arasındaki çelişkiyi dönemin politik atmosferinin de etkisiyle sınıfsal bir çerçevede açıklamıştır. Ona göre halk kimseyi sömürmeden kendi emeğiyle geçinen, yönetimde söz sahibi olamayan işçi, köylü, memur, esnaf ve zanaatkârlardır. Halktan olmayanlar ise kendilerini imtiyazlı gören, emeğin artı değerinden eşitsiz pay alan ve yönetimde aşırı ağırlığı olan tefeciler, büyük toprak sahipleri, tekelleşen sermaye ve diğer "üretken olmayan" kesimlerden oluşur (aktaran Erdoğan, 2008: 265-266). Sonuçta Ecevit CHP'si "statükonun koruyucusu" misyonunu devam ettirmek yerine, gelir adaletsizliği ve sınıflar arasındaki derin eşitsizliğe odaklanan bir söylem ve politikayı benimsemiştir.

Ecevit'in sol popülizmi her ne kadar CHP'yi bürokratik elitist çizgiden uzaklaştırırsa da Parti Kemalist söylem ve pratiklere daima sahip çıkmıştır. Ancak Ecevit bu söylem ve pratiklerin daha demokratik ve halkçı bir versiyonunu oluşturmuştur. Bunu yaparken bürokratik seçkinciliği ve tepeden inmeciliği eleştirmiştir. Bu doğrultuda halka inanmak, güvenmek ve saygı duymak gerektiğini belirtmiş ve Atatürk gibi halkla özdeşleşmeye çalışmak gerektiğini savunmuştur (2008: 267-268). Ecevit, Bora'nın ifadeleriyle "*vesayetçi ve otoriter Cumhuriyetçilik söylemine yaptığı popülizm aşısıyla, 'avam'ı hesaba katan, ona hitap eden demokratik cumhuriyetçiliğe yönelmiştir*" (2006). Bununla

birlikte onun sol popülizmi, Marksizm'in "aşırılıklarını" törpüleyen bir işlevi de yerine getirmiştir. Örneğin Ecevit'in "sosyal demokrasi" kavramı yerine "demokratik sol" kavramını kullanması, kendisini Marksizm'den ayırıştırma çabası ile ilgilidir. Ona göre CHP'nin yeni siyasal çizgisi Avrupa'daki sosyal demokrat partilerin aksine Marksizm'den kaynaklanmamaktadır (2008: 269). "Demokratik sol" söylemi, radikal solun güçlü olduğu 1970'lerde eşitlikçi taleplere karşılık vererek belki de radikalleşme potansiyeli olan kitleleri yumuşatma işlevini yerine getirmiştir.

CHP'nin ikinci popülist uğrağı 2010'da başlayan ve günümüzde de devam eden dönemdir.⁶ Bu dönemde Parti, katı laik/milliyetçi siyasetini nispeten yumuşatmış ve toplum içindeki farklılıklara daha hoşgörülü bir perspektifle yaklaşmaya başlamıştır. Bu rota değişikliğini mümkün kılan iki temel değişkenden bahsedilebilir. CHP'deki söylem farklılığı öncelikle lider değişimiyle ilişkilendirilebilir. 2010 yılında Deniz Baykal'ın yerine Genel Başkanlığa gelen Kemal Kılıçdaroğlu, aynı zamanda bir paradigma değişiminin habercisi olmuştur. Baykal CHP'nin altı okunda temsil edilen Atatürk ilkelerini koruma misyonuyla hareket ederken, Kılıçdaroğlu ise halkın değerleriyle çelişmeyen, değişen toplum yapısına uygun ve iktidarı hedefleyen daha pragmatist bir siyaset anlayışını temsil etmektedir (Şen ve Altın, 2019: 456). İkinci önemli neden ise bürokratik elitlerin ve askeri vesayetin gücünü yitirmesidir. Bir zamanlar ordunun ultimatomları ve yargı bürokrasisinin ideolojik konumlanışı üzerinden Meclis'teki gücünün ötesinde bir etkiye sahip olan CHP, müesses nizamın "el değiştirmesi" ile birlikte bu etkisini kaybetmiş ve daha demokratik bir yola girmiştir. Nitekim Türkiye'de muhafazakar seçkinler eski seçkinlerin yerini almış (Yılmaz, 2009: 130) ve merkez ile çevrenin yer değiştirdiği yeni bir politik manzara ortaya çıkmıştır. İktidarın medyayı da kontrol altına alan hegemonik gücü hesaba katıldığında CHP'nin elitizmden popülizme yönelen politika değişikliğinin somut nedenleri daha net bir biçimde anlaşılabilir.

CHP'nin seçimlerde sürekli "mağlup olması"nın ve iktidara gelememesinin en önemli nedenlerinden biri yukarıda da belirtildiği gibi sağ kanadın söylem üstünlüğüdür. Parti'nin halkın değerlerine yabancı olduğu ve dini özgürlükleri bastırmak istediği iddiası muhafazakar kitlelerde her zaman karşılık bulmuştur. Dolayısıyla CHP'nin öncelikle bu imajından kurtulmak istediği iddia edilebilir. Bu bağlamda uzun bir süre Türkiye'deki dini özgürlüklerin ve rejim tartışmalarının sembolü haline gelen başörtüsü meselesinde

6 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra kapatılan CHP'nin oylarına talip olan ve onun yokluğunun yarattığı boşluğu doldurmaya çalışan Sosyal demokrat Halkçı Parti (SHP) de sol popülist politikaları sürdürmüştür. Ancak bu partinin CHP'nin kurumsal kimliğini birebir yansıttığı iddia edilemez. Dolayısıyla SHP döneminde izlenen popülist politikalar bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Kılıçdaroğlu'nun ortaya koyduğu uzlaşmacı; hatta sorgulayıcı tutum dikkate değerdir. Kılıçdaroğlu, CHP'nin geçmişte başörtüsünü Türkiye'nin en önemli sorunu haline getirerek hata yaptığını dile getirmiştir (Habertürk, 2022). Gerçekten de CHP'nin başörtüsü konusundaki katı tutumunu değiştirmesi, bu konunun zamanla gündemden düşmesini ve bir toplumsal sorun olmaktan çıkmasını kolaylaştırmıştır. Parti'nin genel olarak muhafazakâr kesime açılması ve onların desteğini istemesi de dini özgürlükler konusunda popülist bir politika izlemesini zorunlu kılmıştır. Kılıçdaroğlu, bir gazetenin yazarlarıyla bir araya geldiği bir toplantıda CHP'ye mesafeli olan muhafazakar kesimlerle düzenli olarak toplantı yaptıklarını söylemiş ve şu ifadeleri dile getirmiştir:

“Bazen kendilerine takılıyorum; siz kendinize muhafazakâr diyorsunuz ama muhafazakâr değilsiniz. Asıl muhafazakâr bizdik, yıllar yılı değişmemek için direndik’ diyorum” (t24, 2020).

Kılıçdaroğlu'nun bu ifadeleri, CHP'nin dini semboller ve muhafazakâr yaşam tarzı karşısında aldığı ideolojik tutumdan dolayı “pişmanlık” belirten açık bir özeleştiri olarak yorumlanabilir. Ana muhalefet partisi liderinin yakın zamanda ortaya attığı “helalleşme” söylemini de CHP'nin geçmişte toplum içindeki farklı yaşam tarzlarına ya da etnik, kültürel, dini farklılıklara karşı reaktif tavrının bir eleştirisi olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim Kılıçdaroğlu geçmişte partisinin hatalar yaptığını, artık ülkede sevginin kazanması gerektiğini ve helalleşme yolculuğuna çıkma kararı aldığını ifade etmiştir (Gazete Duvar, 2021). CHP liderinin helalleşmek istediği toplum kesimlerinin içinde dindarlar, Kürtler, Aleviler, Romanlar ve gayrimüslim azınlıklar gibi gruplar da vardır.⁷ Kılıçdaroğlu'nun bu söylemi, CHP'nin yalnızca seküler/ulusalcı oylarla yetinmek yerine; mesafeli olduğu toplum kesimleriyle “barışarak” seçmen profilini genişletmeyi hedefleyen bir politik hamle olarak değerlendirilebilir.

Laiklik konusunda geleneksel duruşunu değiştiren CHP, sosyal yardımlara yönelik söylem ve politikasını da popülizmin bir gereği olarak yeniden kurmuştur. Parti Baykal döneminde, iktidarın yaptığı sosyal yardımların toplumda bir “sadaka kültürü” oluşturduğunu ve özellikle dar gelirli kesimin bu yardımlar dolayısıyla AK Parti'ye minnet duyarak oylarını bu partiye verdiğini savunmuştur (Özkök, 2007). Bu söylemin alt sınıflarda bir rahatsızlık yarattığı, onların CHP'ye yönelme ihtimalini azalttığı ve CHP'nin her zaman olduğu gibi siyasi rakipleri tarafından seçkincilikle suçlanmasını kolaylaştırdığı iddia edilebilir. Kılıçdaroğlu ise toplumsal refahın daha adaletli bölüştürülmesi ve sosyal yardımların artırılması gerektiğinin altını çizerek CHP'nin nispeten az

7 Kılıçdaroğlu'nun helalleşmeyi teklif ettiği toplum kesimlerinin tamamını görmek için bkz. <https://www.gazeteduvar.com.tr/helallesme-cagrisi-kurtlerde-nasil-karsilik-buldu-haber-1542240>

oy aldığı alt gelir gruplarına yönelik söylem ve politikasını dönüştürmüştür. Ana muhalefet partisinin, toplumun en yoksul kesimlerine doğrudan maaş verilmesini öneren *Aile Sigortası* projesi, alt sınıflara yönelik önemli vaatlerden biri olmuştur. CHP bu proje ile birlikte sosyal desteklerin aylık ücret şeklinde doğrudan kadınların banka hesaplarına yatırılacağını ve böylece bu desteklerin bir vatandaşlık hakkına dönüşeceğini vurgulamıştır (CHP, 2011). Parti böylece nispeten az oy aldığı yoksullardan daha fazla destek almaya yönelik önemli bir politika ve söylem geliştirmiştir. Tüm bunlar değerlendirildiğinde CHP'nin elit damgasından kurtulmak istediği ve yoksullarla sosyal politikalar üzerinden güçlü bir bağ yaratmaya çalıştığı ifade edilebilir.

CHP'nin elitizmden popülizme doğru dönüşümünü simgeleyen en önemli siyasi figürlerden biri kuşkusuz Parti'nin 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı için aday gösterdiği Muharrem İnce'dir. Onun seçim kampanyasındaki siyasi söylemi ve imajı, CHP'nin seçkin bürokratik tarzından uzak ve bütünüyle "halka benzeyen" bir profil oluşturmayı amaçlamıştır. İnce'nin miting platformunda bisiklet sürmesi ve zeybek oynaması, marketten eşiyile birlikte alışveriş yapması, traktör kullanması, saman balyalaması vb. performanslar; popülist liderin "sıradanlığını" imleyen siyasal aktivitelerdir. İnce ayrıca elit-halk çelişkisi bağlamında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı sarayda yaşayan bir "beyaz Türk" olarak nitelendirmiş, kendisinin ise "gariban" ve "Türkiye'nin zencisi" olduğunu ifade etmiştir (Cumhuriyet, 2018). Ancak İnce'nin CHP için yeni sayılabilecek bu siyasi tarzı, onun Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanması için yeterli olmamıştır.

CHP'nin Aradığı Popülist Lider Ekrem İmamoğlu mu?

CHP elitizmden popülizme yönelen paradigma değişiminin sağladığı yükselişi net bir biçimde 2019 yerel seçimlerinde yaşamıştır. Bu seçimlerde yıllardır AK Parti'nin elinde olan Türkiye'nin iki büyük kentinin belediye başkanlıklarını kazanan Parti, kronikleşen ve muhalif kesimlerde yılginlığa neden olan seçim başarısızlıklarının ardından nihayet özgüvenini tazeleyebilecek somut bir başarı elde etmiştir. Ana muhalefet partisi bu seçimlere kadar Türkiye'de çok fazla tanınmayan Ekrem İmamoğlu'nu İstanbul Büyükşehir Belediye Başkan adayı olarak göstermiştir. İmamoğlu, kentli/seküler ama aynı zamanda muhafazakar değerlerle barışık (hatta bu değerleri nispeten içselleştirmiş) profili, halkla iletişim kurma konusundaki yeteneği ve Atatürkçü/Cumhuriyetçi söylem ile dini sembolizmi "dengeli" şekilde bir arada kullanabilme kapasitesi sayesinde yaklaşık yirmi beş yıldır İslamcı siyaseti takip eden partilerin yönettiği İstanbul'un yeni belediye başkanı olmayı başarabilmiştir.

İmamoğlu'nun siyasi profilini popülizm bağlamında ele almadan önce Türkiye'deki seçim yasasının başkanlık sistemine uygun olarak partilerin birbirleriyle ittifak kurmasına imkan tanıyacak biçimde değiştirildiği belirtilmelidir. Bu değişiklik sonrasında siyasi partiler ilk kez 2018 milletvekili ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerine ittifak kurarak girme şansını yakalamıştır. Nihayetinde iktidar için yarışan iki büyük "koalisyon"dan söz edilebilir. Bunlardan ilki halihazırda iktidar bloğunu oluşturan AK Parti ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) yer aldığı Cumhur İttifakı'dır.⁸ Bunun karşısındaki ittifak ise merkez solu temsil eden CHP, milliyetçi köklerine rağmen ılımlı ve merkez sağa yaklaşan bir siyaset izleyen İyi Parti (İYİP), İslamcı Saadet Partisi (SP) ve doğrudan merkez sağı temsil eden Demokrat Parti'nin (DP) oluşturduğu Millet İttifakı'dır. 2019 yerel seçimlerinde ise resmi olarak İstanbul'da CHP ve İYİP'in ittifakını görüyoruz. Ancak Mart'ta yapılan seçimde ağırlıklı olarak kendi adaylarını destekleyen SP seçmenlerinin Haziran seçiminde İmamoğlu lehine oy kullandığını ifade etmek mümkündür (Konda, 2019). Bununla birlikte resmi olarak her iki ittifakta yer almasa da 2019 yerel seçimlerinde İstanbul'un da dahil olduğu bazı şehirlerde belediye başkanlığı için aday çıkarmayarak dolaylı bir biçimde Millet İttifakı'nı destekleyen Halkların Demokratik Partisi (HDP), 2019 yerel seçimlerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Dolayısıyla İmamoğlu'nun seçim başarısında, birbirinden farklı siyasi ideolojilere sahip olan ve normal şartlarda yan yana gelmesi çok mümkün görünmeyen bu partilerin "kırılgan koalisyonu"nun etkisi çok önemlidir.⁹

İmamoğlu'nun kısmi başarısını açık bir zafere dönüştüren ana etkenlerden biri ise kuşkusuz 31 Mart 2019 tarihinde yapılan İstanbul seçimlerinin muhalif kamuoyu tarafından adil bulunmayan gerekçelerle iptal edilmesi ve daha sonra tekrarlanmasıdır. İmamoğlu ilk seçimde rakibi Binali Yıldırım'dan yalnızca 13.729 oy fazla alırken; 23 Haziran 2019 tarihinde tekrarlanan seçimde fark 806.014 oya çıkmıştır (YSK, 2019). Seçimlerin tekrarlanması, birbirinden son derece farklı siyasal çizgilerde olan muhalif seçmenin çok daha güçlü bir şekilde İmamoğlu'nu desteklemesini sağlamıştır. Bu bağlamda 31 Mart'taki İstanbul seçimlerinde konsolide olan muhalif bloğun, bu konsolidasyonu tekrarlanan 23 Haziran seçimlerinde güçlendirerek sürdürdüğü söylenebilir (Konda, 2019: 62). Ancak İmamoğlu'nun seçim iptali sürecinde ortaya koyduğu siyasi tarzın da krizin muhalefet adına "fırsata çevrilmesini"

8 Cumhur İttifakı'na daha sonra Büyük Birlik Partisi de dahil olmuştur.

9 İktidar, Millet İttifakı'na yönelik HDP desteğini ön plana çıkararak bu "kırılgan koalisyonu" kimi zaman zora sokan bir siyasi söylem ortaya koymaktadır. Örneğin AK Parti Genel Başkan Yardımcısı Mahir Ünal Millet İttifakı'nı "benzemezler ittifakı" olarak tanımlarken, milliyetçi tabana dayanan İYİP ve İslamcı tabana dayanan SP'nin, CHP ve HDP ile bir arada olmasını "genetik uyumsuzluk" olarak nitelendirmiştir (Hürriyet, 2021).

ve iki aday arasındaki oy farkının açılmasını sağladığını iddia etmek mümkündür. Örneğin İmamoğlu'nun 31 Mart seçimleri sonrası AK Parti'nin resmi itirazı dolayısıyla seçimi kazanıp kazanmadığı netleşmemişken Anıtkabir'i ziyaret ederek çelenk bırakması ve buradaki özel defteri imzalarla "İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı" unvanını kullanması (Sputnik, 2019a), bu itiraz sürecini tanımadığını gösteren bir politik eylemdir. Bu eylem aynı zamanda seçim sürecinde hem muhafazakar seçmen, hem de Kürt seçmenle yakınlaşan İmamoğlu'nun seküler/Kemalist seçmene yönelik yaptığı önemli bir jesttir ve onların hassasiyetlerini de dikkate aldığını göstermiştir. Seçmen profilini oldukça genişletmeyi hedefleyen bu siyaset tarzını İmamoğlu'nun şu sözleri özetlemektedir: "Yıkın bütün önyargıları, herkesi kucaklamaya geldik" (Sputnik, 2019b).

İmamoğlu'nun siyaset sahnesine çıktığından beri AK Parti karşısında "alternatif bir popülist siyaset" izlediğine dair iki argüman ortaya koyulabilir. Bunlardan birincisi İmamoğlu'nun "herkesi kucaklayan"¹⁰ siyaset tarzının, CHP'nin geleneksel seçmen profilini aşarak toplumun her kesiminden insana hitap etmeyi hedeflemesidir. Bu bağlamda İmamoğlu, izlediği popülist siyasetle ana muhalefet partisinin yalnızca kentli seçkinlere hitap ettiğini ve halkın değerlerine yabancı olduğunu iddia eden hegemonik söylemin gücünü zayıflatmaya çalışmıştır. CHP'yi elitist olarak kodlayan bu söylem, AK Parti'nin uzun soluklu iktidarındaki en büyük avantajlarından biriydi. İktidar partisi, siyasi anlatısını "Kemalist elitler" in oluşturduğu kurulu düzene karşı inşa ediyordu ve tüm adaletsizliklerin müsebbibinin söz konusu elitler olduğunu söylüyordu (Yanık, 2018). Dolayısıyla İmamoğlu'nun seçim sürecinde ortaya koyduğu imajı, benlik sunumu, beden dili vb. performanslar, onun halkla özdeş olduğunu ima eden bir "siyasal tarz" (Moffitt'in popülizm tanımını hatırlayalım) ortaya koymuş ve "elitist CHP" söyleminin olumsuz etkisini azaltmıştır.

İkinci argüman ise İmamoğlu'nun popülizmin ayrılmaz parçası olan elit-halk dikotomisi üzerinden bir siyaset izlemesidir. 2019 yerel seçimleri sürecinde muhafazakar elitleri (özellikle Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı) doğrudan karşısına almayan İmamoğlu, hayata geçirmek istediği bazı projelere hükümet tarafından onay verilmediğini ya da çeşitli zorluklar çıkarıldığını söyleyerek

10 F. Michael Wuthrich ve Melvyn Ingleby, İmamoğlu'nun seçim başarısını ele aldıkları makalelerinde her toplum kesiminden seçmeni kucaklayan bu yaklaşımı "radikal sevgi" politikası olarak tanımlamışlardır (Wuthrich ve Ingleby, 2020). Ancak bu yaklaşımın normatif olduğu ve pragmatik boyutları göz ardı ettiği iddia edilebilir. İmamoğlu'nun izlediği siyaset her ne kadar kutuplaştırıcı ve sert söylemlere dayanmasa da CHP'nin elitist imajından kurtulmaya çalışıyor ve AK Partili elitler karşısında halkı temsil ettiğini ima ediyor. Bu yönüyle sert bir popülist siyaset izleyen iktidar karşısında, "alternatif bir popülist tarz" geliştiriyor.

İstanbul halkının hizmet almasının siyasi gerekçelerle engellendiğinin altını çizmiş ve seçim sonrası süreçte siyasetini bu diskur üzerine kurmuştur. Bununla birlikte muhalif kesim ve iktidar arasında büyük bir kutuplaşma yaratan “Kanal İstanbul Projesi” de İmamoğlu'nun elitler-halk mücadelesi zeminine çekerek tartıştığı bir konu başlığıdır. İBB Başkanının halkı imleyen “16 milyon İstanbullu” söylemi ve kendisinin bu 16 milyon insanın temsilcisi olduğunu hatırlatması, şahsı adına değil halk adına konuştuğunu vurgulamayı amaçlar. Sonuç olarak İmamoğlu'nun; geleneksel sağ, muhafazakar ve İslamcı siyasetin CHP ve Kemalizm'i seçkinlerin temsilcisi olarak kodlayan söylemini tersine çevirme eğilimi gösterdiğini ifade etmek mümkündür.

Tüm bunlara karşın İmamoğlu'nun son dönemde eski güçlü pozisyonunu koruyamadığı ve muhalefetin potansiyel cumhurbaşkanı adayları arasındaki avantajlı konumunu yitirdiğine dair iddiaların da altı çizilmelidir. İlk olarak bazı anketlere göre İmamoğlu olası cumhurbaşkanı adayları arasında Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Mansur Yavaş'ın gerisine düşmüştür (Diken, 2022a; Gazete Duvar, 2022). Bu bağlamda İmamoğlu'nun siyasi iletişim stratejisi ve bazı eylemleri açısından ortaya koyduğu birtakım “hataların” onun popülerliğini azalttığına yönelik görüşler mevcuttur. Alphan Telek'e göre İBB Başkanının cumhurbaşkanlığı hedefine fazla odaklanıp İstanbul'u geri plana ittiği algısı ve yaşadığı iletişim kazaları sonucunda süreci yönetememesi, ona olan desteği azaltmıştır (Telek, 2022). Gazeteci Kemal Öztürk ise İmamoğlu'nun siyasete ağırlık verdikçe seçmenin ilgisini kaybettiğini iddia etmiştir (Öztürk, 2022).

İBB Başkanının İstanbul'da yaşanan yoğun yağışın yarattığı su baskınları sırasında Bodrum'daki tatilini devam ettirmesi, Elazığ depremi sonrası deprem bölgesini ziyaretinin hemen ardından kayak tatili için Palandöken'e gitmesi ve İstanbul'da yaşamı geçici olarak felç eden kar yağışı sırasında İngiliz Büyükelçisiyle yemek yemesi, onun popülist söyleminin gücünü azaltan “stratejik hatalar” olarak yorumlanabilir. İmamoğlu'nun söz konusu adımları muhalif medya tarafından dahi eleştirilmiştir. Örneğin muhalif medyanın en önde gelen figürlerinden biri olan Yılmaz Özdil, Sözcü gazetesindeki köşesinde İmamoğlu'nun deprem bölgesinden ayrılarak tatil için Erzurum'a gitmesinin doğru olmadığını ve hassas günlerde tatile gidilmemesi gerektiğini belirtmiştir (Özdil, 2020). İBB Başkanının İstanbul'daki sel felaketi sırasında Bodrum'da bulunması ise Fox TV Ana Haber'de eleştiri konusu yapılmıştır (Serbestiyet, 2022).

Muhalif kamuoyunun önemli bir kısmının İmamoğlu'nu en çok eleştirdiği siyasi adım ise Mayıs 2022'de çıktığı Karadeniz turu ve bu tura bazı

gazetecileri¹¹ de dahil ederek onlarla aynı karede yer alan bir fotoğraf vermesi olmuştur. Söz konusu fotoğraf karesi sonrasında daha çok kendi destekçileri tarafından eleştirilen İmamoğlu, 2019 yerel seçimleri sürecinde ortaya koyduğu itidalli, kucaklayıcı ve kapsayıcı siyasi tarzının aksine kendisine yöneltilen eleştirilere karşı sert bir siyasi üslupla cevap vermiştir.¹² Siyasal iletişimci İbrahim Uslu'ya göre İmamoğlu'nun Karadeniz turuna üç açıdan yaklaşmak gerekir. Birincisi bir belediye başkanının böyle bir geziye çıkması gerekçelendirilmediği takdirde söz konusu gezinin cumhurbaşkanlığı adaylığı niyeti ile bağdaştırılmasının kaçınılmaz olmasıdır. Uslu'ya göre ikinci mesele, İmamoğlu'na oy veren seçmen tabanının büyük çoğunluğunun mesafeli olduğu gazetecilerin geziye davet edilmesidir. Konuyla ilgili üçüncü mesele ise İmamoğlu'nun eleştirilere yönelik verdiği cevabın tartışmayı yatıştırmak yerine iyice büyütmesidir (Uslu, 2022).

Yukarıda belirtilen “siyasal iletişim krizleri” değerlendirildiğinde bu krizlerin İmamoğlu'nun siyasetteki eski avantajlı konumunu “sarstığı” iddia edilebilir. Ancak İBB Başkanının çeşitli kamuoyu yoklamalarına göre olası cumhurbaşkanı adayları arasında halen yüksek bir oy potansiyelinin olduğu göz önüne alındığında onun halen potansiyel bir lider adayı olduğunu savunmak da mümkündür.

İmamoğlu'nun Halkla İletişimi ve “Elitist” İmajdan Uzaklaşma Çabası

İmamoğlu'nun Wuthrich ve Ingleby tarafından “radikal sevgi” olarak tarif edilen seçim stratejisi (2020), toplumun tüm kesimlerini kendi safına davet eden; özellikle AK Parti'nin geleneksel muhafazakâr seçmenine sempatiyle yaklaşan ve onları ötekileştirmeyen bir siyasi tarza karşılık gelir. Bu tarz, esasında CHP'nin katı laik ve seçkin imajını dönüştürmeye yönelik bir vizyona sahiptir. İmamoğlu'nun seçim kampanyası sırasında AK Parti seçmeniyle kurduğu yakınlık, sosyo-kültürel ve ideolojik olarak CHP'ye uzak olan seçmendeki sert tutumu yumuşattı. Kutuplaşmayı azaltan bu perspektif, İmamoğlu'nun kategorik olarak CHP'ye karşıt olan seçmenin sempatisini kazanmasını mümkün hale getirdi. 2019 yerel seçimleri sürecinde çokça paylaşılan bir videoda İmamoğlu'nun Erdoğan yanlısı yaşlı bir kadınla gerçekleştirdiği diyalog bu bağlamda açıklayıcı bir örnek olabilir. Pazar yerinde

11 İmamoğlu'nun Nagehan Alçı, Ertuğrul Özkök, Akif Beki ve Hande Fırat'ı (Hande Fırat geziye katılmamıştır) Karadeniz turuna davet etmesi ve söz konusu gazetecilerle aynı fotoğraf karesinde yer alması sosyal medyada yoğun şekilde eleştirilmiştir (Diken, 2022b).

12 İmamoğlu, Karadeniz turuna davet ettiği gazeteciler için yöneltilen eleştirilere “Bu kardeşiniz için vız gelir tıns gider. Hiç umurumda değil,” diyerek tepki göstermiştir (Euronews, 2022).

geçen diyalogda yaşlı kadın İmamoğlu ile sıcak ve samimi bir sohbet gerçekleştiriyor. Ancak İmamoğlu'nun AK Parti'den olmadığını öğrenince ona oy vermeyeceğini söylüyor. Buna karşın İmamoğlu “hem senin, hem de onun (Erdoğan'ın) oyunu alacağım” (Zeyrek, 2019) diyerek esprili bir yanıt veriyor ve etraftaki kalabalık gülüyor. Söz konusu video vatandaşların Erdoğan sevgisinden vazgeçmeden de İmamoğlu'na oy verebilecekleri mesajını iletmesi bağlamında önemlidir (Demiralp ve Balta, 2021: 12). Bu çerçevede muhafazakar kesimin İmamoğlu'nu kategorik olarak dışlamadığını söylemek mümkündür. Nitekim Konda'nın hazırladığı “23 Haziran 2019 Sandık Analizleri ve Seçmen Profilleri” adlı raporda İmamoğlu'nun kendisini muhafazakar olarak tanımlayan seçmenlerden aldığı oy oranını ilk seçimle kıyaslandığında artırdığı ifade edilmektedir (Konda, 2019: 50).

İmamoğlu'nun muhafazakâr seçmenle kolaylıkla iletişime geçebilmesini, yetiştiği sosyo-kültürel ortamla ve geleneksel muhafazakar olarak nitelendirilebilecek ailevi kökleriyle de ilişkilendirmek mümkündür. İBB Başkanının geleneksel Karadenizli bir ailede yetişmesinin “karşı mahallenin” davranış kodlarını bilmesini ve onlarla empati yapmasını mümkün hale getirdiği iddia edilebilir. Kentli ve modern kimliği ile geleneksel kimliğini dengeli bir biçimde sunulamayı başaran İmamoğlu, farklı kültürel formasyonlardan gelen insanların ortak paydası olmayı hedeflemiştir. Taşkın'ın “*terakkiye mani olmayan mütedeyyin*” (Taşkın, 2019) olarak tarif ettiği İmamoğlu, kendisinin inançlı ve aynı zamanda Atatürkçü kimliğinin arka planını şu şekilde açıklamaktadır:

“...Ben cumhuriyetin değerlerine inanan, İstiklal gazisi bir dedenin torunu olarak Atatürk sevgisiyle büyümüş, Türkiye'nin her değerini bilen, hisseden, 5-6 yaşından beri din eğitimi almış, inançlı, herkese eşit bakabilen biriyim. Evet, muhafazakâr bir aileden geliyorum ama sosyal demokrat değerlerle üniversitede tanıştım...” (Özbe, 2018).

İmamoğlu'nun, Atatürkçü ve geleneksel/muhafazakar değerlerin kendi siyasal-sosyal kimliğine içkin olduğunu vurguladığı bir başka ifadesi ise aşağıdaki gibidir:

“2011'de ruhumda olan bir şeyi söyledim. Genel başkanımı aradım, Müsaade eder-seniz 10 Kasım'da partim adına Atatürk için mevlit okutmak istiyorum. “Partime ters gelir mi” dedim. “Ne demek, mutlu olurum” dedi. Partiden eleştiri oldu ama genel başkanım izin verdi. O gün bugündür bunu yapıyorum. Ne istiyorsam yapabildim CHP'de. Görüyorum ki, birçok partide istediğinizi yapamazsınız” (Özbe, 2018).

İmamoğlu'nun bu ifadelerine bakıldığında Türk siyasetinde kimi zaman birbirinin antagonisti olarak kodlanan modern ve geleneksel sembollerin/değerlerin bir aradalığına yapılan vurguyu görüyoruz. Bu söylem onun hem Cumhuriyet'in aydınlanmacı/modernleşmeci ilkelerini benimsediğini, hem de inançlı bir insan olduğunu imleyerek dindar ve seküler seçmene aynı anda hitap etmeyi hedeflemektedir. Bununla birlikte İmamoğlu'nun Atatürk'e

mevhit okutma talebini Genel Başkan'a ilettiğinde çok olumlu bir yanıt aldığı söylemesinin bazı toplumsal kesimlerde CHP'nin elitist, antidemokratik, statükocu ve dine mesafeli olduğuna dair önyargıları yıkmaya matuf olduğu iddia edilebilir. “*Partiden eleştiri oldu*” ifadesi ise onun kendisini “dine mesafeli CHP'liler”den ayırıştırma çabası olarak yorumlanabilir. İmamoğlu'nun dindar yönünü görünür kılmaya yönelik ortaya koyduğu en sembolik ve belki de en “etkili” performans ise Mart 2019'da Yeni Zelanda'da meydana gelen terör saldırısı sonucunda hayatını kaybeden Müslümanlar için Eyüp Sultan Camisi'nde Kur'an okumasıdır (Demirören Haber Ajansı, 2019). Söz konusu performans onun hem geçmişte dini eğitim aldığı ve muhafazakâr bir aileden geldiğinin ispatı olmuş, hem de dindar seçmen ile CHP arasındaki mesafeyi -en azından 2019 İstanbul seçimlerinde- kapatmayı hedeflemiştir.

Muhafazakârlarla birlikte Kürtlerin büyük bir çoğunluğunun da uzun süredir CHP'ye mesafeli olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle Deniz Baykal'ın parti lideri olmasıyla birlikte Kürt seçmen desteğini CHP'den büyük ölçüde çekmiştir. Buna karşın söz konusu mesafe Kılıçdaroğlu'nun genel başkanlığıyla birlikte azalmaya başlamıştır. Nitekim Sancar'a göre CHP genel başkan değişimiyle birlikte Kürt sorununda Baykal dönemiyle kıyaslanmayacak ölçüde pozitif bir tutum benimsemiştir (Sancar, 2014). Ancak parti içindeki “geleneksel kanat” ve en önemlisi seçmen tabanındaki ulusalcı eğilim, Kılıçdaroğlu'nun Kürt politikasında dengeli bir siyaset izlemesini zorunlu kılmıştır. 2019 yerel seçimleri ise CHP'nin özellikle İstanbul'daki kaderinin HDP seçmeninin tercihine bağlı olduğu bir siyasal denklem yaratmıştır.

2019 İstanbul seçimlerinde HDP seçmeninin tayin edici rolü, İmamoğlu'nun bu seçmen kitlesine yönelik siyasal bir söylem geliştirmesini gerektiriyordu. Ayrıca onun gelecekteki siyasi projeksiyonunda Kürtlerin de dahil olduğu tüm toplumsal kesimleri temsil eden bir siyasal tarz yaratmak önemlidir. Nitekim İmamoğlu seçim öncesi HDP'den oy alacak mısınız? sorusuna karşılık en çok Kürdün yaşadığı şehrin İstanbul olduğunu ve her kesimin oyunu talep ettiğini belirtmiştir (Cumhuriyet, 2019). CHP'nin 2019'da resmi ittifak ortağı İYİP olduğu için seçim sath-ı mailinde Kürt seçmene yönelik söylem “itidalli” bir şekilde oluşturulmalıydı. Ancak seçim sonrasında İmamoğlu'nun Kürtlerle ilgili söylem ve eylemlerinde daha “cesur” bir siyasal izleği takip ettiğini görüyoruz. Nitekim İBB Başkanının HDP'li belediyelere kayyum atanmasına tepki göstererek Diyarbakır'a “dayanışma ziyareti”nde bulunması, İSMEK'te (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sanat ve Meslek Eğitimi Kursları) Kürtçe dil kursu açması, Twitter'dan yayımladığı mesajda İYİP Genel Başkanı Meral Akşener ile HDP Eş Genel Başkanı Pervin Buldan'ın adını birlikte anarak kadın siyasetçilerin Dünya Kadınlar Günü'nü kutlaması, HDP'ye açılan

kapatma davasına ilişkin olarak yaptığı açıklamada altı milyon oy almış bir partiye terörist gözüyle bakılmasına karşı olduğunu ifade etmesi (VOA Türkçe, 2019; Birgün, 2019; Twitter, 2021; Euronews, 2021) vb. söylemler, Kürtleri kapsamayı hedefleyen bir siyasal üslup olarak nitelendirilebilir.

İmamoğlu'nun çeşitli toplumsal gruplara yönelik siyasal söylemi İstanbul'daki gayrimüslim azınlıkları da içine alan ve hiçbir kesimi ötekileştirmemeye gayret eden bir içeriğe sahiptir.¹³ Bu söylem halka daha fazla temsil sözü verir ve popülist siyasal söylemde halkın muarızı olarak kodlanan "küçük elit azınlık" hariç toplumun tümünü kapsamayı hedefler. Söz konusu siyasal söylem Stanley'in (2008) dediği gibi halkı siyasetin ayrıcalıklı bir öznesi olarak görür ve siyasetin halkı yansıtması gerektiğini savunur. İmamoğlu, "halk" tanımını büyük bir çoğunluğu içerecek şekilde genişleterek (Demiralp ve Balta, 2021) elitler karşısında tüm "İstanbuluların" temsilcisi olduğunu savunan siyasal projeksiyonunu güçlendirmiştir. Karşıdaki muarız ise iktidar elitlerinin de dahil olduğu çok küçük bir azınlık gruptur (Özkan, 2019: 92).

İmamoğlu'nun Elit-Halk Karşıtlığını Vurgulayan Popülist Siyaseti

İmamoğlu'nun seçimi kazandıktan sonra İBB'yi yönetmesi kolay değildi. Öncelikle başkanlığı kazanmış olsa dahi Meclis çoğunluğu AK Partili ve MHP'li meclis üyelerinden oluşmaktaydı. Bununla birlikte yürütmenin Belediyenin finansal olanakları üzerindeki etkisi bazı projelerin hayata geçirilmesini geciktirebilir ya da engelleyebilirdi. Bu bağlamda İmamoğlu'nun attığı ilk adımlardan biri İBB Meclis toplantılarını canlı yayınlamak oldu. Onun henüz İBB Meclisi'nin yaptığı ilk toplantıda dile getirdiği "*hiç kimse bürokrasinin gücünü halka karşı kullanamaz*" (Sputnik, 2019c) ifadesi, popülizmin "mütemmim cüzü" olan elit-halk ayrımını siyasetinin odağı haline getireceğinin işareti olarak yorumlanabilir.

İmamoğlu'nun 31 Mart İstanbul seçimlerinin iptal edilmesinin ardından Beylikdüzü'nde kalabalığa hitap ederken ortaya koyduğu benlik sunumu, beden dili, tasarlama ve sahneleme; Moffitt'in popülizmi "siyasal tarz" olarak nitelendiren yaklaşımıyla açıklanması mümkün olan bir performansa karşılık gelir. İmamoğlu seçimin iptaline rağmen "inatçı ve dirençli" bir üslup kullanarak kendisine inanan kitleyi yeniden motive etmeyi hedeflemiştir. Bununla birlikte konuşma sırasında kalabalığın önünde kravatı ile cekeğini çıkarması ve gömleğinin kollarını kıvrması, "işe yeniden koyulan ve

13 bkz. İmamoğlu'nun 21 Nisan 2019 Maltepe Mitingi, <https://www.youtube.com/watch?v=0MwIY8R9RMU>

yılmayan lider” imajını iletmeye yönelik bir beden dilinin kullanımını şeklinde değerlendirilebilir. İmamoğlu’nun konuşmasında “karar vericiler”i suçlaması (İmamoğlu, 2019) yine “elitleri” karşısına alan bir siyasi üslubu yansıtır. İmamoğlu bir başka açıklamasında “*cemaatlere, tarikatlara, vakıflara, derneklere hizmet işi bitti*” diyerek ve yalnızca İstanbullulara hizmet edeceğini belirterek (Sputnik, 2019d) esasında muhafazakâr elitlere karşı bir siyaset izleyeceğini ilan etti. Bu ifadelere koşut olarak kendinden önceki dönemde İBB tarafından vakıflara 357 milyon liralık kaynak aktarıldığını iddia etti ve bu kaynakları iptal ettiğini söyledi (Gazete Duvar, 2019). Bununla birlikte iktidara yakın derneklerin başında gelen Türkiye Gençlik Vakfı’nın (TÜGVA) Büyük Ada’da kullandığı binanın hukuki süreç sonunda İBB’ye geçtiğini savundu ve bina içindeki vakfa ait eşyalar zabıta tarafından boşaltılmaya çalışıldı (Diken, 2021). İmamoğlu, yalnızca çeşitli cemaat, vakıf, dernek vb. yapılara değil, Belediye tarafından çeşitli imtiyazlar tanındığını iddia ettiği tüm kişi ve grupları karşısına alacağını taahhüt eden bir söylem ortaya koydu. İBB Başkanı, İstanbul’u rant kapısı haline getiren bir avuç insan olduğunu söyledi ve kendisinin İstanbul’a ait nimetleri 16 milyon insana adil bir şekilde paylaşacağını altını çizdi (Sputnik, 2019e). Son dönemde İmamoğlu’nun İBB’nin AK Parti döneminde bazı kişilere verdiği eğitim burslarına yönelik itirazı ve bu konuyu araştırmak üzere İBB teftiş kurulunun harekete geçmesi de (Terkoğlu, 2022) bu bağlamda değerlendirilebilir. Az sayıdaki “imtiyazlı kişi ve kurum”un karşısında “16 milyon İstanbullu”nun hakkını arama iddiasını ortaya koyan bu ifadeler, İmamoğlu’nun “müesses nizam” karşısında halkın yanında konumlandığını imleyen popülist bir siyasi söyleme karşılık gelir. İBB Başkanı elit-halk karşıtlığı zemininde inşa ettiği siyasi tarzını daha belirgin hale getirmek için kent yoksulluğunun nedeni olarak imtiyazlı elitleri göstermiştir. Bu bağlamda önceki dönemde İBB’nin iktidara yakın müteahhitlere sağladığı iddia edilen çeşitli imtiyazlar ve AK Parti döneminde Belediyeye alınan lüks araçlar “israf” olarak nitelendirilmiş ve İstanbul’daki yoksulluk sorunundan sorumlu tutulmuştur (Özkan, 2019: 176).

İmamoğlu’nun elit-halk mücadelesi söylemi üzerinden yürüttüğü diğer bir başlık Kanal İstanbul Projesi’dir. İmamoğlu, halk üzerine finansal yük getireceği ve çevresel zararlara yol açacağı gerekçesiyle projeye karşı baştan itibaren muhalif bir tutum benimsemiştir. İBB Başkanı bununla birlikte, “elit halk mücadelesi” çerçevesine oturan siyasi tarzına koşut olarak bu projenin küçük bir azınlığın çıkarına; ancak halkın aleyhine olduğunu ve İstanbulluların gündeminde böyle bir projeye yer olmadığını vurgulayan ifadeleri dile getirmiştir. Aşağıdaki sözler, İmamoğlu’nun Kanal İstanbul Projesi’nin “elitlerin çıkarına”

olmasına karşın “halkın zararına” olduğunu savunan ve söz konusu projeyi popülizm zemininde tartışan siyasal söylemine örnek olarak gösterilebilir.

“...Türkiye’de, Türk halkının gündemi; işsizlik, ekonomi. İstanbul’daki halkın gündemi; işsizlik, ekonomi. İlave edebiliriz; deprem. Yani (Kanal İstanbul) zihninde bile yok; zinhar karşı ama acele var. Demek ki acele etmelerinin sebepleri var. Ben hep diyorum; o bir avuç insan. Onlar için çok kıymetli. Ben de santim santim takip ediyorum. Yarın saat 10.00’da Şehircilik Bakanlığı’na gideceğim, o işte ama Katarlıdır ama şu ülkeldir ama bu ülkeldir... Kim bu yatırımı yapmışsa, bu planların bir avuç insan için hazırlandığını, İstanbul’un katli anlamına geldiğini, İstanbul’a bugüne kadar yapılan ihanetlerden milyonlarca kat daha fazlası olduğunu iddia ederek itirazımı yapacağım. Hukuksal süreçler devam ediyor. Hukuksal zeminde İstanbul halkının bu ihanete uğramasına asla izin vermeyeceğiz...” (Independent, 2020).

İBB Başkanının diğer açıklamalarında da sıklıkla kullandığı “bir avuç insan” ifadesinin elitleri imlediğini söylemek mümkündür. Nitekim İmamoğlu’na göre Kanal İstanbul Projesi halkın gündeminde yoktur ve bu projeyle ilgili planlar yalnızca az sayıda elit için hazırlanmaktadır. Popülizmin ayırt edici bir şekilde halkla ilan edilmiş bir uyum ile birlikte ‘onlar’ ve ‘biz’ zihniyetini vurgulayan bir siyasi üslup olduğu düşünüldüğünde (Knight, 1998: 223), İmamoğlu’nun “bir avuç insan” ve çıkarı bu projeyle uyuşmayan “İstanbul halkı” söyleminin popülist bir siyasal tarza karşılık geldiği ifade edilebilir.

İmamoğlu’nun siyasal söyleminde ön plana çıkan bir başka husus, seçim öncesi Cumhurbaşkanı Erdoğan ile doğrudan bir polemige girmemeye dikkat etmesine; hatta onunla uzlaşmayı hedefleyen bir strateji ortaya koymasına karşın seçim sonrasında bu tutumunu kısmen değiştirmesidir. İmamoğlu, özellikle yürütme tarafından onaylanmadığını iddia ettiği bazı projelere yönelik açıklamalarda doğrudan isim kullanmasa dahi Cumhurbaşkanı’na eleştirmiştir. Çeşitli metro çalışmaları ve metrobüs alımıyla ilgili gereken imzanın atılmadığını savunan İmamoğlu, bunları “afişe” edeceğini ifade etmiştir (Independent, 2022). Bununla birlikte Twitter üzerinden projeler için gereken imzanın atılmaması ile ilgili açıklamalarda bulunurken yine Cumhurbaşkanı’na doğrudan hitap etmemiş, bunun yerine “Cumhurbaşkanlığı” ifadesini kullanmıştır (İmamoğlu, 2022). İmamoğlu’nun bu siyasal söylemi yine halka yönelik hizmetinin “müesses nizam” tarafından siyasi saiklerle engellendiğine dair mesajı iletmeyi hedefleyen bir siyasal stratejiye dayanmaktadır ve bu strateji elit-halk dikotomisi üzerinden geliştirildiği için popülist olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte İmamoğlu’nun Cumhurbaşkanı Erdoğan’a yönelik siyasi üslubunun tedricen ve nispeten “sertleştiğini”; bununla birlikte onu doğrudan eleştirmeye başladığını söylemek mümkündür. İmamoğlu’nun aşağıdaki ifadeleri bu bağlamda açıklayıcıdır:

“Ben seçilince dedim ki; şanslıyız, İstanbul’da Büyükşehir Belediye Başkanlığı yapmış sayın Cumhurbaşkanımız, İstanbul’a ağabeylik yapar. Sorunları konuşuruz. Bunları

düşünürken bütün engellemeleri yaşayan, İstanbul'un önüne taş koyan bir süreç yaşadık. Madem beni miting meydanlarında konuşacaksınız ya da salon toplantılarınızda konuşacaksınız ya da grup toplantılarınızda konuşacaksınız; imzalayın şu 300 otobüsün iznini, imzalayın Beylikdüzü metrosunun iznini, meclisteki tıkanmaları yapmayın, İSKİ'de bütçe daralmasını yaşatmayın sonra gene konuşun, eleştirin" (Cumhuriyet TV, 2022).

İmamoğlu söz konusu ifadelerle bu defa Cumhurbaşkanı doğrudan eleştirmiştir. Özellikle seçimden önce Erdoğan'a yönelik saygısını ifade eden ve seçildiği takdirde onunla iyi ilişkiler içinde olacağını sinyallerini vermeye çalışan İmamoğlu (Demiralp ve Balta, 2021: 11), İBB çalışmalarının engellendiğini söyleyerek ve Cumhurbaşkanı'nın mitinglerde, grup toplantılarında, salon toplantılarında kendisinden bahsetmesinden dolayı rahatsız olduğunu ifade ederek doğrudan Erdoğan'a hitap etmiştir. Bu durum İmamoğlu'nun Cumhurbaşkanı'na yönelik siyasal söyleminde bir strateji değişikliği olarak yorumlanabilir.

Sonuç

CHP Türk siyasal hayatında kurucu iradenin kurumsal sembolü olması dolayısıyla uzun yıllar "müesses nizamın koruyucusu" niteliğini taşıyan bir siyasi parti olmuştur. Parti'nin bu niteliği, onun çoğu zaman siyasi muarızları tarafından statükocu ve elitist olarak etiketlenmesini kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda CHP'nin varoluşsal kodlarının bir gereği olarak ortaya koyduğu "rejimi koruma refleksi" ya da bürokratik elitlerin çıkarlarını temsil eden siyaseti dolayısıyla popülist rakipleri karşısında genellikle "mevzi kaybettiği" ve dezavantajlı bir konuma düştüğü söylenebilir. CHP, söz konusu dezavantajını bazı dönemlerde bürokratik elitin ve bilhassa bu elitin içindeki merkezi unsur olan ordunun siyasetiyle uyum göstererek ya da bu siyasete kimi zaman "katkı sunarak" kapatmaya çalışmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki CHP-bir zamanlar popüler olan şekliyle ifade edersek- *askeri vesayet* ile bütün bir Cumhuriyet tarihi boyunca ittifak halinde olmamıştır. Nitekim Parti'nin 1960'lardaki *ortanın solu* söylemi, halkı "imtiyazsız, sınıfsız ve kaynaşmış bir kitle" olarak gören bakış açısının aksine alt sınıflara yönelen bir paradigma değişimine karşılık gelir. Bu bağlamda CHP hem siyasi spektrumdaki yeni yerini bulmuş hem de statükonun bir bileşeni olmaktan uzaklaşmıştır. Özellikle 1972'de Bülent Ecevit'in genel başkanlığa gelmesiyle birlikte Parti'nin sol popülist siyasi izleği ivmelenerek devam etmiş ve bürokratik seçkinciliği dışlayan bir "halkçılık" söylemi benimsenmiştir.

CHP Türk siyasetinde gündemi rejim tartışmalarının belirlediği 2002 sonrasında yeniden çevreye karşı merkezi temsil eden bir zeminde konumlanmıştır.

Parti bu dönemde statükocu ve bürokratik söylemine geri dönerek laikliği merkeze alan bir siyaset geliştirmiştir. Ancak 2010 yılındaki genel başkan değişimiyle başlayan süreçte CHP'nin tedricen elitizmden popülizme doğru bir eğilim gösterdiğini söylemek mümkündür. Nitekim Deniz Baykal'ın temsil ettiği "rejimi ve Cumhuriyet'in kazanımlarını koruma misyonu"na karşın Kemal Kılıçdaroğlu toplumsal realiteyle çatışmayan ve halkın sosyo-kültürel kodlarıyla uyumlu bir siyasal söylem ortaya koymuştur. Bununla birlikte askeri vesayetin ortadan kalkmasının da CHP'yi zorunlu olarak popülizm zeminine çektiği söylenebilir. Özellikle katı laikliği ve ulusalcılığı temel alan söylem den nispeten uzaklaşan Parti, farklı seçmen profillerine hitap edebilmesini kolaylaştıran yeni bir siyasi üslup oluşturmuş ve hareket alanını genişletmiştir. Ayrıca alt sınıflara yönelik gelir adaletsizliğini temel alan söylem ve projeler geliştirerek çoğunlukla kentli orta-üst sınıflardan oluşan seçmen kitlesini aşmayı ve yoksul vatandaşlardan da oy almayı amaçlamıştır.

CHP, elitizmden popülizme yönelen çizgisinin getirdiği en önemli başarısını 2019 yerel seçimlerinde İstanbul ve Ankara Büyükşehir Belediyelerini kazanarak elde etmiştir. Parti, kronikleşen ve muhalif kesimlerde yılgınlığa neden olan seçim başarısızlıklarının ardından Türkiye'nin iki büyük kentinin belediye başkanlıklarını kazanarak iktidar umudunu ve dinamizmini yenilemiştir. Bu bağlamda CHP'nin değişen paradigmasını temsil eden en "ikonik" siyasi figürlerden birinin İBB Başkanlığına aday gösterilen ve seçimi kazanan Ekrem İmamoğlu olduğu söylenebilir. Nitekim İmamoğlu, CHP'nin "halkın değerlerinden kopuk" olmakla itham edilen elitist imajına rağmen benlik sunumu, söylemi ve beden dili ile iktidara alternatif bir popülist siyasi tarz oluşturma stratejisiyle hareket etmiştir. Onun Atatürkçü/Cumhuriyetçi söylem ile geleneksel/muhafazakar değerleri "harmanlayarak" ortaya koyduğu siyasi tarzın CHP'ye kategorik olarak karşı olan toplum kesimlerini kapsamayı hedeflediğini söylemek mümkündür. Popülizm bağlamında değerlendirecek olursak İmamoğlu'nun, CHP'nin elitist imajının toplum nezdindeki olumsuz etkilerini azaltmaya ve kendisinin "16 milyon İstanbullu"nun (halkın) temsilcisi olduğunu göstermeye matuf bir siyasal projeksiyon ile hareket ettiği söylenebilir.

İmamoğlu, siyaseti elit-halk dikotomisi üzerinden okuyan yaklaşımı dolayısıyla popülist bir siyasetçi eğilimi göstermektedir. Özellikle muhafazakâr elitleri karşısına alan bir söylem ortaya koyan İmamoğlu, hayata geçirmek istediği bazı projelerin iktidar tarafından engellendiğini ya da çeşitli zorluklar çıkarıldığını savunarak, halka hizmet götürülmesinin siyasi gerekçelerle önüne geçildiğini vurgulamış ve seçim sonrası süreçte siyasetini bu diskur üzerine kurmuştur. Ayrıca Belediye imkânlarından imtiyazlı şekilde yararlandığını iddia ettiği tüm kişi ve grupları karşısına alacağını taahhüt ederken,

“16 milyon İstanbullu”ya da yeniden dağıtım ve daha çok temsil sözü veren popülist bir söylem ortaya koymuştur. Bu bağlamda İmamoğlu'nun CHP'yi seçkinlerin temsilcisi olarak kodlayan hegemonik söylemi tersine çevirerek iktidara karşı alternatif bir popülist siyaset üretmeye çalıştığını söylemek mümkündür. Ancak İBB Başkanının son dönemlerde kişisel yaşamında ortaya koyduğu bazı tutumların ve attığı birtakım siyasi adımların (İstanbul'daki su baskınları sırasında Bodrum tatilini devam ettirmesi, Elazığ depremi sonrası deprem bölgesini ziyaret ettikten sonra kayak tatili için Palandöken'e gitmesi, İstanbul'da yaşamı geçici olarak felç eden yoğun kar yağışı sürerken İngiliz Büyükelçisi ile yemek yemesi, muhalif kesimin önemli bir bölümünün mesafeli olduğu bazı gazetecileri Karadeniz turuna dahil etmesi ve bu gazetecilere yönelik eleştirilere karşı cevap verirken sert bir üslup kullanması) onun popülist söyleminin gücünü aşındırdığı ve siyasetteki yükselişini yavaşlattığı ifade edilebilir.

Kaynakça

- Anadolu Ajansı (27 Nisan 2021). Türk demokrasisinin askeri müdahalelere karşı duruşunda kırılma noktası: 27 Nisan e-muhtırası. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turk-demokrasisinin-askeri-mudahalelere-karsi-durusunda-kirilma-noktasi-27-nisan-e-muhtirasi/2221945#>
- Arditi, B. (2007). *Politics on the Edges of Liberalism: Difference, Populism, Revolution, Agitation*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Aslan, A. (12 Mayıs 2019a). Türk Siyasetinde Popülizm Zamanı. SETA. Erişim adresi: <https://www.setav.org/turk-siyasetinde-populizm-zamani/>
- Aslan, A. (2019b). Türk Siyasi Hayatında Yeni Dönem: Seküler versus Muhafazakâr Popülizm. *Muhafazakâr Düşünce*, 16(57), 103-122.
- BBC Türkçe (21 Kasım 2019). Yaşar Büyükanıt: 'E-muhtıra', Dolmabahçe görüşmesi ve Şemdinli olayıyla tartışılan eski genelkurmay başkanı. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50494175>
- Birgün (20 Eylül 2019). İmamoğlu: Kürtçe dil kursu kesinlikle açılacak. Erişim adresi: <https://www.birgun.net/haber/imamoglu-kurtce-dil-kursu-kesinlikle-acilacak-269547>
- Bora, T. (2006). Ecevit'teki Şeytan Tüyü. *Birikim*. Erişim adresi: <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-212-aralik-2006/2395/ecevit-teki-seytan-tuyu/5976>
- Boyraz, C. (2020). Populism and Democracy in Turkey: The Case of the Republican People's Party. *Reflektif*, 1(1). 31-47.
- CHP (2011). Aile Sigortası: Güçlü Sosyal Devlete Doğru. Erişim adresi: https://content.chp.org.tr/file/ailesigortasi_1.pdf
- CHP Programı (1935). Ankara: Ulus Basımevi.
- Cox, M. (2017). The Rise of Populism and the Crisis of Globalisation: Brexit, Trump and Beyond. *Irish Studies in International Affairs*, 28, 9-17.

- Cumhuriyet (10 Haziran 2018). İnce: Erdoğan Beyaz Türk, ben Türkiye'nin zencisiyim. Erişim adresi: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ince-erdogan-beyaz-turk-ben-turkiyenin-zencisiyim-993799>
- Cumhuriyet (25 Ocak 2019). Ekrem İmamoğlu'ndan 'Kürt seçmen' sorusuna yanıt. Erişim adresi: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ekrem-imamoglundan-kurt-secmen-sorusuna-yanit-1216569>
- Cumhuriyet TV (1 Şubat 2022). Ekrem İmamoğlu muhabirin sorusuna çok sinirlendi, ateş püskürdü: Utanmazlığa bakar mısınız? Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=m2qj-GpnDzAE>
- Demiralp, S. & Balta, E. (2021). Defeating Populists: The Case of 2019 Istanbul Elections. *South European Society and Politics*, 26(1), 1-26.
- Demirören Haber Ajansı (17 Mart 2019). Ekrem İmamoğlu, Yeni Zelanda'da hayatını kaybeden Müslümanlar için Yasin okudu. Erişim adresi: <https://www.dha.com.tr/politika/ekrem-imamoglu-yeni-zelandada-hayatini-kaybeden-muslumanlar-icin-yasin-okudu-1632608>
- Diken (6 Ekim 2021). İBB, Büyükkada'daki TÜGVA binasını tahliyeye başladı. Erişim adresi: <https://www.diken.com.tr/ibb-buyukadadaki-tugva-binasini-tahliyeye-basladi/>
- Diken (11 Eylül 2022a). MetroPOLL anketi: Üç olası aday Erdoğan'la farkı açtı. Erişim adresi: <https://www.diken.com.tr/metropoll-anketi-uc-olası-aday-erdoganla-farki-acti/>
- Diken (8 Mayıs 2022b). CHP 'rahatsız': İmamoğlu süreci yanlış yönetti. Erişim adresi: <https://www.diken.com.tr/chp-rahatsiz-imamoglu-sureci-yanlis-yonetti/>
- Erdem, T. (2009). CHP'de Parti İçi Mücadelede "Kemalizm" ve "Devrimler" Tartışmaları Üzerine. Tanıl Bora & Murat Gültekinil (ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm* içinde (s. 449-457). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdoğan, N. (2008). 1970'lerde Sol Popülizm Üzerine Notlar. Tanıl Bora & Murat Gültekinil (ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol* içinde (s. 262-274). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Euronews (31 Mart 2021). İmamoğlu: 6 milyon oy almış partiye terörist gözüyle bakarsanız ben bunun karşındayım. Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2021/03/31/imamoglu-6-milyon-oy-alm-s-partiye-terorist-gozuyle-bakarsan-z-ben-bunun-kars-s-nday-m>
- Euronews (7 Mayıs 2022). İmamoğlu, tartışma yaratan fotoğrafla ilgili konuştu: Vız gelir tırıs gider, umurumda değil. Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2022/05/07/imamoglu-tart-sma-yaratan-fotografla-ilgili-konustu>
- Gazete Duvar (13 Kasım 2021). Kılıçdaroğlu: Helalleşme yolculuğuna çıkma kararı aldım. Erişim adresi: <https://www.gazeteduvar.com.tr/kilicdaroglu-helallesme-yolculuguna-cikma-karari-aldim-haber-1541730>
- Gazete Duvar (27 Ağustos 2019). İmamoğlu: Vakıflara aktarılan 357 milyon lirayı kestik. Erişim adresi: <https://www.gazeteduvar.com.tr/politika/2019/08/27/imamoglu-sizin-soramadinizi-ben-sorayim-iktidara>
- Gazete Duvar (28 Temmuz 2022). Cumhurbaşkanlığı anketi: Hangi aday yüzde kaç oy alıyor? Erişim adresi: <https://www.gazeteduvar.com.tr/cumhurbaskanligi-anketi-hangi-aday-yuzde-kac-oy-aliyor-galeri-1575056>
- Güzel, S. Ç. (2018). *Ulusal ve Ülkücü İdeolojilerin Milliyetçilik Anlayışlarının Karşılaştırılması: Aydınlik ve Ortadoğu Gazetesi Örnekleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.
- Habertürk (30 Ocak 2022). Kılıçdaroğlu: Başörtüsünü Türkiye'nin bir numaralı sorunu haline getirdik. Erişim adresi: <https://www.haberturk.com/kilicdaroglu-ndan-basortusu-aciklamasi-3330253>

- Hürriyet* (11 Ocak 2021). AK Parti'li Mahir Ünal: Millet İttifakı, benzemezler ittifakından oluşuyor. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ak-partili-mahir-unal-millet-ittifaki-benzemezler-ittifakından-olusuyor-41711943>
- Independent Türkçe* (13 Temmuz 2020). İmamoğlu: Kanal İstanbul bir avuç insan için çok önemli, bu yüzden acele ediyorlar. Erişim adresi: <https://www.indytrk.com/node/210911/haber/imamo%C4%9Flu-kanal-istanbul-bir-avu%C3%A7-insan-i%C3%A7in-%C3%A7ok-%C3%B6nemli-bu-y%C3%BCzden-acele-ediyorlar>
- Independent Türkçe* (19 Ocak 2022). İmamoğlu: İstanbul'daki tüm metrobüs duraklarına ve üst geçitlere "hükümetin İBB'nin yapacağı işleri engellediğini" anlatan afişler asılacak. Erişim adresi: <https://www.indytrk.com/node/461646/siyaset/i%CC%87mamo%C4%9Flu-i%CC%87stanbuldaki-t%C3%BCm-metrob%C3%BCs-duraklar%C4%B1na-ve-%C3%BCst-ge%C3%A7itlere-h%C3%BCk%C3%BCmetin>
- İmamoğlu, E. (16 Ocak 2022). 300 Metrobüs ve Cumhurbaşkanlığı onayı ile ilgili tweet. Erişim adresi: https://twitter.com/ekrem_imamoglu/status/1482787659697242116
- İmamoğlu, E. (21 Nisan 2019). Maltepe mitingi. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=OMwIY8R9RMU>
- İmamoğlu, E. (6 Mayıs 2019). Beylikdüzü konuşması. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=Gp1fVXPdHvl>
- İmamoğlu, E. (7 Mart 2021). Dünya kadınlar günü mesajı. Erişim adresi: https://twitter.com/ekrem_imamoglu/status/1368657782757593104
- Kaltwasser, C. R. (12 Ekim 2012). Scholars should not just assume that populism is bad for democracy, but should instead concentrate on explaining populism's positive and negative effects. Erişim adresi: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2012/10/15/populism-and-liberal-democracy/>
- Kiriş, H. M. (2012). The CHP: From the Single Party to the Permanent Main Opposition Party, *Turkish Studies*, 13(3), 397-413.
- Knight, A. (1998). Populism and Neo-Populism in Latin America, Especially Mexico. *Journal of Latin American Studies*, 30(2), 223-248.
- Konda (2019). *23 Haziran 2019 Sandık Analizi ve Seçmen Profilleri*. İstanbul.
- Laclau, E. (2005). *On Populist Reason*. London: Verso.
- Mardin, Ş. (1973). Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics? *Daedalus*, 102(1), 169-190.
- Mazıcı, N. (2009). 27 Mayıs Kemalizmin Restorasyonu mu?. Tanıl Bora & Murat Gültekinil (ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm içinde* (s. 555-569). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moffitt, B. (2020). *Popülizmin Küresel Yükselişi: Performans, Siyasi Üslup ve Temsil*. (Çev. Onur Özgür). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mouffe, C. (4 Ağustos 2017) We urgently need to promote a left-populism. Erişim adresi: <https://www.versobooks.com/blogs/3341-chantal-mouffe-we-urgently-need-to-promote-a-left-populism>
- Mudde, C. (2004). The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4), 541-563.
- Mudde, C., & Kaltwasser, C. R. (2013). Exclusionary vs. Inclusionary Populism: Comparing Contemporary Europe and Latin America. *Government and Opposition*, 48(2), 147-174.
- Müller J. W. (2016) *What Is Populism?* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- Özbey, İ. (17 Aralık 2018). 'CHP İstanbul adayı Hürriyet'e konuştu: beni tanıyınca çok sevecekler. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/chpnin-istanbul-adayi-ekrem-imaoglu-hurriyete-konustu-beni-taniyınca-cok-sevecekler-41053981>
- Özdil, Y. (31 Ocak 2020). Kayak tatili. Erişim adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2020/yazarlar/yilmaz-ozdil/kayak-tatili-5598531/>
- Özkan, N. (2019) *Kahramanın Yolculuğu: Yeni Nesil Siyasetin Zaferi*. İstanbul: MediaCat.
- Özkök, E. (20 Şubat 2007). Sadaka kültürü mü dediniz. *Hürriyet*. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/sadaka-kulturu-mu-dediniz-5983285>
- Öztürk, K. (6 Mayıs 2022). İmamoğlu, siyasete asıldıkça ona ilgi neden düşüyor? Erişim adresi: <https://www.haberturk.com/yazarlar/kemal-ozturk/3429844-imamoglu-siyasete-asildikca-ona-ilgi-neden-dusuyor>
- Sancar, M. (12 Mayıs 2014). CHP ile Kürtlerin sancılı ilişkisi, *Aljazeera Turk*, Erişim adresi: <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/chp-ile-kurtlerin-sancili-iliskisi>
- Serbestiyet* (12 Temmuz 2022). FOX TV'de İmamoğlu'nun tatilinin eleştirilmesi, üstü örtülü CHP içi tartışmaya döndü: "Sizi tanıyoruz... Şaşırıyoruz. Erişim adresi: <https://serbestiyet.com/serbestiyet-in-english/fox-tvde-imamoglundun-tatilinin-elestirilmesi-ustu-ortulu-chp-ici-tartismaya-dondu-sizi-taniyoruz-sasirmiyoruz-97256/>
- Sputnik* (2 Nisan 2019a). İmamoğlu, Anıtkabir Özel Defteri'ni 'Başkan' sıfatıyla imzaladı. Erişim adresi: <https://tr.sputniknews.com/20190402/ekrem-imamoglu-anitkabir-ozel-defteri-imza-baskan-1038576336.html>
- Sputnik* (23 Haziran 2019b). İmamoğlu: Yıkın bütün önyargıları, herkesi kucklamaya geldik. Erişim adresi: <https://tr.sputniknews.com/20190623/imamoglu-yikin-butun-onyargilari-herkesi-kucklamaya-geldik-1039443868.html>
- Sputnik* (22 Nisan 2019c). İmamoğlu yönetimindeki ilk İBB meclis toplantısı canlı yayınlandı. Erişim adresi: <https://tr.sputniknews.com/20190422/imamoglu-yonetimindeki-ilk-ibb-meclis-toplantisi-canli-yayinlaniyor-1038840064.html>
- Sputnik* (4 Nisan 2019d). İmamoğlu: 11 ilçede geçersiz oyların sayımı bitti, aradaki fark 19 bin 552. Erişim linki: https://tr.sputniknews.com/20190404/ekrem-imamoglu-yerel-secim-oy-sayimi-1038617898.html?utm_source=https://t.co/KtAgOFF4J4&utm_medium=s-hort_url&utm_content=meXg&utm_campaign=URL_shortening
- Sputnik* (11 Haziran 2019e). İmamoğlu, 'hayatı kolaylaştıracak çözümler'ini açıkladı: 23 Haziran'dan sonra hiç kimse kibirle siyaset yapamayacak. Erişim adresi: <https://tr.sputniknews.com/20190611/imamoglu-istanbul-buyuksehir-belediyesinde-israf-duzeni-son-bulacak-1039309513.html>
- Stanley, B. (2008). The Thin Ideology of Populism. *Journal of Political Ideologies*, 13 (1), 95–110.
- Şen, A. F. & Altın, Ş. Y. (2019). Sosyal Demokrasiden Yeni Sağa CHP'nin Söylemsel Dönüşümü: Bir Siyasal Söylem Çözümlemesi Denemesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 (3), 434-461.
- T24 (19 Ocak 2020). Kılıçdaroğlu: Asıl muhafazakâr bizdik, yıllar yılı değişmemek için direndik. Erişim adresi: <https://t24.com.tr/haber/kilicdaroglu-asil-muhafazakar-biziz-yillar-yili-degismemek-icin-direndik,856705>
- Taggart P (2004) Populism and representative politics in contemporary Europe. *Journal of Political Ideologies*, 9(3), 269–288.
- Taşkın, Y. (12 Aralık 2019). Popülizm Tartışmaları Üzerinden Son Yerel Seçimleri Anımsamak. *Birikim*. Erişim adresi: <https://birikimdergisi.com/haftalik/9838/populizm-tartismalari-uzerinden-son-yerel-secimleri-animsamak>

- Telek, A. (11 Eylül 2022). Kılıçdaroğlu, Yavaş, İmamoğlu ve diğerleri – Aday kim? Erişim adresi: <https://medyascope.tv/2022/09/11/alphan-telek-yazdi-kilicdaroglu-yavas-imamoglu-ve-di-gerleri-aday-kim/>
- Terkoğlu, B. (31 Ocak 2022). Barış Terkoğlu yazdı: AKP'li Betül Sayan Kaya İBB'den binlerce dolar almış. Erişim adresi: <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/baris-terkoglu-yazdi-akp-li-betul-sayan-kaya-ibbden-binlerce-dolar-almis-1904024>
- The Conversation*. (5 Şubat 2019). Erişim adresi: <https://theconversation.com/what-actually-is-populism-and-why-does-it-have-a-bad-reputation-109874>
- Toprak, Z. (1992). Popülizm ve Türkiye'deki Boyutları. *Tarih ve Demokrasi – Tank Zafer Tunaya'ya Armağan içinde* (s. 41-65). İstanbul: Cem Yayınları.
- Tunçay, M. (2009). İkna (İnandırma) Yerine Tecebbür (Zorlama). Tanıl Bora & Murat Gültekingil (ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm içinde* (s. 92-96). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uslu, İ. (9 Mayıs 2022). İmamoğlu'nun en büyük hatası ne oldu? İbrahim Uslu süreci değerlendirdi. Erişim adresi: <https://halktv.com.tr/gundem/imamoglundun-en-buyuk-hatasi-ne-oldu-ibrahim-uslu-sureci-degerlendirdi-676041h>
- van Gent, W. P. C., Jansen, E. F., & Smits, J. H. F. (2014). Right-wing Radical Populism in City and Suburbs: An Electoral Geography of the Partij Voor de Vrijheid in the Netherlands. *Urban Studies*, 51(9), 1775–1794.
- VOA Türkçe (31 Ağustos 2019). İmamoğlu'ndan Diyarbakır'a Dayanışma Ziyareti. Erişim adresi: <https://www.amerikaninsesi.com/a/imamoglu-diyarbakir-dayanisma-ziyareti/5064429.html>
- Weyland, K. (2001). Clarifying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics. *Comparative Politics*, 34(1), 1–22.
- Wuthrich, F. M. & Ingleby, M. (2020). The Pushback Against Populism: Running on “Radical Love” in Turkey. *Journal of Democracy*, 31(2), 24-40.
- Yanık, A. (18 Mayıs 2018). İnce'nin Seçimi: Erken Seçim ve Sol Popülizm Notları. *Birikim*. Erişim adresi: <https://birikimdergisi.com/haftalik/8907/incenin-secimi-erken-secim-ve-sol-populizm-notlari>
- Yeğen, M. (2009). Kemalizm ve Hegemonya?. Tanıl Bora & Murat Gültekingil (ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm içinde* (s. 56-74). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yılmaz, K. (2009). The Emergence and Rise of Conservative Elite in Turkey. *Insight Turkey*, 11(2), 113–136.
- YSK (2019). İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Yenileme Seçimi. Erişim adresi: <https://sonuc.ysk.gov.tr/sorgu>
- Zeyrek (2019). Ekrem İmamoğlu ve AKP'li Teyzenin Sohbeti: Sultanbeyli Semt Pazarı Yerel Seçim 2019. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=bVztzGUON78>

Bir “Yalnız Demokrat”ın Siyaset Serüveni: Yalnız Demokrat Ferruh Bozbeyli Kitabı*

Davut Dursun**

Yalnız Demokrat, Ferruh Bozbeyli Kitabı, hazırlayanların (İhsan Dağı ve Fatih Uğur) Ferruh Bozbeyli’ye sordukları sorulara verilen cevaplardan oluşan farklı bir hatırat kitabı olarak dikkat çekmiştir. Bilindiği gibi Ferruh Bozbeyli 27 Mayıs darbesinden sonra altmışlı ve yetmişli yıllarda aktif siyasî hayatta belli pozisyonlarda görev yapmış, Adalet Partisi’nde (AP) Grup Başkan Vekilliği, Meclis Başkan Vekilliği, Meclis Başkanlığı, Demokratik Parti Genel Başkanlığı gibi farklı görevlerde bulunmuş siyasetin önemli isimlerinden biridir. AP’de Genel Başkan Süleyman Demirel ile girdikleri mücadele sonunda partiden ayrılanlar tarafından kurulan Demokratik Parti (DP) yetmişlerde merkez sağı bölünmesinde etkili olmuş, 1973 genel seçimlerinde aldığı yüzde 11.9 oyla Mecliste etkili olmuş, ancak 1977 seçimlerinde oyunu yüzde 1.9’a, milletvekili sayısını da bire düşürerek siyasetteki etkisi son bulmuştur. 27 Mayıs sonrasında demokratik hayata geçilmesi ve sonrasındaki siyasal gelişmelerin en yakın tanığı ve aktörlerinden biri olan F. Bozbeyli’nin tanıklıkları özellikle altmışlı ve yetmişli yılların siyasî hayatını anlamada eşsiz değerdedir. Sözüünü ettiğimiz kitabın/hatıratın bu imkânı vermesi ilgilisi için büyük bir kazançtır.

Dört ayrı bölümden oluşan *Yalnız Demokrat, F. Bozbeyli Kitabı* adlı eserin Birinci Bölümü’nde Yassıada Yargılamalarına kadar olan gelişmeler “Yola Çıkarken” ana başlığı altında verilmektedir (ss. 15-110). Ardından “Yassıada Gölgesinde Siyaset” İkinci Bölüm’de (ss. 111-202) ele alınmaktadır. Üçüncü Bölüm’de S. Demirel’in Adalet Partisi (AP) Genel Başkanı olması ve 1965 seçimleri sonrasında iktidara ilişkin gelişmeler, partideki muhaliflerin tasfiyesine kadar olanlar ele alınırken (ss. 203-308) son bölümde 41’lerle

*Haz. İhsan Dağı ve Fatih Uğur, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009, ISBN: 978-975-263-997-3

**Prof. Dr. | Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
ddursun@sakarya.edu.tr | ORCID: 0000-0001-9981-7632 | DOI: 10.36484/liberal.1116547
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 27, Sayı:108, Güz 2022, ss.139-152.
Gönderim Tarihi: 14 Mayıs 2022 | Kabul Tarihi: 1 Aralık 2022

başlayan muhalif hareketinden siyasetten ayrıldığı 1977'lere kadar olan gelişmeler anlatılmaktadır.

Türk siyasetinin önemli simalarından Ferruh Bozbeyli, çocukluk ve gençlik yılları ile bir hukukçu olarak yetişmesi ve 27 Mayıs darbesi sonrasında aktif siyasete katılmasına ilişkin gelişmeler ile aktif siyasetten çekildiği 1977 yılına kadar olan gelişmeleri kendi bakış açısına göre ele alıp bilgi verirken 1977 sonrasına ilişkin gelişmeler hakkında fazla bir değerlendirme yapmamaktadır. Siyasette yol açtığı etkileri hâlâ devam eden 27 Mayıs darbesi ve darbe sonrasında sistemin yeniden yapılanması sürecini gözlemleriyle ortaya koymaya çalışan Bozbeyli'nin hatıratındaki tespitlerine eğilmeden Türkiye siyasetinin altmışlı ve yetmişli yıllarını yazmak mümkün değildir. Nasıl bir süreçten geçerek bugünlere geldiğini, darbecilerin yarattığı keyfilikler ortamında siyaset yapmanın zorluklarını, ortadaki korku ve dayatmalar altında yürümenin ve demokrasiyi işletmenin sıkıntılarını hatırlatması önemlidir. Siyasette nerede ise bütün pozisyonlarda bulunmuş, karar alma sürecinin her aşamasında hizmet görmüş bir kişinin gözlem ve tecrübeleri Türk siyasetini anlamada eşsiz bir katkı yapmaktadır. Dünü bilmeden gelinen noktayı anlamak imkânsızdır.

Kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplardan oluşan *Yalnız Demokrat*, Ferruh Bozbeyli'nin bizzat kendi kaleminden çıkmasa da sorulara verdiği cevaplar kendi bakışını, gözlemlerini ve düşüncelerini yansıtmaya bakımından bir hatırat niteliğindedir.

Çocukluğu ve Gençliği

Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçesinde 1927 yılında bir memur çocuğu olarak dünyaya gelen Bozbeyli, ilkokulu Pazarcık ve İslahiye'de, ortaokulu İskenderun'da, liseyi Antakya'da tamamladı. 1949 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kayıt yaptırdı. Cebinde 35 lira ile üniversiteye kayıt yaptırmak için İstanbul'a geldiğinde kayıt zamanı geçtiğinden ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kalan Bozbeyli, ısrarlı takip sonucu Hukuk Fakültesi öğrencisi olmayı başarmıştır. Bu işlerde kendisine yardımcı olan bir öğretim üyesinin kayıt harcını da ödemesi durumunu ortaya koymaktadır.

Öğrencilik yıllarında Fatih Tetimme Medreselerinde kalan Bozbeyli'nin burada kurduğu dostlukların ve arkadaşlıkların yetişmesinde önemli rolü olduğu anlaşılmaktadır. 1950-1956 arasında burada kalan Bozbeyli, aynı zamanda Fatih Medresesi Talebe Cemiyeti yönetim kurulu üyeliği ve başkanlığı yapması da kamusal konulara olan ilgisini göstermektedir.

Öğrencilik yaptığı yıllardaki önemli gelişmelerle ilgili tespitleri dikkat çekicidir. 17 Nisan 1950 tarihinde vefat eden Fevzi Çakmak için yapılan mitinge katılması eğilimini yansıtmıştır. Anadolu'dan gelen geçlerin kaldığı Fatih Medresesi yurdunda kalanların nerede ise tamamı Demokrat Parti eğiliminde idiler. Fevzi Çakmak olayı onların siyasi refleksini öne çıkarmıştır. Her ne kadar Bozbeyle'nin siyasetle ilk tanışması henüz oy verme hakkının bulunmadığı 1946 seçimlerinde Hatay Yayladağ'da Demokrat Parti (DP) adına müşahitlik yapmasıyla olmuşsa da daha sonra siyasete pek yakın durmamıştır. Müşahitlik yaptığı köyde sandıktan DP'ye çıkan bir oyun, oy kullanmadığı halde kendisi tarafından kullanıldığıyla suçlanmasının yol açtığı sıkıntıyı unutmuş değildir. Fevzi Çakmak, Millet Partisi başkanı olmasına ve Fatih Medresesinde kalanların tümünün Demokrat Partisi yanlısı olmalarına rağmen öğrenciler Taksim'de düzenlenen mitinge katılmış ve Cumhuriyet Halk Partisi'ni (CHP) protesto etmişlerdir. Çakmak cenazesi mitingi muhalefeti ortaya koymanın en somut olayı olmuştur. O sırada Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Başkanı da olan Bozbeyle mitinge katılan öğrencileri yönlendirme konusunda aktif rol oynamış, öğrencileri Taksim'den Nişantaşı'na yönlendirerek Çakmak'ın evinin önüne gelerek başsağlığı dilemişlerdir.

14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde yapılan mitinglere de ilgi duymuş ve takip etmişlerdir. Buna rağmen DP ile ilk resmi teması 1953'te Eminönü ilçe teşkilatına katılmak istemesiyle olmuşsa da ilçe teşkilatında kendisine yer verilmemiştir. Parti teşkilatında görev almasa da *Milliyetçiler Derneği*'nin kurucuları arasında yer almıştır. Burada *Komünizme Karşı Mücadele* adlı gazete-yi çıkarmışlardır. Dernekteki öğrenciler CHP'ye karşı bir tavır içinde bulunmakta birlikte siyaset yapan bir dernek değildir; daha çok düşünce ve heyecan boyutu öndedir. Daha önce kurulmuş *Türk Milliyetçiler Derneği*'nin siyaset gerekçesiyle kapatılması üzerine Milliyetçiler Derneği kurulmuştur.

Bu yıllarda Nurettin Topçu ile tanışması kendisinin düşünce dünyasını geliştirmiştir. Arkadaş çevresi onu Topçu'yu dinlemeye götürdüklerinde çok etkilenmiştir: "Onu ilk dinlediğim zaman, sanki çok susamış da kana kana su içiyormuş gibi, çok acıkmış da iştahla yemek yiyormuşum gibi, çok sıcaktan bunalmışım da rüzgâra çıkmışım gibi uçarcasına dinledim. Çok hoşuma gitti konuşması" (s. 47).

Düzenli olarak her hafta cumartesi günleri öğrenci arkadaşlarıyla N. Topçu'ya giden Bozbeyle, düşünce alanında ondan çok etkilenmiştir. Milliyetçiler Derneği mensuplarını etkileyen Topçu, sohbetlerinde daha çok "doğru düşünmek" üzerine yoğunlaşmıştır. Topçu'yu takip eden Milliyetçiler Derneği mensuplarından Türkçülük meselesini öne çıkaranlar ayrılarak Milliyetçiler

Cemiyetini kurmuşlardır. Bunların daha sonra Milliyetçi Hareket Partisi'ne vücut verdiğine işaret etmektedir.

Topçu'dan başka dernek mensuplarının etkilendikleri bir diğer isim Abdülaziz Bekkine'dir. Zeyrek Camii'nde görevli Bekkine'yi dinlemek için Cuma günleri arkadaşlarıyla buraya giderlerdi. A. Bekkine'nin vefatından sonra (1952) yerine gelen Z. Kotku'yu ilk defa dinlerken Topçu'nun vaazı beğenmeyip Bozbeyli'nin kulağına "Bu adam bakkal. Her şeyi tartıyor. Kalk gidiyoruz..." diyerek ayrılması ve bir başka camide namaz kılması ilgi çekici bir tavır olmalı (s. 53).

N. Topçu ile birlikte A. Bekkine'nin sohbetlerinde bulunması ondan çok etkilendiğini göstermektedir. Topçu, Bekkine'nin vefatı üzerine yazdığı "Yıldırımın Huzuru" yazısında "Ruhlarımızın önünde giden büyük bir insanı kaybettik..." şeklinde kaydettiğini belirtir. Gölgesine sığınılan ulu bir çınar olarak gördüğü Bekkine'den "çooook" etkilendiğini ifade etmektedir. Aynı dönemde etkilendiği bir başka isim Samiha Ayverdi olur. Ayverdi'nin kendisini tanıştırdığı yayıncı Garbis Efendi, kendisini Mehmet Akif'e yönlendirir. Kitab-ı Mukaddes Şirketinden Ohannes Efendi'nin bir sorusu üzerine Mehmet Akif ile daha yakından ilgilenen Bozbeyli, *Safahat*'ı tekrar tekrar okuyarak yarısına yakını ezberler. Lise yıllarında Rus ve Avrupa edebiyatlarıyla tanışan, belli başlı klasikleri okuyan idealist bir gencin Mehmet Akif'i yeteri kadar tanıması ciddi bir sorun olmalı. *Safahat* hakkında fazla bir bilgisi olmayan gençlerin Türk edebiyatı konusundaki müktesebatı tartışılır.

Ayverdi'nin evindeki eski yazı bir tabloyu okuyamaması üzerine Garbis Efendi, eski yazıyı öğrenmeye yönlendirmiştir. Ayrıca Ayverdi Ekrem Hakkı Ayverdi'nin yanında bir tür staj yapmasını sağlamıştır. Samiha Ayverdi'nin bir dergâh gibi işleyen evinde Sofi Huri, Nezihe Araz, Safiye Erol gibi isimlerle tanışmasının, buradaki şiir, edebiyat ve roman sohbetlerinden istifade etmesinin ona yeni bakışlar kazandırdığı anlaşılmaktadır. Bir yandan Bekkine'nin manevi sohbetlerine, diğer yandan da Ayverdi'nin Türk dili, edebiyatı ve kültürü sohbetlerinde bulunması İslam ruhu ve Türk kültürünü bütünleştirmesine katkı yaptığı açıktır.

Devam ettiği Hukuk Fakültesi'nin önce talebe cemiyeti üyeliği, ardından başkanlık görevini de üstlenmiştir. Bu tür görevler ona toplumsal sorunlarla ilgilenme imkânı vermiştir. Cemiyetin öğrencilerin günlük sorunlarıyla ilgilendiğini ve siyasetle ilgilenmediğine dikkat çeker. Bu arada patlak veren 6-7 Eylül olaylarında yer almamasına rağmen olaylardan sonra Beyoğlu'na gittiğinde karşılaştığı tahribat onda derin bir üzüntü yaratmışsa da genelde bir memnuniyet havasının varlığını nakletmektedir.

Bozbeyli'nin hemşehrisi Necip Fazıl ile de ilişkileri vardır. Onun evine gidip gelmiş, Talebe Cemiyeti'nde konferanslar verdimiştir. Diğer yandan öğrenciliği sırasında pek çok işte de çalışmıştır. İETT'de dört yıl kadar çalışması ekonomik sıkıntı yaşamadan öğrenciliğini sürdürmesine yardımcı olmuştur.

Avukatlığı ve Siyasete Girişi

1957 yılında Hukuk Fakültesi'ni bitirdiğinde hocası Ali Fuad Başgil kendisine asistanlık teklif etmiş ve bu teklifi kabul ederek on ay kadar asistanlık yapmıştır. Avukatlık stajı için ayrılıp bir yıl staj yaptıktan sonra avukatlığa başlamış ve asistanlığa dönmemiştir. 1959 yılında başladığı avukatlık 27 Mayıs'tan sonra siyasete doğru evrilmiştir.

Bozbeyli, daha önceden tanıdığı Prof. Dr. Osman Turan'ın vekâletini üstlenerek onu Yassıada'da savunmuştur. Anayasayı ihlâlle suçlanan O. Turan'ın savunmasında yaşadıkları ve gözlemleri Yassıada Yargılamalarının fecaatini ortaya koymaktadır. İddianamesini hazırlaması için savcılığa bir ay süre verilirken müdafaaya sadece on günlük bir sürenin verilmesi fikir verebilir. Yassıada'nın genç avukatı Bozbeyli ayrıca Balmumcu'da tutuklu bulunan pek çok kişinin müdafaasını da üstlenmiştir. Burada tutuklu yargılanan hocası Ali Fuad Başgil'e bir gün eşinin, bir gün kendisinin yemek götürdüğü belirtilmektedir.

Yassıada'da gözlemlediği Bayar ve Menderes'in tavırlarının farklılığı dikkat çekicidir: "Celal Bayar'ın çok diri duran bir insan portresi çizmesi, ezilmemiş hali"ni onaylarken Menderes'in "sanki ricacı bir tavır, yumuşak bir tavır takınmasının onların merhametini çağırır, merhametine hitap eder gibi bir halde" (s. 127) olmasına üzülmüştür. Menderes'in çıkıp aslanlar gibi kendisini savunmasını beklemektedir.

Bozbeyli'yi siyasete yönelten en önemli faktör Yassıada yargılamaları olmuşsa da Türkiye Yayınevi'nin sahibi Tahsin Demiray'ın rolünün büyük olduğu anlaşılmaktadır. 27 Mayıs öncesinde siyasete karşı ilgisiz değilse de aktif bir siyasi hayatı yoktur. Bir ara DP Gençlik Kollarında görev almayı istemişse de bu gerçekleşmemiştir. Yassıda yargılamalarındaki "Müşahhas zulüm örnekleri" onu siyasete yöneltmiştir. Esasında "27 Mayıs'ta öfkeden başka bir şey yok. Baştanbaşa bir öfke" dediği bu süreçte yaşananlar, Hukuk Fakültesi hocalarının oynadıkları rol, haksızlıklar, yaptırılmayan savunmalar, haksız kararlar onda derin bir etki yapmıştır. Yargılamalar devam ederken Ragıp Gümüşpala, Necmi Ökten ve Şinası Osma İzmir'de başlattıkları çalışmalarla ilgili ön görüşmeler yapmak için İstanbul'a geldiklerinde T. Demiray, Bozbeyli'nin bunlarla ilişki kurmasını sağlamıştır. Bozbeyli, AP'nin kuruluş çalışmalarına

katılma hususunda yakın çevresiyle, N. Topçu, Hasan Basri Çantay gibi kişilerle görüşmüş ve olumlu katkılarını almıştır. Parti kurulması yönünde izin çıkınca Adalet Partisi kurulmuş, ancak Demokrat Parti'nin bıraktığı boşluğu dolduracağından ciddi zorluklarla karşılaşmıştır. Sürekli engellenen, küçüm-senen ve önlerine ciddi bariyerler konan partinin örgütlenmesinin ne kadar büyük zorluklarla karşılaştığını Bozbeyli'nin anlattıklarından anlamak mümkündür. Ortada tam bir korkunun hâkim olduğu bir ortamda, hatta ağlamanın bile yasak olduğu, “düşük, kuyruk” diye sürekli aşağılananların örgütlenme haklarını kullanmalarının imkânsız olduğunu anlamak zor değildir. Nitekim bunun en canlı tanığı olan Bozbeyli, İstanbul ve ilçelerinde örgütlenme sırasında karşılaştıkları engellemeleri dile getirir. Yalova ile Çatalca ilçelerinde yaşadıkları, darbenin yol açtığı sonuçlar arasında anılmalıdır.

11 Şubat 1961 tarihinde Adalet Partisi (AP) kurulduktan sonra İstanbul teşkilatının kurulması görevi İl İdare Kurulu üyesi Bozbeyli'ye verilmiş ve o günün şartlarında ciddi sıkıntıları aşarak bunu başarmıştır. Bunun yanında çevre illerdeki teşkilatlanmaya da katkı sağlamıştır. Olağanüstü dönemden demokrasiye geçilirken o günün şartlarında bunu başarması siyasette önünü açmıştır. Bu konuda anlattıkları dikkat çekicidir. Aynı tabana dönük AP ve arkasından kurulan Yeni Türkiye Partisi'nin (YTP) bulunması Demokrat Partili seçmenlerin birleşmelerini sonuçsuz bırakmıştır. Genel seçimde AP yüzde 34.8, YTP ise yüzde 13.7 oy almıştır. 1963 yerel seçimlerinde YTP'nin ciddi anlamda başarısızlık göstermesi üzerine YTP'li milletvekillerin önemli bir kısmının AP'ne geçmeleri bu konudaki bütünleşmeye katkı yapmıştır.

İstanbul'dan onuncu sırada aday gösterilen Ferruh Bozbeyli 15 Ekim 1961 seçimlerinde milletvekili seçilmiştir. Bu seçimlerle ilgili gözlemleri ve hatıraları, o günün zorluklarını, yönetimin baskılarını, halkın teveccühünü ve çalışmalarını ortaya koyması açısından önemlidir. “Düşük ve kuyruk” diye horlanan halk kendi oyuna sahip çıkmıştır. AP Genel Başkanı R. Gümüşpala'nın “düşük, kuyruk yok” demesi seçimlerde başarı kazanılmasına katkı yapmıştır. Bunun bile bir cesaret olarak kabul edilmesi ilginçtir.

Darbeden Sonra Demokrasiye Geçilmesi ve Yaşananlar

Darbecilerin ve darbeye destek verenlerin beklentilerini karşılamayan genel seçimler sonrasındaki Ankara'nın yaşadığı karmaşayı tahmin etmek zor değildir. Milli Birlikçiler CHP'nin kazanmasını istiyorlardı ancak bu mümkün olmadı. AP'nin başarısı herkesi şaşırtmıştı. Seçim sonrasında milletvekilleri Ankara'ya intikal ederken parti binasına geldiklerinde daha hoş geldin demeden İçişleri Bakanlığına yönlendirmeleri ve orada Cemal Gürsel'in

cumhurbaşkanlığı adaylığına imza vermelerinin istenmesi tam bir karmaşa yaratmıştı. AP'liler ve darbe karşıtı kesim, Samsun'dan senatör seçilen Ali Fuad Başgil'in adaylığına hazırlanırken dayatma ile yüz yüze gelmişlerdi. Meclisin açılması Gürsel'in adaylığına destek şartına bağlanmış, partiler Çankaya'ya çağrılarak kendilerinden imza alınmıştı. Bilindiği gibi bu süreçte Ali Fuad Başgil, Başbakanlığa davet edilmiş ve tehditle adaylıktan çekilmesi sağlanmıştı. Bozbeyli, Milli Birlik Komitesi üyesi Sıtkı Ulay ile iki subayın Başgil'i kaldığı otelde ziyaret ederek kendisine dayatmanın yapıldığını belirtmekte ancak bu konuda fazla bir bilgi vermemektedir. Bunun üzerine Başgil, hem adaylıktan hem de senatörlükten istifa ederek İstanbul'a dönmüştür.

Daha Meclis açılmadan, yemin yapılmadan toplanan AP Grubunda yapılan seçimde Ferruh Bozbeyli ile Cihat Bilgehan grup başkan vekili seçilmişlerdir. Böylece Bozbeyli için yeni bir dönem başlamıştır; genç milletvekili aynı zamanda partinin de yöneticisi olmuştur. Onu Meclis Başkanlığına götüren bu süreçte grup başkan vekilliği önemli bir adım olmuştur. Grup başkanvekilliği tecrübesi Bozbeyli'yi Meclis Başkanvekilliğine, arkasından da Meclis Başkanlığına taşımıştır.

25 Ekim'de Meclisin açılması ve milletvekillerinin yemininden sonra Cumhurbaşkanlığı seçimindeki gelişmeler o günün şartların ürünüdür. Darbecilerin zorlamasıyla Başgil aday olmamış, Gürsel'e karşı bir aday çıkartılmamıştır. AP Grubu ikiye bölünmüş durumda, sonuç AP'lilerin çoğu beyaz oy kullanırken bir kısmının olumlu oyu ile Gürsel cumhurbaşkanı seçilmiştir. Gürsel dayatması AP Grubunu bölmüş ve bu bölünmüşlük sürekli gündemde kalmıştır.

Seçimler koalisyon zorunluluğunu dayatınca Milli Birlik Komitesinin dayatmasıyla CHP-AP koalisyonu kurulmuştur. "AP grubu koalisyona hiç sıcak bakmamıştı. Hükümet kurulurken gruba getirdiler meşeyi. Grupta reddedildi, Halk Partisi ile koalisyon kurulması fikrine karşıydı parti grubu. Fakat bir başka yol buldular; koalisyona karar verme yetkisi grubun değil, genel idare kurulundur, diye bir hukuki izah yaptılar ve genel idare kurulu hükümete girmeye karar verdi." (s. 136) AP baskı altına alınarak oluşturulan koalisyon, uzun süreli olmadı (20.11.1961-25.06.1962). AP'li onbir bakanın sekizinin CHP'ye geçmesiyle hükümet çökmüştür. AP'de başından beri iki hakim eğilim olduğu anlaşılmaktadır. Basın bunlara "mutediller" ve "müfritler" adını vermiştir. Daha sonra bunlara "ılımlılar" ve "hışımlılar" denilecektir. Mutediller, mevcut koşullara göre daha uyumlu ve yumuşak hareket edilmesini savunurken Bozbeyli'nin de içlerinde yer aldığı "müfritler" daha sert davranılmasını istemektedir.¹

1 Bozbeyli, "Adalet Partisi içindeki müfritler-mutediller ayırımı, ilk grup toplantısında başladı ve giderek daha keskin çizgilerle ortaya çıktı. Müfrit-mutedil mücadelesinin Adalet Partisi kongrelerinde ve

TBMM Başkanlığı

1965 genel seçimlerinden büyük bir başarı ile çıkan AP oyların yüzde 52.9'unu alarak 240 milletvekili çıkarır. Seçime yeni genel başkanı Süleyman Demirel ile giren AP'nin elde ettiği büyük başarı aynı zamanda önemli bir sorumluluk da getirmiştir. Meclis açılıp milletvekilleri yemin ettikten sonra Meclis Başkanı seçimlerinde, daha önce üç dönem başarıyla Meclis Başkan Vekilliği yapmış ve buradaki performansı herkes tarafından takdir edilmiş olan Bozbeyle, bu sefer Meclis Başkanlığı için aday gösterilerek CHP'nin de desteğiyle seçilmiştir. "Genç Başkan" olarak anılan Bozbeyle, başkanlığı döneminde takip ettiği yöntem ile sadece kendi partisindekilerin değil muhalefettekilerin de takdir ve beğenisini kazanmış, görevi adil şekilde yapmaya çalışmıştır. Özellikle milletvekillerinin söz hakkına özen göstermesi, muhalif partililere farklı muamele yapmaması takdir edilmiştir. AP'nin en başarılı olduğu yıllarda Bozbeyle de Meclis Başkanı olarak bu başarıya katkı vermiştir. Döneminde pek çok önemli olay olmuş ve bu olaylardan başarıyla çıkmasını bilmiştir.

Cemal Gürsel'in komaya girmesi ve iş yapamaz raporu alınması yeni cumhurbaşkanı seçimini gündeme getirmiştir. CHP Adalet Partili birinin, AP de CHP'li birinin seçilmesini istemez. Mevcut Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay üzerinde CHP ve AP anlaşınca sorun kolayca aşılmıştır. İlginç olansa C. Sunay'a hiçbir AP'linin itiraz etmemesidir. Başbakan AP'li, Meclis Başkanı AP'li, hükümet AP hükümeti ama cumhurbaşkanı asker emeklisi ve partiden buna herhangi bir itiraz yok! Bu durum o yıllardaki siyasi ortamı ortaya koyması bakımından önemli bir ipucu olmalıdır. '61 Anayasasının kurumsallaştığı vesayet demokrasisinde Cumhurbaşkanlığı önemli bir vesayet kurumu olarak öne çıkmıştır.

Bozbeyle'nin İnönü'nün siyasi muhalifi olmasına rağmen onu dikkatle takip edip ondan dersler çıkardığı anlaşılmaktadır. İnönü'nün "Ben evime hiçbir zaman politika götürmedim, götürmem. Evim benim huzur ülkemdir" sözlerini çok önemli görmüştür (s. 237). İnönü'nün Türk Tarih Kurumu'nda verdiği bir Atatürk Konferansında Damat Ferit için hain değildi demesini öne çıkarması anlamsız değildir. İnönü "Hain olmak başka, yanlış düşünmek başkadır. Damat Ferit manda idaresine taraftardı. Çünkü Türkiye'nin bütünlüğünü ancak bu şekilde koruyabiliriz düşüncesindeydi. Yeniden milli mücadeleyi göze alamıyordu. Bu fikir yanlış olabilir. Ama hainlik değil." (s. 241) sözlerini aktarmasının ayrı bir önemi vardır. Siyasî sorunlarda insanlar farklı düşünebilirler, bunların

grup seçimlerinde uzun süre etkisini sürdürdü"ğünü belirtmektedir. (Ferruh Bozbeyle, *Alaca Siyaset-Siyasi Hikayeler*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2000, s.38)

kimisi yanlış olabilir ama hainlik şeklinde değerlendirmek doğru olmaz. Aslında bu yaklaşım, günümüz siyasî hayatında da ne kadar önemli bir konudur.

Bozbeyle'nin İnönü ile çok özel ilişkileri olduğu anlaşılmaktadır. Kendisine "genç başkan" olarak hitap eden İnönü, onun kanaatlerini önemser, Bozbeyle de ona gerekli önemi vermektedir. Meclis'in 50. Yılı münasebetiyle 1. Meclis üyelerinden hayatta olanları bir araya getirdikleri törenden sonra İnönü'nün verdiği yemekte Fahrettin Altay ile yazdığı *Dinde Reform* kitabı üzerinde konuşmasını anlatırken Altay'ın ısrarla kanaatini istemesi üzerine namaz kılmak için iskemleye oturulsun diyen Paşaya "Böyle yaparsak siz camiye gelecek misiniz? Yani camiye iskemle koyarsak gelip namaz kılacak mısınız?" diye sorar. "Hayır" cevabını alınca "Öyle ise bizim işimize niye karışıyorsunuz? İskemle konacaksa camiye giren karar versin" diye cevap vermesi (s. 259) ders alınması gereken önemli bir husus olmalıdır.

Bozbeyle'nin Meclis Başkanlığı yaptığı sırada Meclis'te Türkiye İşçi Partisi (TİP) milletvekilleri de görev yapmaktadır. Sosyalizme ve sola karşı bir duruş sergileyen TİP'lilerle Bozbeyle'nin ilişkilerinin gayet medeni ölçüler içinde seyrettiği, onların konuşma hakkını gözetdiği anlaşılmaktadır. Mehmet Ali Aybar'ı "muhtevalı konuşan bir insandı. Öyle gürültüye pabuç bırakacak kişi değildi. Ötekiler de öyleydi, ısrarlı konuşurlardı hepsi de" şeklinde değerlendirmesi önemlidir (s. 261).

Yurt dışında yaşayan Zekeriya Sertel'in Türkiye'ye dönüşüyle ilgili anlatıkları dikkat çekicidir. 1969'da gazeteler Sertel'in Türkiye'ye döneceğini, Faruk Sükan'ın ise bunu engelleyeceğini yazınca Sükan'a bunun hukuken yanlış olacağını belirtmesi üzerine S. Demirel'in böyle istediği anlaşıldığında Demirel ile görüşerek yanlışlığı ona da anlatmıştır. Ancak Demirel kanaatinde ısrarlı olunca bunun hukuken de siyaseten de doğru olmadığını dile getirmekten geri durmamıştır. Z. Sertel'in Türkiye'ye girişi engellendikten beş altı ay sonra büyük bir kalabalık tarafından karşılanarak girişi gerçekleşmiştir. Girerken CHP'ye muhalefet yaptığı ve DP'yi savunduğu için matbaasının yakıldığını söylemesi şaşkınlık yaratmıştır. Onu CHP'liler karşılamış, ancak onları eleştirmesi şaşkınlıkla karşılanmıştır.

Bozbeyle'nin dönemindeki en önemli gelişmelerden biri şüphe yoktur ki 1969 seçimleri öncesinde DP'lilerin affıyla ilgili kanun teklifinin Millet Meclisinde kabul edilmesi olmuştur. Adalet Partisi baştan beri DP'lilerin affıyla yakından ilgilidir ve konunun arkasında durmaktadır. Ne var ki ortam buna imkân vermemektedir. Seçimler öncesinde böyle bir atak parti lehine bir adım olmakla birlikte ciddi itirazlar vardır. CHP de konuyla ilgili anayasa değişikliğine yeşil ışık yakınca teklif Millet Meclisinde kabul edilmiştir.

Ancak askeri cenahtan gelen ciddi tehditler siyaset cenahını sıkıntıya sokmuştur. Bunun üzerine teklif Senato gündeminden çıkarılarak askerlerin tehdidi engellenmeye çalışılmıştır. Seçimlerden sonra anayasa değişikliği teklifi Senatodan geçirilerek değişiklik yasalaştırılmış ve böylece eski Demokrat Partililerin siyasi hakları iade edilmiştir. Konu vesayet demokrasisi ve Türk siyasetinde askerlerle siyasetçiler arasındaki ilişkilerin müşahhas bir örnek olayı olarak tarihe geçmiştir.

Bozbeyli'nin Meclis Başkanlığı sırasında zaman zaman AP Genel Başkanı ve Başbakan S. Demirel ile ciddi görüş ayrılıkları yaşadığı anlaşılmaktadır. Hukuk adamı Bozbeyli, hukuku eylemlerinin merkezine yerleştirirken mühendis kökenli Demirel'in siyasi duruşu daha da önemsendiği anlaşılmaktadır. Mesela 1969'da Kıbrıs gelişmeleri nedeniyle Meclis'ten yurtdışına asker gönderme teskeresi çıkarma sırasında Demirel'le yaşadıkları dikkat çekicidir. Bozbeyli anayasaya ters düşmemek için çırpınırken Demirel ortada gözükmemektedir. Siyasetçilerin iş görme tarzları farklı olmaktadır. B. Ecevit'in 1974 Kıbrıs çıkarmasında her gelişmeyi siyasi parti liderleriyle anında paylaşması, buna karşılık Demirel'in işi zorlaştırıcı, destek vermeme eğilimi dikkat çekicidir. Şu sözler Bozbeyli'ye aittir: *"Ecevit 1974'te kararını verdi ve müdahaleyi yaptı. Bunu yaparken de Ecevit, muhalefet partileriyle ve liderlerle ilişkiler konusunda gayet iyi bir tavır izledi. Kıbrıs olayları varken bütün siyasi parti liderlerini üç günde bir topluyordu. Durumun hangi safhasında olduğumuz hakkında sürekli bilgi veriyordu."* (s. 300)

Siyasette ilk defa kandil mesajını Ecevit'in yayınladığını, bunu AP'nin eleştirdiğini, bunun arkasının gelmediğini Bozbeyli'nin aktardıklarından öğrenmekteyiz. Mecliste ilk defa iftar yemeği veren, mescit açan Bozbeyli'nin CHP'liler tarafından eleştirildiğini görmekteyiz. Bugün gelinen noktada bunlar tebessümle karşılanmaktadır.

Partide Ayrılık Eğilimi ve Demokrat Parti'ye Giden Süreç

1965-1969 arasında Meclis başkanlığını adalet içinde yaptığını ve bu işi iyi yaptığını inanan Bozbeyli için 1969 seçimleri sonrasındaki gelişmeler pek çok sıkıntının ortaya çıktığı yıllar olmuştur. Onun siyasî hayatında en önemli olay Demokratik Parti'nin kuruluşu ve kendisinin genel başkanlığı üstlenmesine varan süreçte yaşadıklarıdır. Adalet Partisi'nin Meclis Başkanlığını yapan Bozbeyli'yi bu noktaya getiren gelişmeler nelerdi?

Buna ilişkin dikkat çekici bilgiler vermekteyse de bazı gelişmeleri atladığı ve doyurucu bilgi vermediği de olur. Bu süreçte ilk adım 1969 seçimleri

öncesi AP'sinde Demirel'in yönetim tarzına muhalif olanların tasfiye edilmek istenmesidir. O dönemde milletvekillerinin aday listesindeki sıraları ön seçimle belirlenmektedir. Meclis Başkan olarak listeye gireceğini uman Bozbeyli'ye tasfiye edilmek istendiği yönünde uyarılar gelince İstanbul'daki önseçimle ilgilenmiş ve kendi arkadaşlarının listede yer almasını sağlamıştır. Seçimlerdeki başarının arkasından Bozbeyli'nin yakın arkadaşlarının seçildikleri illerdeki yönetimi Demirel'in feshetmesi partideki havayı germiş ve ayrılık rüzgârlarını estirmiştir.

Seçimlerden sonra AP yeniden iktidar olmuş, ancak bütün önemli pozisyonlara "yeminliler" diye ünlenenlerin (119 kişi) getirilmesi buna karşı duranların "muhalif" olarak bir cephe oluşturmalarını sağlamıştır. Önemli pozisyonları paylaşanlar kendi aralarında birbirini destekleme yönünde anlaşmış olduklarından bunlara "yeminliler" denmektedir. Partide Demirel'e karşı başlatılan grupta sıkıştırma siyaseti aralarında Bozbeyli'nin de bulunduğu "muhalif" grubun tasfiyesini gündeme getirmiştir. Seçimlerden sonra Meclis Başkanlığı seçiminde Bozbeyli'nin karşısına Demirel'in İsmail Hakkı Tekinel'i çıkarması kendisine karşı güvensizliği ortaya koymuştur. Bozbeyli'ye göre Demirel "Tasfiyenin yollarını denedi, başarılı olamadı. Böyle olunca da tasfiye etmek istediği yerlerden kimseyi kurulan hükümette kabinesine almadı" (s. 318). Hükümetin aleyhine verilen bir gensoruda AP'li Ekrem Dikmen ile Kadri Eroğlan CHP ile beraber oy verince parti içindeki çatışma iyice su yüzüne çıkmış oldu. Demirel bu iki kişiyi ihraç ettirince Yeminliler ile Muhalifler arasındaki ilişkiler iyice gerilmiştir. Bunun üzerine 72 Adalet Partili vekil S. Demirel'e bir muhtıra verip "bu ihraçlar haksızdır, kaldırılın" taleplerini kamuoyuna duyurdular. Yönetimin muhtıracılara herhangi bir cevap vermemesi muhtıracıları, bütçe oylamasında ret oyu vermeye yönlendirmiş oldu. Bütçe oylamasına kadar bazıları bundan vaz geçerken bütçeye ret oyu veren 41 kişi, ileride kurulacak Demokratik Parti'nin yolunu açmış oldular.

Şubat 1970'de yaşanan bu gelişmeler üzerine bütçeye ret oyu veren 41'lerden 28 kişiyi AP ihraç ederken diğerleri istifaya yönelmişlerdir. Aslında Bozbeyli 72'ler içinde yoktur, ama o da muhaliflerden kabul edilmektedir. O bir uzlaşma bulmaya çalışsa da bunda başarılı olamamıştır.

41'ler partiden ayrılınca yeni bir parti kurmaya yöneldiler ve bunun sonunda Demokratik Parti doğar. Bozbeyli parti kurma çalışmalarında yoktur, ta ki kurucular arasında genel başkanlık konusunda Sadettin Bilgiç ile Yüksel Menderes arasında bir anlaşmazlık yaşanana kadar. Bu rekabetin bir bölünmeye yol açacağı ortaya çıkınca Bozbeyli'ye genel başkanlık teklif edilmiş, Son Havadis gazetesinin aleyhteki kampanyası üzerine Meclis Başkanlığı

görevinden istifa eden Bozbeyli, önce teklife direnmişse de sonunda kabul etmiştir. Kuruluş dosyasının 18 Aralık 1970 tarihinde İçişleri Bakanlığına verilmesiyle Demokratik Parti, Demirel ve ekibiyle sorunları olanların AP'den ayrılarak kurdukları bir parti olarak ortaya çıkmıştır. Yeni kurulan Demokratik Parti'nin başına getirilen Bozbeyli, oklarını Demirel'e çevirmiş, Demokrat Parti geleneğinin tek meşru temsilcisi olarak siyaset sahnesinde yerini almıştır. AP ve Demirel'e karşı isyan bayrağını çekerek DP geleneğini "demokratik sağ" kavramı altında toplamaya yönelik Bozbeyli, Bayar ve Menderes isimlerinin verdikleri destekle siyasette ciddi bir güç elde edeceğini ummaktadır.²

Bilindiği gibi DP kurulduktan bir zaman sonra 12 Mart Muhtırası verilmiştir. Bunun partinin gelişmesini olumsuz etkilediği belirtilmektedir. Yeni parti ara dönem hükümetlerine katılmaz, onlara destek vermez, ancak anayasanın muhtıracıların baskısı ile değiştirilmesine destek verir. Bu dönemin en önemli gelişmesi olan 1973 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde farklı bir politika izleyerek partiyi birlik halinde tutmak için Bozbeyli aday gösterilir. DP'liler başkanlarına oy verirler. Askerlerin adayı F. Gürler'e oy vermemeleri olumlu bir tavır olmakla birlikte sorunun çözümüne herhangi bir katkı sağlamaları kendilerini etkisiz hale getirmiştir.

Gürler'in adaylığı için Genel Kurmay ve komutanlar parti liderleriyle görüşürken Bozbeyli ile ikinci Başkan T. Sunalp görüşmüş. "Ben hesabımı milleden veririm" beyanatı veren Demirel'in çelişkili açıklamaları üzerine Demirel'in komutanlarla görüştüğü önüne konulunca verdiği "Eee, dün dündür, bugün bugündür" şeklindeki cevabı (s. 345) siyasette bir kalıp cümle haline gelmiştir.

Bozbeyli'nin ve AP'den ayrılanların "muhafazakâr" eğiliminde oluşlarının bir tesadüf olduğu belirtilmektedir. Yani muhafazakâr oluşları nedeniyle partiden ayrılmış değiller. Bu olayda etkili olanın Demirel'e sadakat konusu olduğuna dikkat çekilir. Demirel'in tasfiye etmek istediği kişilerin daha muhafazakâr oldukları açık olmakla birlikte partide kalanların da muhafazakâr oldukları bilinmektedir. Mesela 1969 seçimlerinde AP'den aday olmak isteyen N. Erbakan'a hayır denmişse de partide pek çok muhafazakârın olduğu açıktır.

Sürekli sol kesimlerce bir küçümseme olarak kullanılan "sağı" yeniden tanımlayarak "demokratik sağ" diye bir kavram geliştiren Bozbeyli, kavramı partisine mal etmeye çalışarak bir de kitap yazmıştır.³

2 Bkz. İhsan Ömer Atagenç, "Ferruh Bozbeyli'nin Siyasal Düşüncesinde "Demokratik Sağ" Kavramı", *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), Haziran-2019, s.136.

3 Murat Karata, "27 Mayıs 1960 Sonrası Merkez Sağda Bir Siyasal Aktör Olarak Ferruh Bozbeyli ve Demokratik Sağ Düşüncesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 126 Sayı: 248, Eylül - Ekim 2020 s. 211-230; Ferruh Bozbeyli, *Demokratik Sağ*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1976. Demokratik Sağ adlı kitapta Bozbeyli'nin Demokratik Parti Genel Başkanı olarak söyledikleri ve yazdıklarından seçilenler

Siyasette Çöküşe Doğru

1973 genel seçimlerinde yüzde 11.9 oy alan Bozbeyle'nin DP'si 45 milletvekili çıkarmayı başarmıştır. AP tek başına hükümet kurabilecek sayıda milletvekili çıkaramadığından seçimlerden sonra hükümet için koalisyon zorunluluğu ortaya çıkmıştır. DP'nin "Demirelsiz hükümet" konusundaki ısrarı başarılı olmamış ve uzun bir buhrandan sonra CHP ile Milli Selamet Partisi'nin (MSP) koalisyon hükümeti kurmaları gerçekleşmiştir. Hükümetin Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra Ecevit tarafından erken seçime gitme amacıyla bozulması üzerine gözler DP'ye çevrilmiştir. Bozbeyle CHP ile koalisyonla yanaşmayınca DP'nin dışarıda kaldığı 1. Milliyetçi Cephe Hükümeti kurulmuştur. Merkez sağdaki partilerin yer aldığı hükümette DP'nin bulunmaması partiyi zor durumda bırakmıştır. Bu durum Demirel ile sürdürülen düşmanlığın bir sonucudur.

Celal Bayar, bir bakıma AP'ye ve Demirel'e karşı 1973 seçimlerinde eski Demokrat Partililerin mirasına sahiplenmeye çalışan DP'yi desteklemiştir. 1969'da eski Demokratların affı konusundaki tavrı nedeniyle Bayar Demirel'e karşı bir husumet içerisindeydi. 1977 genel seçimlerinde ise Bayar, AP'yi destekleyecektir, zira artık DP'nin etkisi kalmamış ve beklentileri karşılanmamıştır.

Milliyetçi Cephe hükümetinin kuruluşu aşamasında S. Demirel, bütün sağ ve milliyetçi parti liderlerine bir milliyetçi hükümetin kurulmasına yönelik davet mektupları yazarken DP lideri Bozbeyle'ye Demirel imzalı değil AP Genel Başkan Yardımcısı Sabit Osman Avcı imzalı mektup yazılması Demirel ile Bozbeyle arasındaki ilişkilerin düzeyini göstermesi açısından önemlidir. Bozbeyle ise cevaben gündeme ilişkin sorunları havi bir mektubu Demirel'e hitaben yazarsa da bundan hiçbir cevap alamamıştır. Bu süreç sonunda Demirel partisinden ayrılanlarca kurulan DP'yi hükümetin dışında tutmuştur. DP Milliyetçi Cephe hükümetine girip girmemeyi grupta tartıştığı anda hükümete girme yanlıları olduğu gibi asla hükümete girme yanlısı olmayanların da olduğu görülmüştür. Hükümete girmeme kararı üzerine partiden dokuz kişiyi istifa etmesi, partinin içinde bulunduğu kaygan zemini ortaya koymaktadır. İstifa edenlerin başını çeken Sadettin Bilgiç, hükümette Savunma Bakanı olarak görev almıştır.

yer almıştır. Partinin programında yer alan "demokratik sağ" düşünce konusundaki anlattıkları önemlidir. Ona göre demokratik sağ felsefenin siyasi, sosyal ve ekonomik yönü bulunmaktadır. "Sağ düşüncenin siyasi yapısı, cumhuriyetçiliktir. Demokrasidir, hür seçim esasıdır. Hür tartışma ve hür basın rejimidir. (...) Sağ düşüncenin sosyal yapısı, milliyetçiliktir. (...) Demokratik sağın ekonomik yapısı, hür teşebbüs inancıdır." (s.29)

1977 seçimlerinde oyu yüzde 1'e düşen DP sadece bir milletvekili çıkarabilmiştir. Partinin Demirel ile mücadelesi pahalıya patlamış, ciddi bir yenilgiyle karşı karşıya gelmiştir.⁴

Bozbeyli kendisinin "iyi bir genel başkan" olmadığını söylemektedir. Her şeyi partinin kurullarına götürmekte, tartışmaları önemsemekte, lider olarak etkili olamamaktadır. Eleştirdikleri Demirel'in tavrı kendisinden de beklenmektedir. Bozbeyli'ye göre hukuk nizamı hakim değil, şahsa göre düşünülmemektedir. Büyük hayallerle AP'den ayrılıp DP'nin başına genel başkan olan Bozbeyli, ilk seçimde aldığı yüzde 12'ye yakın oyu izleyen seçimde yüzde 1'e geriletmiş, arkadaşlarını birarada tutmayı başaramamış, siyasette etkili olamamıştır. Böyle bir liderin başarılı bir genel başkan olduğunu söylemek elbette mümkün değildir ve kendisi de iyi bir genel başkan olmadığını kabul etmektedir.

Başarısız seçimlerden sonra partinin genel başkanlığından ayrılan Bozbeyli, kısa bir zaman sonra da siyasi hayattan çekilmiş ve siyaset sayfasını kapatmıştır.

4 F. Bozbeyli, siyasi hayatında tanıklık ettiği bazı olay ve gözlemleri *Alaca Siyaset/Siyasi Hikâyeler* (İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2000) adlı kitabında ele almıştır. Burada sunulan hikâyeler edebi hikâyeler değil yaşadığı ve tanıklık ettiği olaylar ve gelişmeler olup bunlar bir hikâye tarzında ele alınmış ve belli dersler çıkarılmak istenmiştir. Daha önce yayımlanan *Birinci Cemre/Siyasi Hikâyeler* (İstanbul: Selçuklu Yayınları, 1977) adlı eserde de benzer bir yöntem izlenmiştir.

Para Banka ve Finansın Sırları: Tapınak Şövalyelerinden Modern Çağlara*

Yaşar Köse**

Genel Değerlendirme

Prof. Dr. Mehmet Baha Karan, Hacettepe Üniversitesi İşletme Bölümü öğretim üyesidir. Çok sayıda ulusal ve uluslararası dergide makalesi yayınlanmıştır. Springer kitap serilerinde editörlük yapmış; finansal yönetim, sermaye piyasaları yatırım analizi ve enerji piyasaları konusunda 25'ten fazla kitap-kitap bölümü yazmıştır. *Yatırım Analizi ve Portföy Yönetimi* kitabının 5. Baskısı 2018 yılında yayınlanmış olup, lisans ve lisansüstü düzeyde finans alanında Türkçe olarak yazılmış önemli bir başvuru kitabıdır.

Bu çalışmada kitabın bölümleri kısa olarak tanıtılacak ve her bölüm için eleştirel görüşler ve değerlendirmeler sunulacaktır. Kitabın ana teması bankacılık ve finans olmasına rağmen kitapta incelenen dönemlere ait siyasi, askeri ve sosyal gelişmeler neden-sonuç ilişkisi içerisinde bilimsel bir anlayışla tarihsel perspektif içinde verilmiştir.

Kitapta; 11. ile 19. Yüzyıllar arasında Kıta Avrupası, İngiltere, Amerika, Osmanlı İmparatorluğu, Hindistan gibi dünyanın çeşitli coğrafyalarında ortaya çıkan savaşlar, kolonileşme akımları, özgürleşme, feodalizm, göçler, ihracat ve ithalat gibi olguların finans ve bankacılık ile ilişkileri tarihsel gelişim içinde açıklanmıştır.

*Prof. Dr. Mehmet Baha Karan, Para Banka ve Finansın Sırları: *Tapınak Şövalyelerinden Modern Çağlara*, Scala Yayıncılık, Ocak 2022, İstanbul, 473 Sayfa, ISBN: 978-605-71101-0-7

**Doç. Dr. | Türk Hava Kurumu Üniversitesi İşletme Fakültesi
ykose@thk.edu.tr | ORCID:0000-0003-0073-2095 | DOI: 10.36484/liberal.1173147
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 27, Sayı:108, Güz 2022, ss.153-160.
Gönderim Tarihi: 9 Eylül 2022 | Kabul Tarihi: 8 Aralık 2022

Prof. Dr. Mehmet Baha Karan tarafından yazılan *Para Banka ve Finansın Sırları: Tapınak Şövalyelerinden Modern Çağlara* adlı kitabı 473 sayfa ve 10 bölümden oluşmakta olup bölümler sırasıyla; Birinci bölüm giriş, ikinci bölüm Tapınak Şövalyeleri: Haçlı Seferlerinin Bankerleri, üçüncü bölüm Mediciler: Rönesans'ın Bankacıları, dördüncü bölüm Amsterdam Bankası: Borsa ve Anonim Şirketlerin Yükselişi, beşinci bölüm Sarraf Bankerler: Kısmi Rezerv Sisteminin Doğuşu, altıncı bölüm Law: Kağıt Paranın Kumarbaz Mucidi, yedinci bölüm Rothschildler: Küresel Finans İmparatorluğu, sekizinci bölüm JP Morgan: Amerika'yı Kurtaran Bankacı, dokuzuncu bölüm Osmanlı Bankası: İmparatorluğun Devlet Bankası ve onuncu bölüm Sonuç ve Genel Değerlendirme şeklindedir.

Kitabın giriş bölümünde yazar, bankaların normal ticari işletmelerden farklı olduğunu, bankaların özsermayesinin ticari işletmelerden çok daha az olduğunu ancak bununla birlikte mevduat sahiplerinin talep ettiği an paralarını ödemek zorunda olduğunu ve bu nedenle bankacılıkta itibar ve güvenin çok önemli olduğunu vurgulamaktadır. Yazar kitap içinde farklı tarihsel dönemlerde ortaya çıkan bankacılık faaliyetlerinde başarı için güven ve itibarın önemli bir unsur olduğunu belirtmektedir.

Kitabın ikinci bölümünde bankacılık ile ilgili faaliyetlere Tapınak Şövalyelerinin tarih sahnesine çıktığı 11-13. yüzyılda başladığı belirtilmekte, Tapınak Şövalyelerinin diğer dini grup ve tarikatlarla birlikte Haçlı Seferleri sırasında ortaya çıktığı, bunların farklı giysi ve kurallara sahip dindar ve savaştı özelliklere sahip oldukları anlatılmaktadır. Bu devirde tapınak şövalyeleri devlet ve kilise dışında önemli bir kurum olduğu, mal ve mülk sahiplerinin servetlerine krallar tarafından el koyulmasını önlemişler, paralarını saklamaya yardımcı olmuşlar, finansal sorunlarını çözmeye yardımcı olmuşlardır. Özellikle Avrupa'daki Hristiyanların Kudüs'e hac ziyaretine gittiğinde onların mal ve mülklerini bir komisyon karşılığında emanete aldıkları, onların harcamalarında seyahat çekleri, havale sistemleri, kasa ve sosyal güvenlik uygulamaları gibi destek verdiği belirtilmektedir. Tapınak Şövalyelerinin bankacılık uygulamaları, günümüzde İsviçre Bankacılığının "*Özel Bankacılık*" uygulamalarının temelini oluşturmaktadır.

Kitabın üçüncü bölümünde Rönesans döneminde İtalya Floransa'da 14.-15. yüzyıllarda ortaya çıkan Medici ailesinin Rönesans hareketinin finansörliğünün yansısı kurmuş oldukları organizasyon yapısı ile içinde bulunan karmaşık yapıya rağmen bankacılık faaliyetlerini sürdürebildiği ve ticari faaliyetlerin sürdürebilmesine destek olduğu belirtilmektedir. Bu devirde Kuzey ve Orta İtalya'da filizlenen demokrasi ve özgürlükçü ortam içinde

Medicilerin verdiği desteklerle günümüze kadar gelen Michelangelo, Leonardo da Vinci, Donatello gibi sanatçıların dünyaca ünlü eserler vermesini sağlamıştır. Ayrıca Mediciler bugünkü finansal sisteme teminat mektupları, Matematikçi Luca Pacoli'nin geliştirdiği muhasebe ve defter tutma işlemlerini armağan etmişlerdir.

Kitabın dördüncü bölümünde yazar 16. yüzyılda Hollanda'nın kolonileşme ile sağladığı baharat ve hammadde ticareti, ılımlı yönetim ve liberalleşme, kurumsal yönetim uygulamalarının Amsterdam Bankası'nın kurulmasına ve bankacılığın gelişmesine yol açtığını belirtmektedir. Bu dönemde Amsterdam Bankası'nın banka parası uygulaması günümüzün kağıt para uygulamasının ilk örnekleri olarak kabul edilmekte, bu paraların altın ve gümüş karşılığı olarak rezervin bankada tutulması bu sistemin güvenilirliğini artırmaktaydı. Bu dönemde banka parasına ilave olarak Hollanda Müzayede Sistemi, finans merkezi ve borsa işlemleri gibi yeniliklerin finans alanına kazandırıldığı belirtilmektedir. Örnek olarak Hollanda Müzayede Sistemi gelişmiş borsalarda ilk halka arz (IPO)'larda yaygın olarak kullanılmakta, halka arzları demokratikleştirme ve küçük yatırımcıların teklife katılmalarına izin verir. Bu yöntem 17.Yüzyılda Hollanda'da lale soğanlarının satışında kullanılması nedeniyle Hollanda Müzayede Sistemi olarak adlandırılmıştır.

Kitabın beşinci bölümünde İtalya'dan gelerek İngiltere'de bankerlik yapan sarraf bankerlerin 16.-17. yüzyıllarda ortaya çıkması anlatılmaktadır. İngiltere'de sarraf bankerler zaman zaman ülkenin katıldığı savaşları finanse etmiş ancak geri ödemeleri tahsilatta çoğu zaman sorunlar yaşamışlardır. Örneğin Kral 1.Charles yaşanan mali bunalım nedeniyle darphanedeki altınlara el koymuş, 2.Charles hazinenin borç ödemelerini durdurmuş, bunların sonucunda halkın sarraf bankerlere olan güveni azalmıştır. Kralların baskıları neticesinde oluşan kısmî rezerv sistemi ile toplanan altın ve gümüşlerin bir kısmı kredi olarak verilmekte ve bu yolla kralın baskısından kaçınılabilmekteydi. Yazar, sarraf bankerlerin finansal yenilik olarak senet iskontosu, sarraf banknotları, kısmi rezerv sistemi gibi yeniliklerle birlikte 17. yüzyılın sonunda “*Muhteşem Devrim*” ile demokratik kurumların oluşmasını, güvene dayalı anlayış yaratılarak ülke kaynaklarının güçlendirilmesini sağladığını belirtmektedir. Günümüzde ülkemizde ve diğer ülkelerin çoğunda, İngiltere'de 16.-17. Yüzyılda ortaya çıkan bankacılıkta kısmi rezerv sistemi kullanılmakta; bankalar topladıkları mevduatın önemli bir kısmını kredi olarak vermekte, kalan kısmını da nakit olarak tutmakta ve bu yolla kâr elde etmektedirler.

Kitabın altıncı bölümünde yazar, kâğıt paranın “kumarbaz mucidi” olarak nitelendirdiği İskoçyalı John Law'un gençliğinde çalkantılı ve yasa dışı işlere

karışmasına rağmen, üst düzey yöneticileriyle geliştirdiği ilişkiler ve pratik zekası sayesinde Fransa maliye bakanlığına kadar yükseldiğini, Fransa Kraliyet Bankası (Bank Generale) vasıtasıyla kâğıt paraları ihraç ettiğini ancak 1720 yılında ihraç edilen kâğıt para karşılığı altın rezervini tükettiğini ve Fransız livresinin fiat paraya dönüştüğünü belirtmektedir. Bu olay Fransa Kraliyet Bankası'nın itibarını kaybetmesine, halkın da sadece sikke para kullanmasına neden olacaktır. Yazara göre John Law, herhangi bir ekonomi eğitimi almamasına rağmen esnek düşünce yapısı ve matematik bilgisi, radikal ve devrimci kişiliği ile sonraki dönemlerde yaşayan iktisatçılara ilham kaynağı olmuştur. Yine yazara göre, Law'un görüşleri hem Moneterist hem de Keynesçi bakış açılarının bir uzlaşısıdır. Serbest piyasa ekonomisini savunan Moneterist yaklaşımlar ile devlet müdahalesini savunan Keynesyen eğilimler arasındaki temel farklılık; çağdaş iktisatçılardan Milton Friedman'a göre teorik bazlı değil uygulama bazlıdır ve bu nedenle Law'un teorisi başarılı olarak kabul edilse bile para arzı konusundaki varsayımları ve uygulamaları sıkıntı yaratmıştır.

Kitabın yedinci bölümünde Almanya Frankfurt'ta Yahudi gettosu Judengasse'de doğan Mayer Amschel Rothschild'in bankerliği ile başlayan ve 18-19. yüzyıllarda Avrupa'ya yayılmış olan Rothschild hanedanlığı ve imparatorluğu anlatılmaktadır. Rothschildler 19. Yüzyılın başında kurdukları bankacılık ağı ile büyük başarılar elde etmiş, yaşadığı dönemlerde kriz ve çalkantılı ortamları fırsata çevirmişler, cüretkâr ve spekülâtif yatırımlarla dikkatleri çekmiş, başka bankacıların almaya cesaret edemedikleri riskleri almışlardır. Rothschildler'in başarıları altında güçlü aile bağları ve buna dayalı bankacılık faaliyetleri, kurmuş oldukları güçlü haberleşme ve istihbarat ağları yatmaktadır. Rothschildler içinde bulunduğu dönemde Avrupa tahvil piyasasının kurulmasında önemli bir pay sahibidir. Zaman içinde aile bağları zayıflayan ve aile üyelerinin farklı ilgi alanları nedeniyle Rothschildler çağa ayak uyduramayarak zayıflamışlar finans sektöründeki rolleri azalmıştır. İçinde buldukları dönemde Rothschildler öylesine zengin ve güçlü olmuşlardır ki dünya finans ve siyasi sistemini yönettiği yolunda komplo teorileri ortaya atılmıştır. Küresel çapta saygınlık ve itibarlarına rağmen Amerika'da başlayan büyük ekonomik gelişmeyi yeterince değerlendiremeyecekler ve 20. yüzyılda bankacılıktaki önemli rolünü kaybedeceklerdir. Rothschildler ailesi 18.-19. Yüzyıllarda İngiltere, Fransa, Hollanda ve Avusturya gibi farklı ülkelerde kurdukları bankacılık ağları ve buldukları ülke yönetiminde ağırlığı olan bir pozisyona gelmeleri, günümüzde de hem ülkemizde hem de başta Amerika, Rusya ve Avrupa ülkelerinde görülebilen organizasyonlardır.

Kitabın sekizinci bölümünde yazar, 19.-20. yüzyılda Amerikalı Bankacı John Pierpont Morgan (JP Morgan)'ın Amerika'daki bankacılık, finans ve

yatırım faaliyetleri anlatılmaktadır. JP Morgan bir keresinde 1895 yılında bir aracı kurumun iflas ederek yükümlülüklerini karşılayamaması durumunda antitröst yasalarını çiğneme pahasına tüm Amerika'ya yayılacak bir krizi önleyerek ABD'yi kurtaran bankacı olmuştur. Diğerinde ise 1907 Bankacılık Krizini önleyerek iki kez ABD'yi kurtaran adam olarak nitelenmektedir. JP Morgan içinde yaşadığı dönemlerde Amerika'daki serbest rekabet koşulları, demokratik düzen ve sahip olduğu sosyal ağlar sayesinde bankacılık ve finans alanında güvenilir ve saygın bir pozisyonda bulunmaktadır. JP Morgan, “Morganlaştırma” ve “Corsair” olarak adlandırılan stratejileri kullanarak finansal ve bankacılık alanında başarı elde etmiştir. Morganlaştırma, JP Morgan el attığı bir sektörde tekel kurarak, kendisine bağlı şirketlerin üst yönetimine adamlarını yerleştirerek bu şirketlerin faaliyetleri ile ilgili haber alıp buna göre pozisyon alabilmekte, diğer yönden Corsair adı verilen yatında toplantılar düzenleyerek bu toplantı veya müzakerelere katılanların bir uzlaşuya varmadan yatı terk etmelerine izin vermemekteydi. Nitekim 1895 krizi bu yolla çözülmüştü. Gerek iş dünyasında gerekse devlet kademesinde kurduğu ilişkilerle ABD'nin en güçlü iş insanlarından biri olduğu gibi, uluslararası alanda da bir itibara sahipti. Yirminci yüzyılda, bankanın gücü biraz azalsa da mirasçıları JP Morgan Bankasını, Chase Bankası ile birleştirerek sahip olduğu güç ve itibarı devam ettirmeyi başarabilmişlerdir. Günümüzde aktif büyüklüklerine göre 5. sırada bulunmalarına rağmen, bankacılık sektöründe dünyanın en büyük ilk dört bankası Çin kökenlidir.

Kitabın dokuzuncu bölümünde yazar, ülkemizde cumhuriyetin ilk yıllarında faaliyet gösteren Osmanlı Bankası'nın ortaya çıkışını ve faaliyetlerinin son verildiği 1930 yılına kadar gelişen finansal ve siyasi gelişmeleri anlatmaktadır. Osmanlı imparatorluğunun son dönemlerine şahit olan ve bu dönemlerde bankacılık faaliyetlerinde bulunan Osmanlı Bankası İngiliz ve Fransız ağırlıklı bir sermaye ile kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'ne Merkez Bankası olarak da hizmet etmiştir. Kurulduğu dönemden itibaren banka yönetimi imparatorluk veya cumhuriyet yönetimi ile ılımlı ve esnek ilişkiler yürütmüş bu sayede bağımsız kalabilmiş, güçlerini ve itibarını koruyabilmiştir. Osmanlı devletinin son yıllarında içinde bulunulan ekonomik ve finansal sıkıntılar Galata Bankerleri gibi tefeciler veya İngiltere veya Fransa'dan alınan yüksek maliyetli borçlarla aşılmaya çalışılmıştır. Osmanlı Bankası Osmanlı topraklarında 91 şube ile ticaret, yatırım ve sigortacılık hizmetleri vermiş, hizmet verdiği dönemde zaman zaman Osmanlı Yönetiminin uygun olmayan finansal baskıları reddetmiş, ancak bazı durumlarda da destek sağlamıştır. Yazara göre Osmanlı Bankası'nın yaygın şube ağı ile bankacılığın ülkemizde tanıtılması ve modern Türk bankacılığının gelişmesi konusunda önemli ölçüde katkısı bulunmaktadır.

Kitabın sonuç ve değerlendirme bölümünde yazar, ilk olarak geleneksel altın para sisteminden Bretton Woods para sistemine geçişi anlatmaktadır. ABD'nin New Hampshire eyaletinin Bretton Woods kasabasında 44 ülkeden katılan 730 delege ile 1944 yılında yapılan konferansta İngiltere'yi John Maynard Keynes, Amerika'yı Harry Dexter White temsil ediyordu. Konferans sonucunda Amerikan argümanları Keynes'e rağmen kabul edilecek ve diğer ülkelere göre altın rezervi çok yüksek olan Amerika'nın para birimi rezerv para olarak belirlenecektir. Buna göre Amerikan doları altına, diğer para birimleri de Amerikan dolarına bağlanacaktı. Aynı zamanda bu konferans sonucunda Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nın kurulmasına karar verilmiştir. Bretton Woods para sistemi 1971'de Amerikan Başkanı Nixon'un kararı ile son bulmuştur. Bu kararla tüm ülkeler, kendi ülkelerinin mali gücüne göre değerlendirildiği fiat para uygulamasına geçmişlerdir.

Günümüzde Amerikan dolarının rezerv para olarak kullanılması hâlâ çok yaygın olmasına rağmen, Avrupa Birliği Euro'su, İngiliz Pound'u Japon Yen'i, Çin Yuan'ı, gibi farklı para birimleri önemli miktarda kabul görmektedir. Bundan ayrı olarak yaratılan sanal paraların da Amerikan dolarının hegemonyasına gelecekte son verebileceği düşünülebilir. Nitekim Amerikan dolarını basmasından dolayı Amerika'nın sağladığı senyoraj gelirleri ve "Triffin Paradoksu" olarak adlandırılan hem Amerika'nın cari açığını para basarak kapatması ve bastığı doları dünyaya dağıtması, Amerikan dolarının değerinin düşeceği yerde yükselmesine neden olmakta; bu durum da Amerikan doları hegemonyasını cazip hale getirmektedir.

Yazar sonuç bölümünde ayrıca, bankacılık sisteminin başarılı olmasında ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyinin, demokratik kurumların gelişmiş olmasının, bankaların itibar imajlarının, piyasa faiz oranlarının ve uygulanan komisyonların etkisinin olduğunu vurgulamaktadır.

Kitabın sonunda yazar özellikle finansal özgürlük ile ekonomik performansın yakından ilişkili olduğunu; demokrasinin yatırımı ve ekonomik reformları teşvik edip geliştirdiğini, halkın refahını gözetmek suretiyle sosyal huzuru arttırdığını ve ülke ekonomisini büyüttüğünü vurgulamaktadır.

Eleştirel Tartışma ve Sonuç

Yazar kitabında bir finans profesörü olarak; para, banka ve finansın tarihsel gelişimini 11. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar geçen süreçte, zamanın siyasal, askeri ve sosyal olayları ile ilişkilendirerek, aynı zamanda finans ve ekonomi literatürüne de atıflarda bulunarak, açık ve akıcı bir anlatımla bir roman

tadında sunmaktadır. Yazarın bankacılık ve finans alanındaki tarihsel gelişmeleri sunumunda, derin bir tarihsel doküman araştırmasına ve tarih alanında çalışan uzmanlarından aldığı desteğe dayandığı anlaşılmaktadır.

Kitapta anlatılan dönemlerde para, banka ve finans alanında uygulanan yenilikler ve buluşların günümüz finans ve bankacılık literatüründe geçen kavram ve yaklaşımların kökenleri olarak okuyucuya sunulmuş, hangi ihtiyaçlar üzerine ortaya çıktıkları belirlenmiş, günümüzdeki uygulamalarla benzerlikler kurulmuş ve açıklamalar getirilmiştir. Bu anlamda kitap günümüz bankacılık ve finans tarihi literatürüne önemli katkılar sunmakta ve boşlukları doldurmaktadır. Zira bankacılık ve finans alanında çalışan araştırmacı ve akademisyenlerin literatürde ve uygulamalarda yer alan kavram ve yaklaşımların tarihî gelişimleri konusunda bilgi sahibi olmasının gerekli olduğu değerlendirilmektedir.

Yazar kitabında geçmişte yaşanan ekonomik, finansal ve bankacılıkla ilgili gelişmeleri günümüzde yaşanan gelişmeler ile ilişkilendirerek, geçmişte yaşanan başarısızlıklar, iflaslar, çöküşler ve başarılar, yükselişlerin aslında tekerrür ettiğini; bir ülkede bankacılık, finans ve ekonomik alanında performans ve başarı için demokrasinin, kurumsallaşmanın, finansal özgürlüğün ve siyasal istikrarın olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Yazar kitabında altın para sisteminden John Law'un kâğıt para icadına ve de günümüzde yakın geçmişte yaygınlaşan kripto para sistemine kadar gelişimini ekonomi ve finans bilimleri çerçevesinde açıklamıştır. Frederic S. Mishkin'in *Para, Bankacılık ve Finansal Piyasalar* adlı kitabında da belirtildiği üzere "para" olarak kabul edilemeyecek kripto paralara, paranın bazı fonksiyonlarını yerine getirmesine rağmen yüksek risklilik ve yasal düzenlemelerde boşluklar ve eksiklikler nedeniyle ülkeler tarafından temkinli yaklaşılmaktadır. Bu anlamda 21. Yüzyılın ortalarında dünyada parasal sistemdeki evrilmeleri tahmin etmek çok kolay olmayacaktır.

Günümüzde tüm yaşanan ekonomik, siyasal ve sosyal gelişmelerin, olumlu ya da olumsuz karşılıklı nedensellik ilişkisi içinde olduğu ve bu ilişkiler çok hızlı bir şekilde bankacılık ve finans sektörlerinde gün yüzüne çıkmaktadır. İletişim ve bilişim teknolojilerindeki gelişmeler bankacılık ve finans sektöründe yeni yaklaşımlar ve uygulamaları ortaya çıkartmış; uluslararası ticaret ve finansmanı kolaylaştırmıştır.

Bir dezavantaj olarak kabul edilmemekle birlikte dünyada yaşanan yeni gelişmeler ve eğilimlerden (salgın hastalıklar, enerji krizleri, artan global enflasyon, gıda krizi, bölgesel savaşlar, uluslararası ittifakların sorgulanması,

uzay araştırmaları ve gelecekte uzayda yerleşim, iklim ve su sorunları, çevresel kirlenme, nükleer silahlanma vb.) dünya bankacılık ve finansal sistem üzerindeki etkilerine değinilmemiştir. Belki bu konular diğerk akademik çalışmalarında ele alınabilecektir.

Kitabın finans, bankacılık ve ekonomi alanında lisans ve lisansüstü eğitim almış ve almakta olan akademisyenler ve bu sektörlerde çalışanlar tarafından okunması gereken, belli bir metodoloji içinde sunulan özgün ve önemli bir eser olduğunu değerlendirmekteyim.

Kaynakça

- Karan, M.B. (2022). *Para Banka ve Finansın Sırları: Tapınak Şövalyelerinden Modern Çağlara*. İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Mishkin, S. F. (2006). *Para, Bankacılık ve Finansal Piyasalar*. (çev. ed. Nazım Engin). İstanbul: Perarson Addison Wesley.

liberal düşünce Dergisi Yayın ve Yazım İlkeleri*

Liberal Düşünce Dergisi, yılda dört defa yayınlanan TR DİZİN'de (ULAKBİM) taranan akademik ve bilimsel hakemli bir dergidir.

Liberal Düşünce Dergisi'nin amacı ve kapsamı, etik kuralları yayın ilkeleri ve yazım kuralları aşağıda belirtilen şekilde düzenlenmiştir.

Dergide telif, çeviri (yazarından ve yayıncı kuruluştan izin almak koşuluyla), sadeleştirme, edisyon kritik, kitap-sempozyum değerlendirmeleri vb. çalışmalar yayınlanır.

I. Derginin Amacı ve Kapsamı

Liberal Düşünce Dergisi, sosyal ve beşeri bilimlerin teorik konularını ve güncel olaylarını liberal ilke ve değerler çerçevesinde ele alan akademik ve yarı akademik çalışmalar yayımlar.

Dergi, kapsam olarak liberalizm ve piyasa ekonomisi ile ilgili tarihi ve güncel meseleleri farklı yöntemlerle, farklı açılardan ele alan çalışmalara öncelik verir.

Liberal Düşünce Dergisi Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere yılda dört kez yayımlanır; yayım dili Türkçe veya İngilizcedir. Dergiye gönderilen yazıların daha önce yayımlanmamış olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiriler, bu durumun dipnotta belirtilmesi şartıyla değerlendirmeye alınır.

Yayımlandığı tarihten itibaren 25 yıl geçmiş; önem ve etki bakımından klasik metin olarak değerlendirilebilecek yazı ve çeviriler, Yayın Kurulu'nun uygun bulması halinde tekrar yayımlanabilir. Ayrıca dergide kitap tanıtımı ve değerlendirmesi de yayımlanır.

II. Etik Kurallar

Yayımlanan yazıların fikrî sorumluluğu yazarlara aittir.

Dergiye gönderilen çalışmalarda bilimsel atıf kurallarına özen gösterilmesi gerekmektedir; makalenin yazar/lar tarafından yazılmış özgün bir çalışma olması gerekmektedir. Tüm yazarların makaleyi okuması, onaylamış ve dergiye yayımlanması için gönderildiğinden haberdar olması gerekir.

Gönderilen makalenin bir kısmı ya da tamamı başka bir yerde yayınlanmamış ve yayınlanmak üzere başka bir yere yollanmamış olması gerekir.

Dergiye gönderilen çeviri makale çalışmalarında orijinal makalenin yazarından ve yayıncı kuruluşundan izin alındığını gösteren belgenin sunulması gerekmektedir.

Yazar/lar makalenin telif hakkını, makalenin *Liberal Düşünce* Dergisi'nde yayınlanmasına karar verdiğinden itibaren dergiye devretmiş sayılır. Yazar/lar derginin yazı işlerinden izin almadan makaleyi başka bir platformda (dergi, editoryal kitap, internet sitesi, blog vb.) yayımlayamaz.

Dergiye gönderilen çalışmalarda, etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olması, bu onayın makalede belirtilmesi ve belgelendirilmesi gerekir.

III. Yazıların Değerlendirilmesi

Yazıların <https://dergipark.org.tr/tr/pub/liberal> adresine yüklenmesi gerekmektedir. Dergiye ulaşan makaleler editörler kurulu tarafından ilk olarak şekil ve içerik incelemesine tabi tutulur. Bu inceleme için uygun olması halinde makale iki ayrı hakeme gönderilir; uygun olmaması halinde ise yazara gerekçesiyle birlikte iade edilir.

Hakem inceleme sürecine geçen makaleler, "kör hakem" yöntemiyle değerlendirilir. İki hakemin görüşünün olumlu olması halinde makale yayım sürecine alınır; iki hakemin görüşünün olumsuz olması halinde makale yayım sürecinden çıkartılır. Hakem görüşlerinden sadece birisinin olumsuz olması halinde üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulur. Üçüncü hakemin görüşünün olumlu olması halinde makale yayım sürecine alınır; olumsuz olması halinde ise makale yayım sürecinden çıkartılır.

* 102. Sayıdan itibaren geçerlidir.

Hakem değerlendirme süreci sonrasında yazara konuyla ilgili gerekli bilgilendirmeler yapılır ve hakem raporları doğrultusunda düzeltme yapılması gerekiyorsa editörler kurulu tarafından belirlenen süre içerisinde düzeltmelerin gerçekleştirilerek makalenin dergiye gönderilmesi istenir.

IV. Yazım Kuralları

Yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Türkçe makalelerin yazımında, noktalamasında ve kısaltmalarda Türk Dil Kurumu internet sitesindeki Güncel Sözlük ve Yazım Kuralları esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.

Makalelerde Türkçe ve İngilizce başlık, öz ve abstract, anahtar kelimeler ve keywords; metin içinde bölüm başlıkları ve kaynakçanın yer alması gerekmektedir. Makale yukarıda sayılan tüm unsurları ile birlikte 4.000 ile 10.000 kelime arasında olmalıdır.

Makalelerde yer alan Türkçe ve İngilizce öz ve abstract'ın her birinin 100-150 kelime, anahtar kelime ve keywords'ün 3-7 kelime aralığında olması gerekmektedir.

Yazar adı, makale başlığının alt satırının sağ köşesine italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; yazarın unvanı, ORCID numarası, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde veya sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.

Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar bir buçuk aralıklı, açıklamalara ilişkin dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.

Kitap incelemelerinde aşağıdaki hususlara ayrıca dikkat edilmelidir;

Kitap inceleme metinleri 1.000 ile 3.000 kelime arasında olmalıdır. Değerlendirilen kitabın niteliğine göre yayın kurulu 3.000'den fazla kelime içeren bazı inceleme metinlerinin yayımlanmasına izin verebilir. Başlık bilgilerinde tanıtım veya incelemesi yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir, yayınevi, yayım yılı ve ISBN numarası yazılmalıdır.

Kitap tanıtımı ve değerlendirmesi yapan yazarın adı, makale başlığının alt satırının sağ köşesine italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir.

Kitap tanıtımı bir eserin sırf özeti değil, eleştirel olarak değerlendirmesi olmalıdır. Kitap tanıtımı yapan yazar kitapla aynı fikirde olabilir, kitabın fikirlerine karşı çıkabilir veya kitabın sunduğu bilgilerde, yargılarda veya yapıda örnek teşkil eden veya eksik kalan yönleri belirtebilir. Ayrıca tanıtımı yapan yazarın, kitapla ilgili düşüncelerini açık bir şekilde ifade etmesi gerekir.

Kitap tanıtımı ve değerlendirmesi, bir kitapta ortaya konulan en önemli noktalara ışık tutularak bunların eleştirel olarak tartışılmasıdır. Bu süreç giriş, kitabın önemi, özeti, eleştirel tartışma ve sonuç gibi genel bir yapıyı takip etmelidir.

V. Sayfa Düzeni

Paragraf arası, ilk satır 1.25, paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı, satır aralığı bir buçuk olmalıdır. Makalelerde giriş ve sonuç kısımlarıyla birlikte tek düzeyli alt başlık kullanılmalıdır. Giriş, Alt Başlıklar, Sonuç ve Kaynakça başlıkları koyu puntuyla yazılmalıdır. Sayfa numaraları alt sağda verilmelidir.

VI. Atıf ve Kaynakça Yazımı

Atıf

Atıf ve kaynakça APA (American Psychological Association) 6.0 sistemine göre düzenlenmelidir. APA 6.0 kuralları hakkında detaylı bilgiye http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf adresinden ulaşılabilir. Atıflar makalede kullanılan punto ile yazılır. Bu yöntemde, metin içinde alıntı sonrasında (Yazarın Soyadı, Basım Yılı: Sayfa Numarası) parantez içinde verilir. Tablo ve şekiller de APA 6.0'a göre düzenlenmelidir. Bir konuya ilişkin açıklama yapılması istendiğinde sayfa altına dipnot verilebilir. Ancak kaynakça gösterimi sayfa altında dipnot ya da son not şeklinde yapılamaz.

Bir konuya ilişkin açıklama yapılması istendiğinde sayfa altına dipnot verilebilir. Ancak kaynakça gösterimi sayfa altında dipnot ya da son not şeklinde yapılamaz.

Bir eserden veya mülakattan doğrudan alıntı yapılması durumunda alıntı 3 satırdan az ise cümle içerisinde kullanılır; 3 satır ve daha fazla ise ayrı bir paragrafta belirtilir. Bu paragraf tek aralıklı, 11 punto ve her iki taraftan 1.25 cm içeriden hizalı yazılır.

Atıf Örnekleri

Tek Yazar	(Yayla, 2017: 109).
İki Yazarlı	(Balaam ve Dillman, 2015: 545).
İkiden Fazla Yazar	(Dursun, Tekiner ve Tekin, 2016: 89) veya (Dursun ve diğerleri, 2016: 89).
Yazar Olarak Bir Kurum	(Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu [TÜBİTAK], 2013) İkinci ve sonraki göndermeler; (TÜBİTAK, 2013)
Editörlü Kitaptan Bölüm (Bölüm Yazarı dikkate alınır)	(Beriş, 2017: 113).
Yazarsız Çalışma	(Bilimsel Makaleler Hazırlama, 2000: 45).
Standartlar	(TS-40561, 1985: 6).
Yazarı Olmayan İnternet Dokümanı	(www.hurfikirler.com., 2017).
Aynı Yazarın Farklı Yıl Birden Çok Çalışması	(Yayla, 2015: 220; 2017: 130).
Aynı Soyadlı İki Yazar	(A. Aslan, 2000: 6; B. Aslan, 2010: 71).
Birden Fazla Kaynaktan Yararlanma	(Aytekin, 2004: 71; Küçük, 2008: 87).
Aynı Yazarın Aynı Yıla Ait Birden fazla Eseri	(Yayla, 2017a: 165) ve (Yayla, 2017b: 140).
Orijinal kaynağa ulaşılamaması durumunda	(Metin içinde bahsedilirse) İnalıcık'a göre (aktaran Hanioglu, 2012: 40). (Metin içinde bahsedilmezse) (İnalıcık'tan aktaran Hanioglu, 2006: 40).

Kaynakça

Kaynak künyesinde yazar(lar)ın önce soyadı sonra adının baş harfi yer alır. İki yazarlı bir kaynaktaki yazarlar arasında "ve" bağlacı konur. İkiden fazla yazarlı eserlerde ise yazarların arasında virgül (,) konulup son yazardan önce "ve" bağlacı konur.

Kaynakça yazarların soy ismine göre alfabetik olarak sıralanır. Yazarların soyadlarının baş harfi ve adlarının ilk harfi büyük yazılır. İnternet kaynakları kaynakça içerisinde alfabetik sıraya göre yer almalıdır. Kullanılan kaynağın künye bilgileri açık olmalıdır. Çok basımlı kitaplarda baskı sayısı yazılır. Yabancı kaynaklarda, künye bilgilerinin tamamı kaynağın yazım dili ile yazılır, Türkçeleştirme yapılmaz.

Kaynakça Örnekleri

Tek Yazarlı Kitap	Yayla, A. (2017). <i>Liberalizm</i> . Ankara: Liberte Yayınları.
İki Yazarlı Kitap	Williamson, J. ve Mahar, M. (2012). <i>Finansal liberalizasyon üzerine bir inceleme</i> . Ankara: Liberte Yayınları.
İkiden Fazla Yazarlı Kitap	Stroup, R., Gwartney, J. D. ve Ferrarini, T. (2016). <i>Temel ekonomi</i> . Ankara: Liberte Yayınları.
Yazar Adı Olarak Kurum	Liberal Düşünce Topluluğu (2014) <i>Türkiye'nin eğitim sorunu ve özgür toplum için reform önerisi: imkânlar, zorluklar ve ara çözümler</i> . Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, Yayın No. 47.
Yazar Adı Yok	International Tourism Report (1997), <i>Travel and tourism intelligence</i> . No. 2.
Çeviri	Martin, G. (2017). <i>Terörizm: kavramlar ve kuramlar</i> . (çev. İhsan Çapcıoğlu ve Bahadır Metin). Ankara: Adres Yayınları.
Hazırlayan	Yılmaz, Ö. (Yay.Haz.) (2018). <i>Hür fikirler</i> . Ankara: Liberte Yayınları.
Editörlü Kitap	Büyükkakıncı, E. (Ed.). (2015). <i>Savaş kuramları: temel düşünürler ve yaklaşımlar</i> . Ankara: Adres Yayınları. Kalkan, B. ve Başdemir, H. (Ed.). (2017). <i>Siyasi ideolojiler</i> . Ankara: Adres Yayınları. Özkol, A. O., Delici, M. ve Özhan, S. (Ed.). (2009). <i>ABD dış politikası</i> . İstanbul: Küre Yayınları.

Editörlü Kitapta Bölüm	Şahin, Y. (2017). Çevre sorunları ve liberalizm. Orçun İmga ve Hakan Olgun (Ed.). <i>Yeşil ve siyaset</i> içinde (s. 219-235). Ankara: Liberte Yayınları.
Tek Yazarlı Makale	Haklı, S. Z. (2016). Cumhuriyetin ilk yıllarında sosyal liberal bir akademisyen: Prof. Dr. Ethem Menemencioglu. <i>Liberal Düşünce Dergisi</i> , 82, Bahar, 55-77.
Çok Yazarlı Makale	Yılmaz, A. ve Yazıcı, S. (2017). Sosyal bilimler felsefesinde temel sorunlar ve yaklaşımlar. <i>Liberal Düşünce</i> , 88, Güz, 57-68.
Yazarsız Süreli	<i>The Economist</i> . (2011). Trade and Wages, s. 341, Londra, 74-75.
Sempozyum ve Kongrede Sunulan Yayınlar	Yayla, A. (2018, Aralık). Beşeri ilerlemenin kaldıracağı ihtiyaçlar ve fikirler. <i>Fikir tarihimizde Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti sempozyum tebliğleri</i> (s. 17-30) içinde. Ankara: Liberte Yayınları.
Raporlar	Çetin, Ü. (2017). Türkiye'nin 2002 sonrası büyük moderasyonu. <i>Liberal Düşünce Topluluğu</i> . Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/790376 .
Yazarsız Raporlar	Uluslararası Terörizm ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi. (2016). <i>Türkiye'de güvenlik sektörünün dönüşümü: polisliğin yeniden yapılandırılması</i> . Ankara.
Seminerler	Yayla, A. (2017). Ekim devriminin 100. Yılında sosyalizm, <i>Liberal Düşünce Topluluğu semineri</i> , 25 Ekim 2017, Ankara.
Standartlar	TS-40561. (1985). <i>Çelik yapıların plastik teoriye göre hesap kuralları</i> . Ankara: Türk Standartları Enstitüsü.
Broşür	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2006). <i>Enflasyon hedeflemesi</i> [Broşür].
Gazete (Yazarlı)	Göka, E. (2017, 24 Ağustos). <i>Bilgi, Yeni Şafak</i> , s. 6.
Gazete (Yazarsız)	<i>Milliyet</i> . (2021, 24 Mart). Dünya Bankası'ndan yoksullukla mücadele açıklaması.
Gazete (Yazarsız ve Başlıksız)	Sabah (2019, 1 Ocak). s. 3.
Sözlük	Siyaset. (t.y). <i>Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük</i> içinde. Erişim adresi: https://sozluk.gov.tr/
Ansiklopedi	Birinci, A. (1998). Hürriyet ve ihtilaf fırkası. <i>İslam ansiklopedisi</i> , c. 18. Ankara: TDV Yayınları.
Devlet Dokümanları	Genelkurmay Ateşe Başkanlığı. (2000). <i>57. Piyade alayının tarihçesi</i> (Yayın No. 19175). Ankara: Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü.
Kutsal Kitaplar	<i>Kur'an</i> . Bakara Süresi. Ayet 25. (Mealde Basımevi ve meal yazarı belirtilir).
Yayınlanmamış Tezler	Yılmaz, M. (1991). <i>Ahmet Ağaoğlu'nda liberalizm ve milliyetçilik</i> (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
Mahkeme Kararları	Yargıtay H.G.K. 19 Mayıs 1963. E. 4-39, K.59 (<i>Adalet Dergisi</i> , Mart-Nisan 1964), 3-4.
İnternette Yayımlanan Gazete Makalesi	Küçük, A. (2018, 29 Ocak). Siyasi ittifaklar zemininde Türkiye için yeni seçim sistemi önerisi. <i>Hür Fikirler</i> . Erişim adresi: http://www.hurfikirler.com/siyasi-ittifaklar-zemininde-turkiye-icin-yeni-secim-sistemi-onerisi/
Elektronik Posta	Anderson, B. (kişisel iletişim, 6 Kasım 2019).
Film ya da Video	Valdes, D. (Yapımcı) ve Darabont, F. (Yönetmen). (1999). <i>Green mile</i> [Sinema Filmi], ABD: Warner Bros Pictures.
Televizyon Programı	Özdemir, C. (Yapımcı). (2012, 27 Haziran). <i>5NİK</i> [Televizyon Programı]. İstanbul: CNN TÜRK.
Ses Kaydı	Selçuk, M. (1999). <i>Aziz İstanbul</i> [CD]. İstanbul: YKY Müzik.
Video Kayıtları	Son darbe: 28 Şubat (2012). 2. Bölüm, 65 dak. Türkiye: CNN TÜRK.